

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
«Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων»

Διπλωματική Εργασία

**«Η σημασία του Λαϊκού Πολιτισμού στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη.
Πολιτικές ανάδειξης της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του
Δήμου Φυλής και δυνατότητες ίδρυσης Λαογραφικού Μουσείου.»**

ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΚΟΥΛΗ

(Α.Μ. 145342)

Επιβλέπων Καθηγητής Α΄: Ιωάννης Ιωαννίδης
Επιβλέπων Καθηγητής Β΄: Νικόλαος Αστρουλάκης
Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος: Γεώργιος Γκαντζιάς

Αθήνα, Μάιος 2023

Για την Αρβανίτισσα γιαγιά μου,
Αργυρώ Καμπόλη...

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Σοφίας Κουκούλη που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η σημασία του Λαϊκού Πολιτισμού στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη. Πολιτικές ανάδειξης της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Δήμου Φυλής και δυνατότητες ίδρυσης Λαογραφικού Μουσείου»

Σοφία Κουκούλη

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ιωάννης Ιωαννίδης

Μέλος Σ.Ε.Π. MSc

Διοίκηση Πολιτιστικών Μονάδων Ε.Α.Π.

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Νικόλαος Αστρουλάκης

Μέλος Σ.Ε.Π. MSc

Διοίκηση Πολιτιστικών Μονάδων Ε.Α.Π.

Αθήνα, Μάιος 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Εισαγωγή.....	8
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	10
1. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ	
1.1: Η έννοια της Πολιτιστικής Πολιτικής.....	10
1.2: Η έννοια της Πολιτιστικής Διαχείρισης.....	13
1.3: Αξιοποίηση πολιτιστικών πόρων και τοπική ανάπτυξη.....	16
2. ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	
2.1: Η Σύνδεση της Πολιτιστικής Ανάπτυξης με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	19
2.2: Πολιτιστική Ανάπτυξη και Αστική Αναζωογόνηση.....	21
2.3: Πολιτιστικός Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη.....	24
3. ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	
3.1: Οι έννοιες του Λαϊκού Πολιτισμού και της Παράδοσης	27
3.2: Η έννοια της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Υλικής και Άυλης.....	30
3.3: Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά και διαχείριση.....	32
4. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ	
4.1: Η έννοια της Λαογραφίας - Σύντομη Ιστορική Αναδρομή.....	37
4.2: Τα Λαογραφικά Μουσεία.....	38

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	42
5. Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ	
5.1: Ο Δήμος Φυλής.....	42
5.2: Η πολιτιστική πολιτική του Δήμου Φυλής.....	45
5.3: Η νεότερη πολιτιστική κληρονομιά του Δήμου Φυλής.....	48
6. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	
6.1: Ο σκοπός της έρευνας.....	52
6.2: Η μεθοδολογία της έρευνας.....	53
6.3: Τα στάδια της έρευνας.....	55
7. ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ	
7.1: Συνεντεύξεις.....	56
7.2: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων.....	57
7.3: Ανάλυση SWOT.....	69
7.4: Αξιολόγηση υφιστάμενης κατάστασης.....	71
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	
8.1: Συμπεράσματα.....	73
8.2: Προτάσεις.....	75
8.3: Επίλογος.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	79
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: ΚΟΡΜΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	87
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ: ΕΙΚΟΝΕΣ.....	88

Περίληψη

Στη σημερινή εποχή, που χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση και την οικονομική κρίση, οι σύγχρονες πόλεις αναζητούν τρόπους για να διασφαλίσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Προκειμένου να προβάλλουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα, που τις καθιστούν μοναδικές, εντάσσουν στον στρατηγικό τους σχεδιασμό τη διατήρηση και την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

Μέσω της διαφύλαξης και ανάδειξης του λαϊκού πολιτισμού, που πηγάζει από την παράδοση και αλληλεπιδρά συνεχώς με την κοινωνία, δύναται να ενδυναμώσουν την κοινωνική συνοχή και την πολιτιστική τους ταυτότητα. Η αναγνώριση και αξιοποίηση της νεότερης πολιτιστικής τους κληρονομιάς, ως ενός συνόλου υλικών και άυλων πολιτιστικών αγαθών τα οποία διασώζονται από το πρόσφατο παρελθόν, μπορεί να συμβάλει στην τοπική τους ανάπτυξη. Ωστόσο, οι δράσεις αλλά και πολιτικές που αναπτύσσονται θα πρέπει να βασίζονται σε έναν πολιτιστικό σχεδιασμό ο οποίος θα στηρίζεται στη συμμετοχή τόσο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, όσο και της τοπικής κοινωνίας. Ως βασικό εργαλείο για τη διαμόρφωση της εικόνας τους, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η ίδρυση ενός λαογραφικού μουσείου μέσα από το οποίο θα προβάλλεται ο τοπικός πολιτισμός.

Η συγκεκριμένη μελέτη, που εξετάζει τη διαφύλαξη και ανάδειξη της πλούσιας Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Δήμου Φυλής, προσδοκάται να είναι ενδιαφέρουσα και χρήσιμη για τις υποβαθμισμένες περιοχές που, ενισχύοντας την ελκυστικότητα και αλλάζοντας το brand name τους, στοχεύουν στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη.

Λέξεις - Κλειδιά: Λαϊκός Πολιτισμός, Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά, Πολιτιστική Πολιτική, Place Branding, Πολιτιστικός Τουρισμός, Τοπική Ανάπτυξη, Λαογραφικά Μουσεία, Δήμος Φυλής, Αρβανίτικη Παράδοση.

Abstract

In today's era, characterized by globalization and economic crisis, every modern city are looking for ways to ensure their competitiveness. In order to highlight its comparative advantages, which make them unique, they include in their strategic planning the preservation and highlighting of their special characteristics.

Through the preservation and promotion of folk culture, which originates from tradition and constantly interacts with society, they can strengthen their social cohesion and cultural identity. The recognition and utilization of their newer cultural heritage, as a set of tangible and intangible cultural goods that are saved from the recent past, can contribute to their local development. However, the actions and policies that are developed should be based on a cultural plan which will be based on the participation of both the Local Government and the local society. As a key tool for shaping their image, the establishment of a folklore museum through which the local culture would be displayed could be used.

This specific study, which examines the preservation and promotion of the rich Newer Cultural Heritage of the Municipality of Fyli, is expected to be interesting and useful for the degraded areas that, by enhancing their attractiveness and changing their brand name, aim for sustainable local development.

Keywords: Folk Culture, Newer Cultural Heritage, Cultural Policy, Place Branding, Cultural Tourism, Local Development, Folklore Museums, Municipality of Fyli, Arvanitic Tradition.

Εισαγωγή

Στη σύγχρονη εποχή, ο νεότερος λαϊκός πολιτισμός αναδεικνύεται σε βασικό πυλώνα για την επίτευξη της τοπικής κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης καθώς είναι δυναμικός επιδρώντας διαρκώς στην παραγωγική διαδικασία, στην τεχνογνωσία, στην καθημερινή ζωή και στη διαμόρφωση συμπεριφορών και νοοτροπιών. Μέσω της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που περιλαμβάνει το σύνολο των υλικών και άυλων στοιχείων του πρόσφατου παρελθόντος τα οποία μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά, διασφαλίζεται η πολιτισμική ταυτότητα και συνέχεια των κοινωνιών και των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και έτσι ενδυναμώνεται η πολιτιστική και οικονομική τους ανάπτυξη. Για τη διαφύλαξη, την αξιοποίηση και την ανάδειξή της, αρμόδιοι είναι διάφοροι θεσμικοί φορείς μεταξύ των οποίων η τοπική αυτοδιοίκηση, οι πολιτιστικοί οργανισμοί, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, τα μουσεία κ.ά. (Λαϊκός πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά).

Η παρούσα εργασία αποτελεί μελέτη για την πολιτιστική πολιτική και διαχείριση του Καλλικρατικού Δήμου Φυλής, ο οποίος για εξήντα περίπου χρόνια δέχεται στη χωματερή των Άνω Λιοσίων τα απορρίμματα όλης της Αττικής. Ως εκ τούτου, θα εξετασθεί εάν το Ν.Π.Δ.Δ. Πολιτισμού και Αθλητισμού «ΠΑΡΝΗΘΑ», μέσω του οποίου ο Δήμος ασκεί την πολιτιστική του πολιτική, εκπληρώνει τους σκοπούς της σύστασής του σε σχέση με τη διάσωση και την ανάδειξη της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του, δηλαδή το άμεσα πολιτιστικό παρελθόν του τόσο στην υλική όσο και στην άυλη μορφή του.

Μετά από ανασκόπηση στο αποθετήριο του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου διαπιστώθηκε πως υπάρχουν άλλες δύο μελέτες που πραγματεύονται την πολιτιστική πολιτική του Δήμου Φυλής. Η πρώτη, είναι η Διπλωματική Εργασία της κυρίας Κοκκώση Αντωνίας που εξετάζει τη διαχείριση δυο μουσειακών συλλογών, από τις οποίες η μία στεγάζεται στο Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας στη Δημοτική Ενότητα Ζεφυρίου, και η άλλη φυλάσσεται στον χώρο του Πολιτιστικού Συλλόγου 'Φυλασία' στη Δημοτική Ενότητα Φυλής. Η δεύτερη, είναι η Διπλωματική Εργασία της κυρίας Βασιλοπούλου Ευγενίας στην οποία προτείνεται η δημιουργία ενός Πολιτιστικού Κέντρου και παρουσιάζονται τα γενικά χαρακτηριστικά του, τα μέσα επικοινωνίας που θα χρησιμοποιηθούν καθώς και ενδεικτικές δράσεις και προγράμματα δίνοντας έμφαση στην ένταξη της κοινότητας των Ρομά/Τσιγγάνων στις

πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δράσεις του με απώτερο σκοπό την ενίσχυση της προσπάθειας rebranding του Δήμου Φυλής.

Ωστόσο, η παρούσα Διπλωματική Εργασία διαφοροποιείται καθώς παρουσιάζοντας την υφιστάμενη κατάσταση σχετικά με τη διαφύλαξη και διαχείριση της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Δήμου Φυλής στοχεύει να αναδείξει τον σημαντικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η αξιοποίηση του Λαϊκού Πολιτισμού, μέσω της ίδρυσης ενός Λαογραφικού Μουσείου, στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη.

Το θεωρητικό μέρος θα διαρθρωθεί σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, θα παρουσιαστούν οι έννοιες της Πολιτιστικής Πολιτικής και Διαχείρισης και η σχέση της αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων με την τοπική ανάπτυξη. Στο δεύτερο, θα μελετηθεί η σύνδεση της Πολιτιστικής Ανάπτυξης με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη μέσω της Αστικής Αναζωογόνησης και του Πολιτιστικού Τουρισμού. Στο τρίτο, θα γίνει αναφορά στις έννοιες του Λαϊκού Πολιτισμού και της Παράδοσης και της Υλικής και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς καθώς και στη διαχείριση της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Τέλος στο τέταρτο, θα εξετασθεί η έννοια της Λαογραφίας, κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή, και ο ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων στη διαφύλαξη και ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού.

Στο Ερευνητικό μέρος, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα και να διατυπωθούν προτάσεις θα πραγματοποιηθεί ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων και ανάλυση SWOT. Στη συνέχεια αφού ληφθούν υπόψη οι αδυναμίες που θα εντοπιστούν και οι δυνατότητες που υπάρχουν, θα προταθούν λύσεις για την ορθότερη διαχείριση και αξιοποίηση της αρβανίτικης παράδοσης που δύναται να οδηγήσει στην πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου και να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ισχυρής πολιτιστικής ταυτότητας. Κύρια θα είναι η πρόταση για την ίδρυση Λαογραφικού Μουσείου το οποίο θα λειτουργεί και ως ένας πολυσύνθετος οργανισμός που θα διοργανώνει πολυποικίλες δράσεις, τόσο στο πραγματικό όσο και στο ψηφιακό περιβάλλον, προβάλλοντας τον παραδοσιακό λαϊκό πολιτισμό του τόπου.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

1.1: Η έννοια της Πολιτιστικής Πολιτικής

Η σύνδεση του πολιτισμού με την οικονομία και την ανάπτυξη δρομολόγησε εξελίξεις σε ευρωπαϊκό αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Η οικονομική διάσταση και η σύνδεση των πολιτιστικών αγαθών με την ανάπτυξη κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη ύπαρξης μιας πολιτιστικής πολιτικής για την ορθότερη αξιοποίηση και διαχείρισή τους. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η χάραξη της που θα οριοθετούσε και θα στοιχειοθετούσε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο σκοπών, τρόπων αξιοποίησης των μέσων και υλοποίησης των στόχων, με δεδομένη την ύπαρξη της κρατικής παρέμβασης στη διαχείριση των ζητημάτων του πολιτισμού και της πολιτιστικής δημιουργίας.

Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 διαμορφώθηκε στην Ευρώπη μια σοβαρή συζήτηση γύρω από το ζήτημα της πολιτιστικής πολιτικής και έκτοτε αρκετοί ευρωπαϊκοί φορείς και οργανισμοί προσπάθησαν να την προσδιορίσουν. Ως πολιτιστική πολιτική, η UNESCO (1969) ορίζει: το «*Σύνολο κοινωνικών πρακτικών, συνειδητών και διακριβωμένων, παρεμβάσεων ή μη παρεμβάσεων, που έχουν στόχο την ικανοποίηση κάποιων πολιτιστικών αναγκών με την υπέρτατη δυνατή χρήση όλων των υλικών και ανθρώπινων πόρων, που μια δεδομένη κοινωνία διαθέτει σε μια ορισμένη στιγμή*», προσθέτοντας πως «*αυτή η πολιτική οφείλει να καθορίζει κάποια κριτήρια πολιτιστικής ανάπτυξης και να συνδέει τον πολιτισμό με [...] την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη*».¹ Ο Girard (1972), δίνει έμφαση στον όρο της πολιτικής και κάνει λόγο για «*[...]ένα σύστημα τελικών σκοπών και μέσων, που επιδιώκεται από μια ομάδα και εφαρμόζεται από μια αρχή*», φανερώνοντας την ανάγκη ύπαρξης ενός ‘απώτερου μακροχρόνιου σκοπού’, μετρήσιμων και μεσοπρόθεσμων στόχων και μέσων που αφορούν το ανθρώπινο δυναμικό, τις υποδομές, τα χρηματοδοτικά και τεχνολογικά εργαλεία κ.ά. (Girard, 1972:171-172) Το Συμβούλιο της Ευρώπης (1997) αναφέρεται σε «*ένα συνολικό πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει τα μέτρα που παίρνει το κράτος, σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, για τον πολιτιστικό τομέα. Η πολιτική αυτή απαιτεί έναν σαφή καθορισμό των σκοπών και των απαραίτητων μηχανισμών για τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγησή της.*» Βάσει όλων των παραπάνω,

1 UNESCO, *Cultural Policy, a preliminary study, Paris, 1969*, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000001173>

αναδεικνύονται με ευσύνοπτο και εύγλωττο τρόπο τόσο η κοινωνικοοικονομική διάσταση του πολιτισμού όσο και η ανάγκη ύπαρξης ενός πολιτιστικού προγραμματισμού (Κόνσολα, 2006:27-28).

Στις ελληνικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της πολιτιστικής πολιτικής λαμβάνονται υπόψη οι μορφές των πολιτιστικών δραστηριοτήτων που έχουν σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά, οι εκφράσεις που αφορούν στη σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία και οι τομείς που αλληλεπιδρούν με τον πολιτισμό όπως η εκπαίδευση, το περιβάλλον και ο τουρισμός. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς εμπεριέχεται τόσο στους σκοπούς όσο και στα μέσα της πολιτιστικής πολιτικής για τη διαχείριση του πολιτιστικού κεφαλαίου, αφού σε κάθε πρόγραμμα περιφερειακής ή τοπικής ανάπτυξης, η ανάδειξή της αναφέρεται ως προαπαιτούμενο (Μπιτσάνη, 2002:75-76).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, συνδέοντας τον τομέα του πολιτισμού με τον τομέα της οικονομίας, παρακίνησε μέσω χρηματοδοτικών προγραμμάτων τα κράτη μέλη στη χάραξη της εθνικής πολιτιστικής τους πολιτικής. Πρωταρχικός στόχος της ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής ήταν η διαφύλαξη, προβολή και πρόσβαση στην πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης, αλλά και η προώθηση και προβολή της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας (Γκαντζιάς 2010:100). Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, δόθηκε έμφαση στο σεβασμό γύρω από ζητήματα γλωσσικής και πολιτιστικής ετερότητας και προωθήθηκαν ενέργειες διαπολιτισμικού διαλόγου με στόχο την πολιτιστική ανάπτυξη. Η Μπιτσάνη επισημαίνει τη σημασία της κρατικής παρέμβασης με τις δράσεις που πραγματοποιούνται για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, η οποία εκφράζεται κυρίως μέσα από την πολιτιστική πολιτική και τις επιλογές σε εθνικό επίπεδο (Μπιτσάνη, 2004:130).

Ωστόσο, η ατζέντα της πολιτιστικής πολιτικής και ο σχεδιασμός δεν λαμβάνουν χώρα στο κενό από κάποια απρόσωπη εξουσία καθώς η εκάστοτε πολιτιστική πολιτική ασκείται εντός ενός πλαισίου όπως αυτό του κράτους, της δημόσιας διοίκησης και των αρμοδίων οργάνων, ενώ γύρω από αυτήν αναπτύσσεται ένα πλέγμα συνομιλιών, συσχετισμών των δρώντων φορέων. Κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της πολιτιστικής πολιτικής αναδεικνύονται: η εκάστοτε πολιτική ηγεσία, η δημόσια διοίκηση, οι φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, εθνικοτοπικοί σύλλογοι και ιδρύματα, ΜΜΕ, καλλιτέχνες, πνευματικοί άνθρωποι και πολιτιστικοί θεσμοί εγνωσμένου κύρους κ.ά. Ουσιαστικά, όλοι αυτοί υπό το πρίσμα της κυβερνητικής πολιτικής και του

θεσμικού πλαισίου μπορούν να συνδιαμορφώνουν το πλαίσιο άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής (Ζορμπά, 2014:33-34).

Η χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής προϋποθέτει τη χρήση συγκεκριμένων μεθόδων ανάλυσης, εκτέλεσης, ελέγχου και αξιολόγησης. Οι στόχοι της συναρμόζουν με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ενίσχυση της σύγχρονης πολιτιστικής, πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας, όπως και τη συμμετοχή των μελών μιας κοινωνίας στην απόλαυση και τη δημιουργία πολιτιστικών προϊόντων, αγαθών και υπηρεσιών. Ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής της μπορεί να χαρακτηριστεί ως εθνική, περιφερειακή, τοπική, ενώ η αποτελεσματικότητά της συναρτάται από πολλούς παράγοντες που έχουν να κάνουν με το θεσμικό πλαίσιο, το πολιτιστικό κεφάλαιο, το μοντέλο ανάπτυξης, τον σχεδιασμό μιας κυβέρνησης για τον πολιτισμό κ.ά. Σε κάθε περίπτωση είναι χρήσιμο να συνδέεται με την τοπική αυτοδιοίκηση, τις τοπικές πολιτιστικές υποδομές και τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, επιδιώκοντας τη μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στην πολιτιστική δραστηριότητα με στόχο πάντα την πολιτιστική και κατ' επέκταση την τοπική ανάπτυξη (Αθανασοπούλου κ.ά., 2002:17 & Κόνσολα, 2006:28).

Για την Κόνσολα (2006:28) η πολιτιστική πολιτική αποτελεί ένα σύστημα σκοπών, μέσων και φορέων που συγκροτούνται σε ένα πρόγραμμα με στόχο την ενίσχυση και τη διάδοση των πολιτιστικών φαινομένων μιας συγκεκριμένης κοινότητας σε δεδομένο χρόνο κάνοντας λόγο για σκοπούς που συνοψίζονται:

- α. στη διατήρηση, προβολή, προώθηση και διάδοση των πολιτιστικών αγαθών
- β. στην ποιοτική και ποσοτική βελτίωση των πολιτιστικών δημιουργημάτων
- γ. στην άνοδο της επιπέδου πολιτισμού των κοινωνιών

και στόχους που διαμορφώνονται στη βάση:

- α. της αλληλεγγύης σε αντιστάθμισμα της εξατομίκευσης και του πολυκερματισμού
- β. της αναβάπτισης έναντι της ανωνυμίας
- γ. της εγγύτητας για την αντιμετώπιση της αποσάθρωσης και την ενίσχυση της ποιότητας ζωής
- δ. της ηθικής απέναντι στον ατομικισμό, τον εγωκεντρισμό και την ανευθυνότητα.

Για την επίτευξη των στόχων και των σκοπών το 'σύστημα' της πολιτιστικής πολιτικής προϋποθέτει κάποια μέσα που συνοψίζονται στα εξής:

- α. θεσμικά μέσα όπως νόμοι, διατάγματα κ.ά.

- β. οργανωτικά μέσα, όπως κρατικοί φορείς και διοικητικές μονάδες
- γ. οικονομικά μέσα, όπως χρηματοδοτήσεις, δαπάνες, επιχορηγήσεις κ.ά.
- δ. υποδομές πολιτισμού
- ε. μέσα διάδοσης του πολιτισμού όπως είναι οι πολιτιστικοί οργανισμοί (Κόνσολα, 2006:37-49,57-63,277).

Η πολιτιστική πολιτική και διαχείριση αναδεικνύονται σε τομείς κεφαλαιώδους σημασίας στην κατεύθυνση εντοπισμού των κατάλληλων πολιτιστικών πόρων ενός τόπου και την ορθή και αποτελεσματική αξιοποίησή τους. Η εκπόνηση ενός στρατηγικού σχεδιασμού με τη συμπερίληψη όλων των διαφορετικών παραγόντων που επιδρούν στην διαχείριση του πολιτισμού σε τοπικό επίπεδο δύναται να επιδράσουν θετικά σε όλες τις πτυχές του βίου μιας τοπικής κοινωνίας, όπως για παράδειγμα στη διευθέτηση του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, στην ανάπτυξη του τουρισμού και της τοπικής οικονομίας, στην επιχειρηματική ανάπτυξη και στην ενίσχυση των τομέων της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της ψυχαγωγίας κ.ά. και άρα να δημιουργήσουν εκείνους τους όρους που θα οδηγήσουν σε μια βιώσιμη ανάπτυξη (Bianchini, Parkinson, 1994:202). Η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί τον καταλληλότερο φορέα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής καθώς συνδέεται με την τοπική κοινωνία γνωρίζοντας τόσο τις τοπικές ιδιαιτερότητες που στοιχειοθετούν την πολιτιστική ταυτότητα ενός τόπου, όσο και τα προβλήματα που αποτελούν προσχώματα στην τοπική ανάπτυξη. Επιπροσθέτως, αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την κινητοποίηση και τη συμμετοχή των μελών μιας τοπικής κοινωνίας στις πολιτιστικές δραστηριότητες. Είναι γεγονός, ότι η πολιτιστική ανάπτυξη δύναται να εισφέρει τα μέγιστα στην κατεύθυνση της κοινωνικής συνοχής και της ποιότητας ζωής των πολιτών και για το λόγο αυτό η διάσταση του πολιτισμού είναι απαραίτητη προϋπόθεση μιας πολυεπίπεδης τοπικής ανάπτυξης (Ιωαννίδης, 2006 & Μπιτσάνη, 2004:120 & Ψύλλα, 1992:60).

1.2: Η έννοια της Πολιτιστικής Διαχείρισης

Η αποτελεσματική άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής απαιτεί ορθή πολιτιστική διαχείριση με ξεκάθαρους στόχους, προγραμματισμό, συνέπεια, έλεγχο και αξιολόγηση. Η πολιτιστική διαχείριση αποτελεί έκφραση του πολιτιστικού μάνατζμεντ «cultural management» που ως όρος έκανε την εμφάνισή του τις τελευταίες δεκαετίες με την ανάδυση της βιομηχανίας του ελεύθερου

χρόνου'. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον διαρκώς αυξανόμενο παγκόσμιο ανταγωνισμό, αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν τους όρους της διαχείρισης και του μάνατζμεντ, οι οποίοι προέρχονται από τον επιχειρηματικό κόσμο και πολλές φορές ταυτίζονται. Ωστόσο, συχνά οι έννοιες του πολιτισμού και της διαχείρισης παρουσιάζονται ως ασυμβίβαστες αφού ο πολιτισμός συνήθως σχετίζεται με τις έννοιες της 'δημιουργικής ελευθερίας' και του 'δημιουργικού χάους', ενώ εξ ορισμού η έννοια της διαχείρισης συνδέεται με τον σχεδιασμό, την παραγωγικότητα και την αποτελεσματικότητα με στόχο την επίτευξη ενός οικονομικού οφέλους (Μπιτσάνη, 2004:91).

Εντάσσοντας τους πολιτιστικούς οργανισμούς στο πλαίσιο των οικονομικών μονάδων ο πολιτισμός συνδέεται με την ανάπτυξη καθώς, μέσω της θετικής επίδρασης στους τομείς της επιχειρηματικότητας και της απασχόλησης, δύναται να λειτουργήσει ως ρυθμιστής της οικονομίας μιας τοπικής κοινωνίας θεμελιώνοντας τις προϋποθέσεις βελτίωσης στην ποιότητα ζωής των κατοίκων. Ο κάθε πολιτιστικός διαχειριστής απαιτείται να ακολουθεί μια ευέλικτη διαχείριση η οποία να είναι ευπροσάρμοστη στα νέα δεδομένα που προκύπτουν λόγω των διαρκώς μεταβαλλόμενων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών (Γκαντζιάς, Κορρές, 2011:18-19 & Καραμπάτσου-Παχάκη κ.ά., 2000:33). Επίσης, καλείται να σχεδιάζει και να εφαρμόζει μια πολιτιστική πολιτική η οποία θα ταιριάζει με το προφίλ του πολιτιστικού οργανισμού που διοικεί προκειμένου να δημιουργούνται προϋποθέσεις ανάπτυξης και διάθεσης των πολιτιστικών προϊόντων, αγαθών και υπηρεσιών. Επιπροσθέτως θα πρέπει να αναπτύσσει τον κατάλληλο στρατηγικό σχεδιασμό έτσι ώστε να καταφέρνει να τον καταστήσει βιώσιμο και ανταγωνιστικό αναδεικνύοντας τα στοιχεία που τον διαφοροποιούν από άλλους αμιγώς κερδοσκοπικούς οργανισμούς. Συνεπώς, ο τομέας της πολιτιστικής διαχείρισης εμφανίζει ιδιαιτερότητες που έχουν να κάνουν αφενός με το κοινωνικό και εν μέρει δημόσιο χαρακτήρα των πολιτιστικών αγαθών και αφετέρου με το μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα των πολιτιστικών οργανισμών που ως κύριο στόχο έχουν την παραγωγή πολιτισμού και όχι την επίτευξη οικονομικού κέρδους. (Βινιεράτου κ.ά., 2003:28-30).

Ο Γκαντζιάς (2015:31) ορίζει την πολιτιστική διαχείριση ως τη «[...] *συνεχή και διαρκή λειτουργία συντονισμού του ανθρώπινου δυναμικού για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος διαχείρισης, την ανάπτυξη των αγαθών (προϊόντων και υπηρεσιών) και την επίτευξη του οράματος, της αποστολής και του*

σκοπού της πολιτισμικής μονάδας με βάση τις αρχές του γενικού (δημοσίου) συμφέροντος». Οι λειτουργίες του μάνατζμεντ, τις οποίες αξιοποιεί η πολιτιστική διαχείριση αφορούν:

α. στον προγραμματισμό (planning), που περιλαμβάνει την επιλογή των στόχων για την ορθή ανάπτυξη των πολιτιστικών αγαθών καθώς και την επιλογή των μέσων/εργαλείων της επίτευξης αυτών

β. στην οργάνωση (organizing), που σχετίζεται με τον καταμερισμό εργασιών και αρμοδιοτήτων

γ. στη διεύθυνση/καθοδήγηση (leadership), που αναφέρεται στην παρακίνηση του προσωπικού προς την κατεύθυνση επίτευξης των στόχων και

δ. στον έλεγχο (controlling), όπου εξετάζονται τα πεπραγμένα και αξιολογούνται τα αποτελέσματα σε συνάρτηση με τους αρχικούς στόχους που έχουν τεθεί κατά τη διαδικασία του προγραμματισμού.

Οι βασικοί τομείς της πολιτιστικής διαχείρισης διακρίνονται στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών πόρων με την έννοια των πολιτιστικών αγαθών (Μπιτσάνη, 2004:95). Πέρα από το στρατηγικό σχεδιασμό και τους ξεκάθαρους στόχους, απαιτεί για την εκτέλεσή της και τα κατάλληλα εργαλεία: υλικοτεχνική υποδομή, τεχνολογικό εξοπλισμό και εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό για την εφαρμογή, το σχεδιασμό και την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής (Μπιτσάνη, 2004:90-91 & Γκαντζιάς, 2008:5). Επίσης κινητοποιεί ένα μεγάλο μέρος από στρατηγικές διερεύνησης, μεθοδολογίες και τεχνικές που ανήκουν στον χώρο του μάνατζμεντ όπως η SWOT και η PEST ανάλυση που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος. Παράλληλα η διαχείριση μπορεί να πάρει διάφορες μορφές ανάλογα με τον πολιτιστικό οργανισμό ή το πολιτιστικό αγαθό με το οποίο σχετίζεται καθώς μπορεί να αφορά ένα μουσείο, την υλική ή άυλη πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου αλλά και ένα πολιτιστικό event όπως μια εκδήλωση, μια θεατρική παράσταση ή ένα φεστιβάλ κ.ά. Επιπροσθέτως μπορεί να αφορά στη λήψη αποφάσεων για τη χρήση της σύγχρονης ψηφιοεπικοινωνιακής τεχνολογίας και την ενίσχυση της υλικοτεχνικής υποδομής των πολιτιστικών οργανισμών, τη διαχείριση των πνευματικών δικαιωμάτων των δημιουργών και γενικά όλα τα θέματα για τις δημιουργικές βιομηχανίες. Αρμοδιότητές της αποτελούν ο σχεδιασμός για την επίτευξη των στόχων της πολιτιστικής πολιτικής, η αποτελεσματική αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων και αγαθών και η διαδικασία

συστηματοποίησης και μετασχηματισμού τους σε πολιτισμικό κεφάλαιο, προκειμένου το πολιτιστικό προϊόν να πάρει την τελική του μορφή και να διαδοθεί μέσα από πολιτιστικές δράσεις ανάδειξης και προβολής (Μπιτσάνη, 2004:95).

1.3: Αξιοποίηση πολιτιστικών πόρων και τοπική ανάπτυξη

Η αναγνώριση του πολιτισμού ως έναν από τους δυναμικούς και αναπτυσσόμενους κλάδους της οικονομίας, που μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη έναν τόπο, τον συνέδεσε με τον κλάδο της παραγωγής και της κατανάλωσης. Κατά συνέπεια, οι πόροι του πολιτισμού απέκτησαν διττή αξία: του πολιτισμικού αλλά και του οικονομικού κεφαλαίου το οποίο μπορεί να διατεθεί στην αγορά αποτελώντας έναν σημαντικό τομέα δημιουργίας, οικονομίας και ανάπτυξης μιας κοινωνίας.

Το κεφάλαιο των πόρων, ή *‘Πολιτιστικό Κεφάλαιο’*, περιλαμβάνει όλες τις δυνατότητες και ευκαιρίες που μπορούν να αξιοποιηθούν προκειμένου τα άτομα να έχουν πρόσβαση στις πολιτιστικές υποδομές έτσι ώστε να καταναλώνουν πολιτιστικά προϊόντα και υπηρεσίες. Σύμφωνα με τον Ιωαννίδη: *«Οι Πολιτισμικές πηγές-πόροι αποτελούν το σύνολο του πολιτισμικού δυναμικού και αποτελούν οτιδήποτε συνεισφέρει στον πολιτισμό και την «κουλτούρα» μιας ομάδας ή ενός τόπου»*. Μπορεί να αφορούν είτε απτά και υλικά στοιχεία, όπως τα ιστορικά μνημεία της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε άυλα, όπως η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, το αίσθημα της εντοπιότητας ή της κοινής καταγωγής, η ντοπιολαλιά, τα έθιμα, η λαϊκή παράδοση, τα συλλογικά βιώματα, οι αντιλήψεις κ.ά. Προκειμένου να αξιοποιηθούν θα πρέπει οι εισροές από το πολιτιστικό κεφάλαιο να μετατρέπονται σε εκροές μέσω της παραγωγής πολιτιστικών αγαθών τα οποία να διαθέτουν ποιοτικά αλλά και ποσοτικά χαρακτηριστικά (Ιωαννίδης, 2013:9). Σε κάθε περίπτωση, η πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου μπορεί να αναδειχθεί σε σημαντικό πολιτιστικό πόρο καθώς έχει τη δυνατότητα να συμβάλλει τόσο στην πολιτιστική όσο και την οικονομική του ανάπτυξη.

Με βάση τη σύγχρονη αντίληψη που θεωρεί τον πολιτισμό ως μια αυθύπαρκτη οικονομική δραστηριότητα η οποία θα πρέπει να παράγει, να διαχειρίζεται και να εμπορευματοποιεί τα πολιτιστικά αγαθά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η βιωσιμότητα και η ανάπτυξη, οι πολιτιστικοί πόροι μπορούν να διατίθενται στο κατάλληλο κοινό για κατανάλωση ως εμπορεύσιμα αγαθά αλλά και να αποτιμώνται ανάλογα με τον βαθμό συμβολής

τους στην τοπική οικονομική ανάπτυξη ως οικονομική δραστηριότητα. Η αξιοποίησή τους μπορεί να προσδώσει προστιθέμενη αξία στο πολιτιστικό κεφάλαιο ενός τόπου παρέχοντας στο κοινό τη δυνατότητα να απολαμβάνει τα θετικά αποτελέσματα της πολιτιστικής ανάπτυξης μέσω της κατανάλωσης των πολιτιστικών αγαθών. Ο πολιτιστικός σχεδιασμός (cultural planning) και η ορθή διαχείρισή τους σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης μπορούν να συγκροτήσουν την πολιτιστική ταυτότητα, να αναπτύξουν την πολιτιστική παραγωγή και να διαμορφώσουν όρους οικονομικής ανάπτυξης. Η αναπτυξιακή τους διάσταση μπορεί να μεταφραστεί με οικονομικούς όρους σε θέσεις εργασίας, εισοδήματα και συσσώρευση κεφαλαίου, βιωσιμότητα και ανάπτυξη για τις τοπικές επιχειρήσεις κ.ά. Μια ενδογενής πολιτιστική ανάπτυξη μπορεί να ενθαρρύνει πολυεπίπεδες συνέργειες και συμπράξεις των τοπικών δυνάμεων επιφέροντας μια κοινωνικά προσανατολισμένη επιχειρηματικότητα, η οποία μέσα από την παραγωγή των πολιτιστικών αγαθών θα προάγει το αίσθημα του «ανήκειν» δρώντας καταλυτικά στην κατεύθυνση της αναζωογόνησης και της βιώσιμης ανάπτυξης. Είναι γεγονός ότι σε πολλές τοπικές κοινωνίες, οι πολιτιστικές δραστηριότητες επηρεάζουν δυναμικά τόσο τη δημιουργία απασχόλησης όσο και την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, λόγω του πολιτιστικού τουρισμού (Ιωαννίδης, 2013:1 & Παλάσκας κ.ά., 2006:31-33).

Σήμερα η τοπική αυτοδιοίκηση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τομέα της πολιτιστικής ανάπτυξης εφόσον μεγάλο μέρος της πολιτιστικής πολιτικής υλοποιείται από τους δήμους και τις περιφέρειες της χώρας με σκοπό την αποκέντρωση και την περιφερειακή ανάπτυξη. Όμως τα τελευταία χρόνια, ο χώρος του πολιτισμού χρειάστηκε να προβεί σε θεμελιακές αλλαγές, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο, καθώς το διακύβευμα μιας βιώσιμης ανάπτυξης αντικαταστάθηκε από εκείνο της επιβίωσης λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και της πανδημίας του Covid-19 που δυσχέραναν το τοπίο της πολιτιστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες, όσοι από τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης έδωσαν έμφαση στην αξιοποίηση των πολιτιστικών τους πόρων και την ενέταξαν στις αναπτυξιακές τους πολιτικές, κατάφεραν να έχουν θετικό πρόσημο στην τοπική ανάπτυξη. Βάσει του ανθρωποκεντρικού πολιτισμού, έθεσαν στο επίκεντρο τον πολίτη και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, επιτυγχάνοντας να ενδυναμώσουν την κοινωνική αλληλεγγύη και συνοχή ενισχύοντας τα χαρακτηριστικά μιας ανάπτυξης με όρους

βιωσιμότητας (Κλάδος, 1994:52-54). Έτσι, αναδείχθηκε η καθοριστική σημασία της αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων, που δύναται να λειτουργήσει ως ικανή συνθήκη για μια ανθρωποκεντρική αναπτυξιακή στρατηγική αποτελώντας εχέγγυο μιας βιώσιμης ανάπτυξης, για την εκάστοτε τοπική κοινότητα (UNDP, 2013:19-51 & UNESCO, 2009:189-219).

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1: Η Σύνδεση της Πολιτιστικής Ανάπτυξης με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Από τη δεκαετία του 1980 άρχισε η συνειδητοποίηση των καταστροφικών περιβαλλοντικών συνεπειών και κοινωνικών ανισοτήτων στις οποίες οδηγεί ο συσχετισμός της ανάπτυξης με απόλυτα οικονομικά μεγέθη για την αύξηση του ΑΕΠ μιας χώρας. Το πόρισμα επισήμανε ότι οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις επέφεραν ανεπανόρθωτες βλάβες στο περιβάλλον και κατέστησαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού του πλανήτη εκτεθειμένο στην απόλυτη ένδεια. Συνεπώς, υπήρξε απόλυτη ανάγκη αναθεώρησης της έννοιας της ανάπτυξης, η οποία για να έχει τα χαρακτηριστικά της βιωσιμότητας θα πρέπει εκτός από τα οικονομικά, να πληροί περιβαλλοντικά και κοινωνικά κριτήρια. Ως εκ τούτου, η περιβαλλοντική ισορροπία και η κοινωνική ισότητα θεωρήθηκαν βασικοί πυλώνες για τη βιωσιμότητα και την αειφορία, με τον πολιτισμό να αποτελεί το εχέγγυο της κοινωνικής συνοχής και της βελτίωσης των όρων διαβίωσης των μελών μιας κοινωνίας (Λεάνδρος, 2012:306).

Έκτοτε, η σύνδεση του πολιτισμού με την ανάπτυξη αναγνωρίστηκε σε παγκόσμιο επίπεδο και πλέον περιλαμβάνεται σε πολλές συμβάσεις και πρωτόκολλα ανάπτυξης. Το 1982 στο Μεξικό πραγματοποιήθηκε η Παγκόσμια Διάσκεψη ‘MONDIACULT’ για τη σύνδεση των πολιτικών του πολιτισμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη.² Το 1987 δημοσιεύτηκε το πόρισμα της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, γνωστή ως επιτροπή ‘Brundtland’, μέσα από το οποίο τέθηκε εμφατικά η έννοια της βιωσιμότητας στην ανάπτυξη. Είχε τίτλο: ‘Our Common Future’ και αναφερόταν σε μια ανάπτυξη που θα «[...] ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενιών να ικανοποιήσουν τις δικές τους [...]».³ Λίγα χρόνια αργότερα, το 1992, στο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών που έλαβε χώρα στο Ρίο ντε Τζανέιρο επικυρώθηκαν οι έννοιες της βιωσιμότητας και της αειφορίας και με την ‘Agenda 2’. Έτσι ο πολιτισμός μαζί την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον, αναγνωρίστηκε ως ο τέταρτος πυλώνας της αειφορίας (Παπαβασιλείου κ.ά., 2017:366). Τον Σεπτέμβριο του 2022, συνήλθε ξανά στην

² MONDIACULT 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.unesco.org/en/mondiaicult2022>

³ EUR-Lex, Αειφόρος ανάπτυξη, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development

πόλη του Μεξικού η Παγκόσμια Διάσκεψη ‘MONDIACULT’ προκειμένου να εξετάσει εκ νέου τα δεδομένα της βιώσιμης ανάπτυξης και της σύνδεσής της με τον πολιτισμό.⁴

Οι συνεχείς διασκέψεις της UNESCO και του ΟΗΕ αναδεικνύουν ένα διαρκή προβληματισμό αναφορικά με τις πολιτικές του πολιτισμού απέναντι στις παγκόσμιες προκλήσεις. Πλέον στόχος της UNESCO αποτελεί η «[...]πλήρη ενσωμάτωση του πολιτισμού ως παγκόσμιου δημόσιου αγαθού στην Ατζέντα για μια χωρίς αποκλεισμούς και περιορισμούς βιώσιμη ανάπτυξη έως το 2030». Τα διαρκώς μεταβαλλόμενα δεδομένα που απορρέουν από τις παγκόσμιες οικονομικές, υγειονομικές και ανθρωπιστικές κρίσεις εξετάζονται σε συνάρτηση με τον πολιτισμό, που δύναται να λειτουργήσει καταλυτικά μέσα από τις αξίες τις οποίες προάγει: την αλληλεγγύη, την ειρήνη, την ελευθερία και την ασφάλεια.⁵ Ως εκ τούτου, γίνεται λόγος για μια ανθρωποκεντρική ανάπτυξη που οφείλει, παράλληλα με την ανάπτυξη της οικονομίας, να μεριμνά για την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος έτσι ώστε να καλύπτονται οι σημερινές ανάγκες αλλά και να διασφαλίζεται η ικανότητα κάλυψης των αναγκών των μελλοντικών γενεών. Οι βασικότερες τοποθετήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με τη διασύνδεση του πολιτισμού και της βιώσιμης ανάπτυξης συνομολογούν στο ότι αποτελεί:

- α. οργανικό και αναπόσπαστο τμήμα της εκάστοτε κοινωνίας
- β. τον τέταρτο πυλώνα ανάπτυξης μαζί με το περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία προκειμένου να στοιχειοθετηθεί μια αειφόρος ανάπτυξη (Agenda 21 for culture)⁶
- γ. βασικό κύτταρο της κοινωνίας και πυρήνα της εν γένει ανθρώπινης δραστηριότητας
- δ. τη δυνατότητα να δρα εξισορροπητικά αμβλύνοντας τις όποιες διαφορές μεταξύ των άλλων πυλώνων (Παπαβασιλείου κ. ά., 2017:366).

Συνεπώς, από τη δεκαετία του 1990 που ο πολιτισμός άρχισε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομία των κρατών, διάφοροι τομείς του

⁴ MONDIACULT 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.unesco.org/en/mondiacult2022>

⁵ Παγκόσμια Διάσκεψη της UNESCO για τις Πολιτιστικές Πολιτικές και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη - MONDIACULT 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=4369>

⁶ Agenda 21 for culture, διαθέσιμο στο: https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21_en.pdf

συμπεριλήφθησαν στις αναπτυξιακές τους στρατηγικές, όπως η πολιτιστική κληρονομιά, οι πολιτιστικές βιομηχανίες, ο πολιτιστικός τουρισμός κ.ά. Το εναλλακτικό πολιτισμοκεντρικό μοντέλο ανάπτυξης, που προωθήθηκε στη βάση της αναθεώρησης του οικονομοκεντρικού μοντέλου, συγκεντρώνει κάποια βασικά χαρακτηριστικά που διασφαλίζουν:

- α. την πολιτική, και κοινωνικοοικονομική ελευθερία του ατόμου
- β. την ισότιμη πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές και τις ίσες ευκαιρίες για μια αξιοπρεπή διαβίωση και μόρφωση
- γ. τη δυνατότητα ελευθερία πολιτισμικής έκφρασης και δημιουργίας
- δ. την εγγύηση και εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ατομικών ελευθεριών και των αρχών ισότιμης μεταχείρισης και
- ε. τη μέριμνα για τις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες (Πασχαλίδης, 2002:227).

Τέλος, η οικονομική διάσταση του πολιτισμού προσελκύει και ένα επενδυτικό ενδιαφέρον που δρομολογεί εξελίξεις στον τομέα της αναζωογόνησης των πόλεων σε μια διαφορετική θεώρηση, η οποία λαμβάνει υπόψη την ευημερία των κοινωνικών υποκειμένων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

2.2: Πολιτιστική Ανάπτυξη και Αστική Αναζωογόνηση

Με βάση το Ν.3463/2006 περί 'Κύρωσης του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων' αρμόδιες για τη ρύθμιση και διευθέτηση των τοπικών θεμάτων είναι οι δημοτικές και κοινοτικές αρχές «[...]με στόχο την προστασία, την ανάπτυξη και τη συνεχή βελτίωση των συμφερόντων και της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινωνίας.» (άρθρο 75, παρ.1). Στις διατάξεις του ίδιου άρθρου, μεταξύ άλλων, αναφέρονται οι αρμοδιότητες που αφορούν στον πολιτισμό, στον τουρισμό και στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών και γίνεται λόγος για την προστασία, αξιοποίηση και εκμετάλλευση όλων των τοπικών πόρων φυσικών, πολιτιστικών και άλλων, σύμφωνα με τη κείμενη νομοθεσία και προς όφελος των κατοίκων για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στην εκπόνηση προγραμμάτων και στην υλοποίηση έργων με στόχο την ανάδειξη και προβολή του πολιτισμικού κεφαλαίου της περιοχής, στην αναβάθμιση των πολιτιστικών υποδομών, στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων και εκδηλώσεων, στην εκπόνηση και υλοποίηση προγραμμάτων για την τουριστική ανάπτυξη και στην προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού όπως ο πολιτιστικός τουρισμός. Κατά συνέπεια η συμβολή του

πολιτισμού στην τοπική ανάπτυξη και στην ποιοτική αναβάθμιση της ζωής των πολιτών, γίνεται αντιληπτή και παραδεκτή και σε θεσμικό επίπεδο.⁷

Η αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων μιας τοπικής κοινωνίας, όπως η πολιτιστική κληρονομιά και η παράδοση, μπορεί να οδηγήσει σε:

- α. εύκολη ενσωμάτωση των πολιτών μέσα από τη συμμετοχή σε πολιτιστικές δράσεις
- β. καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου μέσα από ποιοτικούς τρόπους ψυχαγωγίας σε εκδηλώσεις πολιτισμού
- γ. αναβάθμιση του πνευματικού επιπέδου με την ανάπτυξη των πολιτιστικών αγαθών και
- δ. ενίσχυση της κουλτούρας των πολιτών αναφορικά με τα ζητήματα πολιτισμού.

Η πολιτιστική ανάπτυξη είναι ικανή να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες που θα οδηγήσουν σε μια ευρύτερη ανάπτυξη την τοπική κοινωνία, αφού δύναται:

- α. να δημιουργήσει νέες θέσεις απασχόλησης και εργασίας
- β. να προσελκύσει επενδυτικά κεφάλαια και χορηγούς ειδικά στους τομείς της πολιτιστικής βιομηχανίας και των πολιτιστικών θεσμών και
- γ. να επιλύσει θέματα περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων μέσα από την προώθηση της ευαισθητοποίησης και της απασχόλησης στους τομείς του πολιτισμού (Μπιτσάνη, 2004:118-120 & Κορρές, 2002:151).

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης και οι φορείς τους έχουν τον ρόλο του πολιτιστικού διαχειριστή στην αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων των περιοχών αρμοδιότητάς τους και, ως αρμόδιοι για την άσκηση της εκάστοτε πολιτιστικής πολιτικής, αποτελούν τους βασικούς παράγοντες ανάπτυξης της πολιτιστικής παραγωγής. Όπως αποδεικνύεται καθίστανται υπεύθυνοι για την προσφορά και ζήτηση των πολιτιστικών αγαθών καθώς και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη συμμετοχή τους στα θέματα του τοπικού πολιτισμού. Κατά συνέπεια, είναι εκείνοι που θα πρέπει να θεμελιώσουν μια πολιτιστική ανάπτυξη αξιοποιώντας τα δυνατά σημεία του πολιτιστικού κεφαλαίου που διαθέτουν, έτσι ώστε να δημιουργούνται νέοι θύλακες

⁷ Κύρωση του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων, διαθέσιμο στο: https://www.eetaa.gr/kodikas/dkk-fek114a_2006.pdf

ανάπτυξης, θέτοντας τα θεμέλια της δημιουργικής οικονομίας και της αστικής αναζωογόνησης.⁸

Ο πολιτισμός και τα αγαθά του μπορεί να δημιουργήσουν, αλλά και να προωθήσουν, μια ελκυστική εικόνα των πόλεων εφόσον συμπεριληφθούν στις στρατηγικές αναζωογόνησης. Για παράδειγμα ένα μουσείο, εάν ενταχθεί ως μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής και μάρκετινγκ του τόπου που το φιλοξενεί, μπορεί να λειτουργήσει ως πόλος έλξης πολιτιστικού τουρισμού και να αποτελέσει μέρος της δημιουργικής οικονομίας του διαμορφώνοντας ή ενισχύοντας το brand name του. Το μάρκετινγκ της εικόνας των πόλεων μπορεί να λάβει χώρα μέσα από την ομαδοποίηση:

α. πολιτιστικών προϊόντων που έχουν κοινά στοιχεία

β. πολιτιστικών αγαθών που διαφέρουν και

γ. μεταξύ πολιτιστικών και τουριστικών προϊόντων (Δέφνερ, Μακρυγιώργου, 2012).

Συνεπώς, η αναζωογόνηση (regeneration), ή αλλιώς αναγέννηση των πόλεων, δύναται να χρησιμοποιήσει πολιτιστικούς θεσμούς ως σύμβολα για να στοιχειοθετήσει την εικόνα μιας πόλης-προορισμού. Η διαδικασία περιλαμβάνει απαραίτητα και τη δημιουργία ή την αναβάθμιση των ήδη υπαρχόντων πολιτιστικών και άλλων υποδομών και την αναβάθμιση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος έτσι ώστε να επιτευχθεί μια αστική αναζωογόνηση. Η εικόνα της πόλης δύναται να συνδεθεί με τα δυνατά της σημεία τα οποία, εφόσον έχουν πολιτισμικό υπόβαθρο ή συσχετίζονται με τη πολιτιστική κληρονομιά, θα στοιχειοθετήσουν την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα που θα αποτελέσει το συγκριτικό πλεονέκτημα στις στρατηγικές προώθησης του τόπου (place branding).

Οι πόλεις που έθεσαν τον πολιτισμό στο κέντρο της αναπτυξιακής τους στρατηγικής και αξιοποίησαν αποτελεσματικά τον πολιτιστικό και κοινωνικό τους κεφάλαιο, παρουσίασαν ταχύτερους δείκτες ανάπτυξης και μεγαλύτερη εισροή κεφαλαίων. Έτσι κατάφεραν να επιτύχουν το 'στοίχημα' μιας αστικής αναζωογόνησης λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού και των επενδύσεων (Bianchini, Parkinson, 1994:29-30 & Τσομπάνογλου, 2018:623).

⁸ Culture and Local Development, διαθέσιμο στο:
<http://www.oecd.org/leed-forum/publications/Culture%20and%20Local%20Development.pdf>

2.3: Πολιτιστικός Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη

Ο τουρισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας πολυσχιδής τομέας που απαιτεί και προϋποθέτει την συνέργεια πολλών κοινωνικών, πολιτισμικών και περιβαλλοντικών παραγόντων. Πρόκειται για μια δραστηριότητα που επηρεάζει διάφορους τομείς της οικονομίας και η συχνή αναφορά στη 'βιομηχανία του τουρισμού' επιβεβαιώνει το ισχυρό αποτύπωμα του στην οικονομία μιας χώρας. Ωστόσο αυτός ο όρος δεν είναι απόλυτα αντιπροσωπευτικός, καθώς η τουριστική διαδικασία δεν παράγει απτά αλλά άυλα προϊόντα. Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες παγκοσμίως και ειδικά για χώρες που ο τουρισμός καλύπτει μεγάλο μέρος του Α.Ε.Π. τους, όπως είναι η Ελλάδα.⁹

Σύμφωνα με τον ορισμό που έχει εκδοθεί από τη Διεθνή Ακαδημία Τουρισμού, ο τουρισμός περιλαμβάνει το 'σύνολο των ανθρώπινων μετακινήσεων και δραστηριοτήτων που προκύπτουν από αυτές και προκαλούνται από την εξωτερική και την πραγματοποίηση του πόθου απόδρασης ανάλογα με τον βαθμό της έντασης που είναι διαφορετικός για κάθε άνθρωπο' (Κορρές, 2021:5). Στον ορισμό του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (World Tourism Organization), που αναγνωρίζεται διεθνώς, 'ο τουρισμός αποτελεί το σύνολο των δραστηριοτήτων των ατόμων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε τόπους έξω από το σύνηθες περιβάλλον τους, για διάστημα περίπου έως ενός έτους για ξεκούραση, επαγγελματικούς ή άλλους λόγους' (Middleton, Hawkins, 2004:112-113).¹⁰

Ο μαζικός τουρισμός αποτελεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο που αναπτύχθηκε με ταχύτατους ρυθμούς μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως απόρροια:

- α. της ύπαρξης μιας οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας στις ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου

- β. της αντίστοιχης αύξησης του ελεύθερου χρόνου των ανθρώπων

- γ. της βελτίωσης των μέσων μαζικής μεταφοράς, της ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους και της βελτίωσης των όρων ζωής και

⁹ Σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Τουρκία, η Ιταλία και η Ισπανία το κεφάλαιο του τουρισμού διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στο Α.Ε.Π. τους. Η Ελλάδα για το 2021 βρέθηκε στη 16^η θέση της παγκόσμιας κατάταξης, αφού ο τουρισμός συνεισφέρει πάνω από το 20% στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της, διαθέσιμο στο: <https://www.euro2day.gr/news/economy/article/2150529/phgh-zohs-gia-to-aep-o-toyrismos.html> και Δελτίο Τύπου ΥΠ. ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ διαθέσιμο στο: <https://mintour.gov.gr/vasilis-kikilias-protagonistis-o-toyrismos-kai-to-2023-alla-i-prospatheia-prepei-na-einai-synechis/>

¹⁰ Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ), *Ορισμοί Στατιστικών Τουρισμού*, διαθέσιμο στο: https://sete.gr/fileuploads/basic_tourism_terminology/OrismoiStatistikonTourismou.pdf

δ. της οργάνωσης και αναβάθμισης των τουριστικών αγαθών και της μετατροπής τους σε καταναλωτικά προϊόντα.

Η ανακατανομή του εισοδήματος και το πλεονάζων εισόδημα για τα μεσαία στρώματα σε συνδυασμό με την αύξηση του ελεύθερου χρόνου και την ασφάλεια των ταξιδιών οδήγησε στην ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου, που λόγω της πολιτικής σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης ενισχύθηκε. Σε αυτήν την εξέλιξη συνηγόρησαν και άλλοι παράγοντες όπως οι πολιτικές των κρατών, η αύξηση του μέσου όρου ζωής των ανθρώπων, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η διαφήμιση, το πρότυπο του καταναλωτισμού, η μείωση του κόστους των αεροπορικών ταξιδιών κ.ά. (Lickorish, Jenkins, 2004:22-55). Παράλληλα, το θεσμικό πλαίσιο για τον τουρισμό και η οργάνωσή του σε κλάδο της οικονομίας συνέβαλαν στη μετατροπή του τουριστικού προϊόντος σε καταναλωτικό. Οικονομίες που ακολούθησαν μια στρατηγική ανάπτυξης με έμφαση στον τουρισμό, εμφάνισαν θετικά αποτελέσματα στους κλάδους της απασχόλησης και του εισοδήματος (Τσάρτας, 1996:51,247).

Ωστόσο, ο άκρατος μαζικός τουρισμός και η ραγδαία ανάπτυξή του επέφερε αρνητικές συνέπειες στο ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον των χωρών υποδοχής, όπως εξάντληση των διαθέσιμων πόρων από την ασύδοτη κατασπατάληση κ.ά. Λόγω της διαπίστωσης των προβλημάτων και της αλλαγής στη τάση των τουριστών/επισκεπτών που επιθυμούν να βιώσουν την εμπειρία της επαφής με άλλες κουλτούρες ή να γνωρίσουν συγκεκριμένες πτυχές της ζωής του λαού που επισκέπτονται, τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκαν νέες μορφές τουρισμού. Στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, που δείχνουν να αποτελούν μια λύση στα ζητήματα που δημιούργησε ο μαζικός τουρισμός, συγκαταλέγονται ο αγροτουρισμός, ο θρησκευτικός τουρισμός, ο αστικός τουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός κ.ά. Ο πολιτιστικός τουρισμός, ο οποίος προσδιορίζεται με βάση τις συνισταμένες που τον κατηγοριοποιούν, διακρίνεται στον τουρισμό:

α. που αφορά στην πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου

β. που ακολουθεί τη σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή και δράση.

Ωστόσο, και στις δυο περιπτώσεις πρόθεση του επισκέπτη είναι να βιώσει μια εξαιρετική πολιτιστική εμπειρία. Συνεπώς, ο πολιτιστικός τουρισμός καταδεικνύει την ανάγκη για:

α. γνωριμία του τρόπου ζωής των ανθρώπων στο παρόν και στο παρελθόν στους τόπους που επισκέπτονται

β. επίσκεψη εμβληματικών ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων που έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ιστορία της ανθρωπότητας

γ. παρακολούθηση ειδικών γεγονότων και mega events όπως φεστιβάλ, τελετές, αθλητικοί αγώνες κ.ά.

δ. απόκτηση μιας εμπειρίας πολλαπλών πολιτιστικών γεγονότων (Παυλογεωργάτος, Κωνσταντόγλου, 2005:65).

Η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού σε ένα τόπο μπορεί να επιφέρει θετικό πρόσημο στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης καθώς μπορεί να δώσει λύση στα φαινόμενα της εποχικότητας που παρατηρούνται στις περιπτώσεις του μαζικού τουρισμού. Προκειμένου, ένας τόπος να διεκδικήσει μέρος του πολιτιστικού τουρισμού οφείλει να αναπτύξει μια στρατηγική προβολής και ανάδειξης του πολιτιστικού του κεφαλαίου, είτε αφορά στην πολιτιστική του κληρονομιά είτε στη σύγχρονη πολιτιστική του παραγωγή. Ουσιαστικά, θα πρέπει να αναδείξει τα δυνατά του σημεία στον πολιτισμό προκειμένου να δημιουργήσει ένα ισχυρό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, το οποίο θα προσελκύει το τουριστικό ενδιαφέρον. Δεν είναι λίγες οι μελέτες που καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η δαπάνη των επισκεπτών για τα προϊόντα του πολιτιστικού τουρισμού ξεπερνά κατά πολύ εκείνη των επισκεπτών του μαζικού τουρισμού. Κατά συνέπεια, η ύπαρξη μιας οργάνωσης θεωρείται απαραίτητη και μπορεί να περιλαμβάνει τη σύνταξη και έκδοση τουριστικών οδηγών, τη δημιουργία ιστοσελίδας και ψηφιακών μέσων, τη συμμετοχή σε συνέδρια και εκθέσεις που να αφορούν στον τουρισμό, μια οργανωμένη διαφημιστική καμπάνια στο εξωτερικό, συνέργειες με πολιτιστικούς φορείς και ιδρύματα εγνωσμένου κύρους, αρθρογραφία σε έντυπα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης πολιτιστικού και τουριστικού περιεχομένου κ.ά.

Παράλληλα, απαραίτητη κρίνεται και η ανάπτυξη υποδομών που θα υποστηρίξουν τον πολιτισμό της περιοχής όπως για παράδειγμα βιβλιοθήκες, μουσεία, πνευματικά κέντρα κ.ά., αλλά και η ανάπτυξη πολιτιστικών εκδηλώσεων και δράσεων που θα προσελκύουν ένα τουριστικό κοινό. Η αποτελεσματική αξιοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου ενός τόπου στην προοπτική της ανάπτυξης ενός ελεγχόμενου πολιτιστικού τουρισμού, δύναται να θέσει τις βάσεις για την αστική αναζωογόνηση και την τοπική ανάπτυξη (Βενετσανοπούλου, 2006:136-137,140 & Μπιτσάνη, 2004:210-211).

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

3.1: Οι Έννοιες του Λαϊκού Πολιτισμού και της Παράδοσης

Η εννοιολογική προσέγγιση του πολιτισμού (civilization) απασχόλησε τις ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές επιστήμες καθώς υπήρξαν αρκετές θεωρητικές προσεγγίσεις ανάλογες των διαφορετικών γνωστικών και νοηματικών πλαισίων που τέθηκαν αλλά και της διαχρονικής εξέλιξης του όρου. Ο Tylor τον 19ο αιώνα ορίζει τον πολιτισμό ως ένα περίπλοκο σύνολο που περιλαμβάνει όλες τις πεποιθήσεις, τις γνώσεις, τις αξίες, τα ήθη και τα έθιμα, τους νόμους, την τέχνη και γενικά όποιες συνήθειες και ικανότητες εμφανίζει ή αποκτά διαχρονικά ο άνθρωπος ως μέλος μιας κοινότητας (Tylor, 1920:1). Η UNESCO στον ορισμό της, που υιοθετήθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο, αναφέρεται σε ένα πλέγμα «[...] διακριτών πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα», επισημαίνοντας ότι συμπεριλαμβάνονται «όχι μόνο οι τέχνες και τα γράμματα, αλλά και ο τρόπος ζωής, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, συστήματα αξιών, παραδόσεις και πεποιθήσεις» (UNESCO, Γενεύη 1992).¹¹ Η Μπιτσάνη (2004:29) περιγράφει τον πολιτισμό ως το «[...] σύνολο των υλικών και πνευματικών αξιών και επιτευγμάτων που κληροδοτούνται από γενιά σε γενιά στο πέρασμα των χρόνων διαμορφώνοντας μια κοινή μνήμη - εικόνα για ένα σύνολο ατόμων και δημιουργώντας κατ' επέκταση το αίσθημα μιας κοινής αφετηρίας, κοινών αναφορών και βιωμάτων, παραπέμποντας σε μια πορεία σταθερής προόδου, κοινωνικής και οικονομικής.»

Με τον όρο πολιτισμός νοούνται τόσο ο 'επίσημος' με την έννοια του ανώτερου, εγγράμματος και επώνυμου πολιτισμού, όσο και ο 'λαϊκός' με την έννοια του ανώνυμου πολιτισμού. Ο Λαϊκός Πολιτισμός περιλαμβάνει στους κόλπους του τη σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία, την πολιτιστική κληρονομιά και την παράδοση ενός λαού ενώ αποτελεί το βασικό πλαίσιο για τη σύνθεση των στοιχείων που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία ενός κοινωνικού συνόλου. Η ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα ενός τόπου κρίνεται εξαιρετικής σημασίας για την ύπαρξη μιας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία και

¹¹ UNESCO (1992). Final Report International Conference on Education 43rd Session, Geneva, 14-19 September 1992, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000093611.locale=en>

στην κοινότητα την οποία την παράγει καθιστώντας τη διακριτή πολιτισμικά, γεγονός που αντιπαρέρχεται των προβλημάτων της παγκοσμιοποίησης.

Ο Λαϊκός ή Παραδοσιακός πολιτισμός αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του πολιτισμού ενός τόπου ως ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος βασίζεται κατά κύριο λόγο στην παράδοση αλλά βρίσκεται και σε συνεχή αλληλεπίδραση με την κοινωνία. Εξελίσσεται διαρκώς μέσα από τη γόνιμη αφομοίωση στοιχείων από άλλους πολιτισμούς τα οποία αξιολογεί και τα τοποθετεί στο δικό του πλαίσιο, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του (Μπιτσάνη, 2004:42 & Μπιτσάνη, 2002:73 & Καμηλάκη-Πολυμέρου κ.ά., 2017:23-24). Ο όρος ‘λαϊκός’ αναφέρεται στο «[...] σύνολο των δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων ενός λαού, μια έννοια ευρύτατη που περιλαμβάνει την καθημερινή ζωή του λαού, τις ασχολίες του, τον τρόπο ψυχαγωγίας του, την κοσμοθεωρία του» (Καμηλάκη-Πολυμέρου κ.ά., 2011:7). Σύμφωνα με το Ν. Πολίτη, αφορά στην «[...] κατά παράδοση δια λόγων πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού» περιλαμβάνοντας τα μνημεία του λόγου αλλά και τον υλικό και πνευματικό, κοινωνικό βίο του λαού, που αποτελούν αντικείμενα μελέτης της επιστήμης της λαογραφίας (Πολίτης, 1909:7, όπ. αναφ. στο Κυριακίδου-Νέστορος, 1975:61). Ο Σ. Κυριακίδης επισημαίνει ότι πρόκειται για ένα σύνολο από ζωντανές, φυσικές και κοινωνικές εκδηλώσεις που αποτελούν εκφάνσεις του αγροτικού, κυρίως, τρόπου ζωής. Ουσιαστικά, ο επιθετικός προσδιορισμός ‘λαϊκός’ αναδεικνύει τη σύνδεσή του με το λαό,¹² ή τουλάχιστον προσδιορίζει την προέλευση από τον λαό, και αφορά σε ένα σύνολο ανθρώπων που μοιράζονται κοινή ιστορία, γλώσσα, καταγωγή και αξίες (Κιουρτσάκης, 1983:85). Ο όρος ‘παραδοσιακός’, όπως μαρτυρεί και η ρίζα της λέξης ‘παραδίδω’, αφορά στην κληροδότηση στοιχείων του παρελθόντος και του παρόντος στις επόμενες γενιές. Η παράδοση μπορεί να είναι γραπτή και προφορική περιλαμβάνοντας τόσο τα γραπτά κείμενα από την αρχαιότητα, όσο και τα προφορικά στοιχεία που περνάνε από γενιά σε γενιά και αποτελούν τον βασικό πυρήνα του λαϊκού πολιτισμού. Αποτελεί μια ολότητα ενός

¹² Η σημαντική για τη λαογραφία και το λαϊκό πολιτισμό έννοια του λαού (folk) στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα σηματοδοτούσε το έθνος και αργότερα τον αγροτικό πληθυσμό που χαρακτηρίζεται από έναν προφορικό πολιτισμό, ή τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας τη ‘μάζα’ (populous) που δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στον πολιτισμό των ‘ελίτ’. Ο Alan Dundes παρατηρεί ότι η έννοια του λαού αναφέρεται σε μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται κάτι κοινό, π.χ. μια γλώσσα, μια θρησκεία κ.λ.π. Η οποιαδήποτε ομάδα που στοιχειοθετείται γύρω από έναν κοινό παράγοντα θα δημιουργήσει κάποιες παραδόσεις, οι οποίες θα είναι δικές της θα ενισχύσουν το αίσθημα του συν ανήκειν στα μέλη της ομάδας και θα δημιουργήσει τα θεμέλια μιας κοινής ταυτότητας (Κορκά, 2019:41-43).

συστήματος αξιών που άπτεται τόσο του πνευματικού, καλλιτεχνικού και ηθικού βίου, όσο και του υλικού και πρακτικού βίου των μελών μιας κοινωνίας. Πρόκειται για ένα σύνολο από πολιτιστικές εκφράσεις που εξελίσσεται και βρίσκεται σε πλήρη ανταπόκριση με την καθημερινότητα μιας κοινωνίας φέροντας κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ενώ περιλαμβάνει ακόμα και τις κοινωνικές σχέσεις λειτουργώντας σε ένα πλαίσιο μετασχηματισμού και εξέλιξης, δηλαδή προσαρμογής στα δεδομένα της κάθε ιστορικής περιόδου.

Ο λαϊκός πολιτισμός διαθέτει χαρακτήρα κυρίως ομαδικό και αυθόρμητο, που αφορά στον ψυχολογικό παράγοντα, αλλά και απρόσωπο και παραδοσιακό, που αφορά στους τρόπους παραγωγής, συντήρησης και διάδοσης της λαϊκής δημιουργίας.¹³ Εμπεριέχει ότι δημιουργεί πρωτογενώς ο λαός, δηλαδή οι απλοί άνθρωποι που δεν έχουν την παιδεία και τη δυνατότητα να δημιουργήσουν αγαθά υψηλής ποιότητας καθώς τα έργα τους εμπνέονται και ικανοποιούν ανάγκες της καθημερινής ζωής είτε αυτές είναι πρακτικές, είτε ψυχαγωγικές, καλλιτεχνικές, τελετουργικές ή άλλες (Μπιτσάνη, 2004:48-49 & Καμηλάκη-Πολυμέρου κ.ά., 2017:23). Συνεπώς, σημαντικό μέρος του λαϊκού πολιτισμού αποτελούν και τα διαλαμβανόμενα σε σχέση με τα ήθη, έθιμα, δοξασίες, συνήθειες, τέχνες και τεχνικές κ.ά., ουσιαστικά όλα τα υλικά και πνευματικά αγαθά που συγκροτούν τις πτυχές της ζωής ενός λαού. Τα συγκεκριμένα στοιχεία έχουν καταξιωθεί στη συνείδηση του λαού ως εκείνα που συγκροτούν την ιδιαίτερη πολιτιστική του ταυτότητα, καθώς προέρχονται από το πολιτιστικό παρελθόν, στοιχειοθετούν και αναγνωρίζονται ως ζώσα παράδοση και διεκδικούν μια θέση στο σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον.

Ο ελληνικός λαϊκός πολιτισμός αποτελεί ένα πεδίο ώσμωσης και γόνιμης σύζευξης στοιχείων αρχαιοελληνικών και βυζαντινών, κοσμικής και θρησκευτικής προέλευσης από την ιστορία του ελληνικού λαού, αλλά και στοιχείων που αποτελούν πολιτιστικά 'δάνεια' από τους λαούς που ήρθε σε επαφή κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης παρουσίας του. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης καθίσταται σχεδόν αδύνατη η συνθήκη μιας γόνιμης αφομοίωσης στοιχείων από ξένους πολιτισμούς, αφού ο καταγιγισμός από ξένες κουλτούρες και κυρίως από την 'αμερικάνικη υποκουλτούρα' υπονομεύει τις εκφάνσεις του. Η ταχύτητα και η πληθώρα αυτών των 'εισβολών' καθιστά αδύνατη τη γόνιμη συνύπαρξη και

¹³ Αποτελεί μια σύνοψη των βασικών χαρακτηριστικών του λαϊκού πολιτισμού που επισημαίνονται από τον Ν. Πολίτη και τον Σ. Κυριακίδη (Κυριακίδου-Νέστορος, 1975:61-62).

αλληλεπίδραση και δημιουργεί μια πολιτιστική σύγχυση, γεγονός που καλούνται να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά οι φορείς διαφύλαξης της παράδοσης (Μπιτσάνη, 2004:45-47).

Παρά το γεγονός ότι περίπου στα μέσα του 20^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε μια υποβάθμιση του λαϊκού πολιτισμού¹⁴, στις μέρες μας ο λαϊκός πολιτισμός δύναται να μετατραπεί σε μοχλό κινητοποίησης πολιτιστικών εκδηλώσεων και δράσεων, οι οποίες ενισχύουν την κοινωνική συνοχή και το αίσθημα του 'ανήκειν' μεταξύ των μελών μιας κοινότητας ή τοπικής κοινωνίας. Μέσω των αξιών του, που συνάδουν με τη βιωμένη εμπειρία του λαού, έχει την ικανότητα να προάγει τη συλλογικότητα και την ομαδικότητα λειτουργώντας αντισταθμιστικά στο κυρίαρχο ιδεώδες της ατομικότητας και της αποξένωσης που μαστίζουν τον σύγχρονο κόσμο (Αυδίκος, 2012:16). Η αποτελεσματική αξιοποίησή του απομακρύνει τον κίνδυνο μιας ισοπέδωσης από την ομοιογένεια του 'μαζικού' πολιτισμού που παρουσιάζεται στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις.

Σήμερα ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης αναδεικνύεται σημαντικός στην κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας για τη διατήρηση, προβολή και καλλιέργεια του λαϊκού πολιτισμού. Ο λαϊκός πολιτισμός θα πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα και να συνδέεται με τις τοπικές πολιτικές ανάπτυξης, καθώς δύναται να αποτελέσει το συγκριτικό πλεονέκτημα ενός τόπου συμβάλλοντας στην οικονομική και κοινωνική του ανάπτυξη. Με την πραγματοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων ανάδειξης της τοπικής παράδοσης και προβολής του πολιτισμικού κεφαλαίου μπορεί να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τον μετασχηματισμό των τοπικών κοινωνιών με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη.

3.2: Η έννοια της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Υλικής και Άυλης

Σύμφωνα με τον ορισμό της UNESCO (1972), που περιλαμβάνεται στη «*Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και φυσικής Κληρονομιάς*»¹⁵, η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς (*cultural heritage*) περιλαμβάνει τόσο τα υλικά όσο και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά. Η υλική κληρονομιά

¹⁴ Η υποβάθμιση του λαϊκού πολιτισμού είχε να κάνει με την αμφισβήτηση πολλών εκφάνσεων της παράδοσης που θεωρήθηκαν οπισθοδρομικές και παρωχημένες, ικανές να πλαισιώνουν μόνο επετειακές ή θρησκευτικές εκδηλώσεις.

¹⁵ 'Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς', διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

αφορά τα κινητά μνημεία που εμπεριέχουν όλα τα είδη των αρχαιολογικών ευρημάτων και έργων τέχνης ή τεχνικής, μουσειακές συλλογές, βιβλιοθήκες, αρχεία κ.ά. και τα ακίνητα μνημεία στα οποία περιλαμβάνονται κτίρια και κτίσματα, αρχιτεκτονικά έργα, αρχαιολογικοί χώροι και παραδοσιακοί οικισμοί, πολιτιστικά τοπία και ιστορικά κέντρα ή ακόμη και βιομηχανικά έργα τα οποία διακρίνονται για το ιστορικό, αρχαιολογικό, εθνολογικό, αισθητικό ή τεχνολογικό και επιστημονικό ενδιαφέρον. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αφορά τα μνημεία λόγου, τη γραπτή και προφορική παράδοση των λαών, τα ήθη και έθιμα, τη μουσική και το χορό, τις τοπικές συνήθειες και παραδόσεις, θρησκευτικές τελετές, ακόμη και γευστικές συνήθειες που χαρακτηρίζουν κάποιες τοπικές κοινωνίες κ.ά. (Κόνσολα, 2006:38)

Είναι γεγονός ότι συχνά παρατηρείται μια ταύτιση των όρων ‘πολιτιστική κληρονομιά’ και ‘πολιτιστικό αγαθό’, καθώς ως πολιτιστικό αγαθό μπορεί να χαρακτηριστεί κάποιο αρχαιολογικό εύρημα ή κατάλοιπο που αποτελεί μαρτυρία πολιτισμού μιας άλλης εποχής. Άλλωστε, η UNESCO αναφέρεται στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών (Cultural Property) εννοώντας ουσιαστικά τα μνημεία που συγκροτούν την πολιτιστική κληρονομιά των λαών.¹⁶ Ωστόσο, η έννοια του πολιτιστικού αγαθού διαφοροποιείται κατά περίπτωση εφόσον οι προσεγγίσεις του όρου συναρτώνται αφενός από τις διαφορετικές συμβάσεις στις οποίες περιλαμβάνεται και αφετέρου από την εσωτερική νομοθεσία που διέπει τα κράτη (Μπιτσάνη, 2004:36). Μια θεωρητική προσέγγιση του όρου, με τη στενή του σημασία, ερμηνεύει τα πολιτιστικά αγαθά ως αντικείμενα εξαιρετικής σημασίας και ιστορικής, αισθητικής ή άλλης αξίας, τα οποία αποτελούν σύμβολο της πολιτιστικής ταυτότητας μιας κοινωνίας και οφείλουν να μεταβιβάζονται στις επόμενες γενιές. Ο Παυλογεωργάτος (2003) ως πολιτιστικό αγαθό ορίζει κάθε υλικό και άυλο δημιούργημα του ανθρώπου που διαθέτει είτε χρηστική αξία όπως εργαλεία, κοσμήματα κ.ά., είτε συμβολική λειτουργία όπως λατρευτικά ή τελετουργικά αντικείμενα κ.ά., ή κάποια πνευματική αποστολή όπως ποιήματα, φιλοσοφικά και ιστορικά συγγράμματα κ.ά. Τα πολιτιστικά αγαθά δύνανται να ταξινομηθούν με βάση: τον χρόνο ή τον τόπο δημιουργίας τους, το είδος τους και τη σημασία τους (Παυλογεωργάτος, 2003:24-26). Σύμφωνα με την Μπιτσάνη (2004) ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται όλα όσα παράγει η ανθρώπινη

¹⁶ ‘Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, Στρατιωτικό Εγχειρίδιο’, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373519>

δραστηριότητα και σε αυτά περιλαμβάνονται τα αγαθά της σύγχρονης πολιτιστικής παραγωγής στους τομείς των υλικών: ζωγραφική, γλυπτική, αρχιτεκτονική κ.ά., αλλά και άυλων πολιτισμικών πόρων: θέατρο, γλώσσα, προφορική παράδοση κ.ά. (Μπιτσάνη, 2004:36-38)

Η εγγραφή των πολιτιστικών αγαθών στον κατάλογο της παγκόσμιας κληρονομιάς προϋποθέτει ορισμένες παραμέτρους και η διαδικασία ξεκινά με την κατάθεση ενός φακέλου του υποψήφιου προς ένταξη πολιτιστικού αγαθού. Επίσης περιλαμβάνει την αξιολόγηση των υποψηφιοτήτων που κατατίθενται από τα κράτη σύμφωνα με κάποια κριτήρια που κατηγοριοποιούνται σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τα κριτήρια που έχουν σχέση με την εξαιρετική και οικουμενική αξία του πολιτιστικού αγαθού όπως για παράδειγμα να αντιπροσωπεύει ένα και μοναδικό επίτευγμα της ανθρώπινης δημιουργίας, να ασκεί επίδραση σε έναν τομέα της αρχιτεκτονικής ή μνημειακής τέχνης για μακρύ χρονικό διάστημα, να αποτελεί μοναδική και εξαιρετική μαρτυρία ενός πολιτισμού που έχει χαθεί ή να είναι εξαιρετικό δείγμα κτιρίου, τοπίου, αρχιτεκτονικού συνόλου που να απαθανατίζει ένα στάδιο της ιστορίας του ανθρώπου. Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται κριτήρια που σχετίζονται με την αυθεντικότητα, τη νομική προστασία και τη διαχείριση. Το υποψήφιο προς ένταξη πολιτιστικό αγαθό οφείλει να εκπληρώνει τα στοιχεία που πιστοποιούν την αυθεντικότητά του τόσο ως προς το σχέδιο και το υλικό της κατασκευής του όσο και ως προς τον περιβάλλοντα χώρο που το φιλοξενεί. Παράλληλα, οφείλει να διαθέτει την αναγκαία και ικανή νομική προστασία που θα του εξασφαλίζει την απαραίτητη διαφύλαξη και διατήρηση για το πέρασμα στις επόμενες γενιές. Προκειμένου, να εγγραφεί στον «Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» (World Heritage List)¹⁷ απαιτείται να πληροί τουλάχιστον ένα από τα κριτήρια της πρώτης ομάδας και δυο από τα κριτήρια της δεύτερης, ενώ κατατάσσεται βάσει της τέχνης που υπηρετεί και ταξινομείται βάσει της ηπείρου προέλευσης (Καραλή, 1998:23,33 & Κόνσολα, 1995:91-92).

3.3: Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά και διαχείριση

Η Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά περιλαμβάνει το σύνολο των υλικών και κυρίως των άυλων πολιτιστικών και εθιμικών πρακτικών, εκφάνσεων και

¹⁷ World Heritage List, διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/en/list>

συνηθειών, γνώσεων και τεκμηρίων που έχουν να κάνουν με τα τελετουργικά έθιμα, τα λαϊκά δρώμενα, τις προφορικές παραδόσεις κ.ά. Εμπεριέχει στοιχεία που αφορούν στο πρόσφατο ιστορικό παρελθόν και οφείλουν να μεταβιβαστούν στις επόμενες γενιές, αφού συνθέτουν την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα μιας τοπικής κοινωνίας. Η διαφύλαξη, προστασία και αποτελεσματική αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί αντικείμενο των αρμόδιων θεσμικών φορέων, που μπορεί να είναι κρατικοί φορείς, ή φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, μουσεία, ιδρύματα, σύλλογοι και συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών, πολιτιστικοί οργανισμοί, πνευματικά κέντρα κ.ά.

Το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού για τη διαφύλαξη και προώθηση του νεότερου πολιτιστικού αποθέματος και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς έχει συστήσει τη ‘Διεύθυνση της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς’. Στους επιχειρησιακούς στόχους της αναφέρονται:

- α. η εφαρμογή της πολιτικής που αφορά στη διαφύλαξη, ανάδειξη και προβολή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς
- β. η εφαρμογή της πολιτικής για την προώθηση των διαπολιτισμικών θεμάτων που άπτονται του πολιτιστικού κεφαλαίου
- γ. η προστασία, διαφύλαξη, ανάδειξη και προβολή των κινητών μνημείων της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς και
- δ. η εφαρμογή μιας μουσειακής πολιτικής που να περιλαμβάνει την εποπτεία, την επιστημονική συνδρομή, την αναγνώριση, την πιστοποίηση, την προώθηση και την εφαρμογή σύγχρονων μουσειολογικών προσεγγίσεων για τα μουσεία του νεότερου πολιτισμού.¹⁸

Η αναγνώριση και η αποτελεσματική αξιοποίηση της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς καθώς και η ανάδειξη των ιδιαίτερων και ξεχωριστών πολιτιστικών της αγαθών, δύνανται να αποτελέσουν έναν κατάλληλο μηχανισμό για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και τη θεμελίωση της πολιτιστικής ανάπτυξης ενός τόπου, η οποία κατ’ επέκταση θα δημιουργήσει τους όρους για μια περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη.¹⁹ Τις τελευταίες δεκαετίες έγινε αντιληπτή η αναγκαιότητα τόσο της διατήρησης όσο και της ορθής διαχείρισης της

¹⁸ Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ΥΠΠΟΑ, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/viewyphresia.aspx?iID=1724>

¹⁹ Λαϊκός Πολιτισμός και νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά, ΠΜΣ, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, διαθέσιμο στο: <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/laikos-pol%CE%B9tismos/>

πολιτιστικής κληρονομιάς με συνέπεια τη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Heritage Management) της υλικής, άυλης και νεότερης, αποτελεί μέρος της διαχείρισης και αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων και εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής ενός τόπου. Η αποτελεσματική της διαχείριση αποτελεί σήμερα, περισσότερο από ποτέ, ζητούμενο λόγω αφενός του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και αφετέρου του αυξημένου ανταγωνισμού που παρουσιάζουν οι αγορές του πολιτισμού. Ωστόσο η διαχείριση των πολιτιστικών πόρων παρουσιάζει ιδιαιτερότητες που έχουν να κάνουν με το μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα των πολιτιστικών αγαθών, αφού δεν στοχεύει αποκλειστικά στη δημιουργία οικονομικού κέρδους αλλά κυρίως στη δημιουργία ενός πολιτιστικού οφέλους. Συνεπώς ο τομέας διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών ενώ βασίζεται στις διαδικασίες του μάνατζμεντ (προγραμματισμό, οργάνωση, διεύθυνση, αξιολόγηση και έλεγχο), παράλληλα οφείλει να τηρεί το πλαίσιο δεοντολογίας που υπακούει στις αρχές του γενικού/δημοσίου συμφέροντος οι οποίες χαρακτηρίζουν τα πολιτιστικά αγαθά (Γκαντζιάς, 2015:31).

Συμβαίνει αρκετά συχνά ο όρος ‘Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά’ να ταυτίζεται με τον όρο ‘Ζώσα Κληρονομιά’, όπως επίσης και ο όρος λαϊκός πολιτισμός με τον όρο παραδοσιακός πολιτισμός, προκειμένου να υποδηλωθεί «[...] το σύνολο των δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων ενός λαού, μια έννοια ευρύτατη, που περιλαμβάνει την καθημερινή ζωή του λαού, τις ασχολίες του, τον τρόπο ψυχαγωγίας του την κοσμοθεωρία του» (Καμηλάκη-Πολυμέρου κ.ά., 2011:11). Άλλωστε, τόσο στην κατάρτιση της Σύμβασης της UNESCO για τη διαφύλαξη της ‘Άυλης πολιτιστικής Κληρονομιάς’, όσο και στον Ν.3228/2002 ‘Περί Προστασίας των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς’, που έχει θεσπίσει η ελληνική πολιτεία για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, στα άυλα πολιτιστικά αγαθά περιλαμβάνονται: ήθη και έθιμα, συνήθειες και δραστηριότητες, εκφράσεις και τραγούδια, μύθοι και λαϊκά δρώμενα, τελετουργίες, επιτελεστικές τέχνες, τεχνογνωσία και χειροτεχνία, κοινωνικές πρακτικές και εορταστικές εκδηλώσεις, καθώς και άλλες δραστηριότητες που αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού της νεότερης ή αρχαιότερης παράδοσης ενός τόπου.²⁰ Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά

²⁰ Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας, διαθέσιμο στο: <https://ayla.culture.gr/orismos-apk/>

μεταβιβάζεται στις επόμενες γενιές και αναδημιουργείται συνεχώς μέσα από τη διάρασή της με την κοινότητα και το περιβάλλον συμβάλλοντας στην ενίσχυση της αίσθησης κοινής ταυτότητας και συνέχειας της κοινότητας (Καμηλάκη-Πολυμέρου κ.ά., 2017:23-24).

Ο Πούλιος αναφορικά με τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς επισημαίνει ότι αφορά σε μια ολοκληρωμένη προστασία, του υλικού της πολιτιστικής κληρονομιάς και των αξιών που πρεσβεύει ως απόρροια της διάδρασης με το κοινωνικό περιβάλλον, η οποία λαμβάνει χώρα με συστηματικό και διεπιστημονικό τρόπο και συμμετοχικές διαδικασίες. Αρμόδιοι για την εκπόνηση σχεδίων διαχείρισης και προστασίας είναι οι πολιτιστικοί διαχειριστές, οι οποίοι οφείλουν αφενός να έχουν συνεργασία με αρχαιολόγους, ιστορικούς και άλλους επιστήμονες και αφετέρου να ενημερώνονται για τα ευρωπαϊκά προγράμματα για την προστασία και την αποτελεσματική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς υιοθετώντας βέλτιστες πρακτικές διαχείρισης που έχουν διεθνή αναγνώριση (Πούλιος, 2015:35-36).²¹

Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό η πολιτιστική κληρονομιά και παράδοση κάθε τόπου να εκλαμβάνονται ως ζωντανοί οργανισμοί που ανανεώνονται και μεταβάλλονται διαρκώς μέσα από τη διάδραση με το κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι και να αποφεύγεται η απλή ‘μουσειοποίηση’ τους. Η αξιοποίηση τους θα πρέπει να πραγματοποιείται σε συνάρτηση με στρατηγικές ενσωμάτωσης στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, δεδομένου ότι αποτελεί μια θετική συνιστώσα στην κατεύθυνση της προόδου και της πολυεπίπεδης ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών. Η δημιουργία κινήτρων και η ενθάρρυνση της εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας, μέσα από τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, τους συλλόγους κ.ά., κρίνεται καθοριστική για τη διατήρηση, ανάδειξη και διασφάλιση της μεταβίβασης στις επόμενες γενιές. Η ανάπτυξη συνεργειών και δράσεων ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη αποτελεί κομβικό σημείο για την ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα που αφορούν την προάσπιση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και παράδοσης, οι οποίες συνθέτουν την ιδιαίτερη πολιτιστική τους ταυτότητα (Μπιεράτος, 2002:529-550 & Landorf, 2009:53-70). Τέλος, είναι απαραίτητο να ακολουθούνται νέες τάσεις αναφορικά με τα μοντέλα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς που να ενθαρρύνουν την πολυεπίπεδη συμμετοχή

²¹ Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη, διαθέσιμο στο: https://www.citybranding.gr/2016/05/blog-post_16.html

και διάδραση των μελών μιας τοπικής κοινωνίας με το πολιτισμικό της κεφαλαίο, όπως για παράδειγμα το ‘αξιοκεντρικό’ μοντέλο το οποίο δίνει έμφαση στις αξίες διαφορετικών ομάδων ενδιαφέροντος ή το μοντέλο ‘ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς’ που βασίζεται στην αρχική σύνδεση της κοινωνίας με την πολιτιστική κληρονομιά της περιλαμβάνοντας και τη συνέχειά της, καθώς στο πέρασμα των χρόνων εξακολουθεί να δημιουργείται και να εξελίσσεται (Πούλιος, 2015:32-49).

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

4.1: Η έννοια της Λαογραφίας - Σύντομη Ιστορική Αναδρομή

Ο όρος Λαογραφία αφορά στην επιστήμη η οποία καταγράφει, κωδικοποιεί, ταξινομεί και παρουσιάζει όλες τις πτυχές του λαϊκού πολιτισμού ή τα διαφορετικά θέματα με τα οποία καταπιάνεται ο λαός σε συλλογικό επίπεδο και μπορεί να ποικίλουν και να σχετίζονται με την κοινωνική ζωή των ανθρώπων σε τοπικό αλλά και εθνικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον Μερακλή, η Λαογραφία αφορά τη μελέτη των πολιτισμών των λαών οι οποίοι βρίσκονται σε μια ‘εξελιγμένη βαθμίδα’ και λαμβάνει χώρα σε εθνικό επίπεδο. Η έννοια του λαού κατά τον 19^ο αιώνα αναφέρεται ουσιαστικά στην αγροτική τάξη, ενώ στη μεταπολεμική εποχή διευρύνεται σε μια πολυταξική και διαστρωματική έννοια περιλαμβάνοντας τόσο τον αγροτικό όσο και τον αστικό πληθυσμό (Μερακλής, 2011:13-14). Ο Νικόλαος Πολίτης, θεμελιωτής της επιστήμης της Λαογραφίας στην Ελλάδα, παρατηρεί ότι αντικείμενο μελέτης αποτελούν οι ‘κατά παράδοση’ πράξεις του βίου των λαών και όχι αυτές που αποτελούν απόρροια της μόρφωσης και της ανατροφής αυτών. Η συγκεκριμένη προσέγγιση συνάδει περισσότερο με τον αγγλικό όρο *folklore*, που περιλαμβάνει τόσο τις εκφάνσεις του βίου ενός λαού όσο και τη λαϊκή λογοτεχνία, τα παραμύθια, τις παροιμίες, τα λαϊκά άσματα κ.ά. Ο όρος κυριολεκτικά σημαίνει ‘αυτό που γνωρίζει ο λαός’ και συγκεκριμένα ‘το τι πιστεύει και πράττει κατά παράδοση’ (Κυριακίδου-Νέστορος 1997:149 & Herzfeld, 2002:197 όπ. αναφ. στο Τσαντάκη-Ζωγράφου, 2010:81).

Στην Ελλάδα η Λαογραφία αναπτύσσεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και συναρτάται με μια ιδεολογία προσανατολισμένη στην αντιμετώπιση της κριτικής των ξένων που έπληττε την έννοια της ελληνικής ταυτότητας και της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως τους νεότερους χρόνους.²² Στη συνέχεια τροφοδότησε την πολιτική της ‘Μεγάλης Ιδέας’ και εδραιώθηκε στο πλαίσιο του ρομαντισμού και του εθνοκεντρισμού της εποχής, καθώς αναζητούσε

²² Το 1830 ο αυστριακός λόγιος Φαλμεράιερ (Fallmerayer), στο πλαίσιο των πολιτισμικών και εθνολογικών του ερευνών, υποστήριζε ότι μαζί με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό κατά τη διάρκεια της 1^{ης} χιλιετίας μ.Χ., εξαφανίστηκε και ο ελληνικός πληθυσμός. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο νεότερος ελληνικός πληθυσμός είναι αλλοτριωμένος και αποτελεί μια πρόσμιξη των φύλων που εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο, από τις εισβολές κατά τη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στην άποψη αυτή αντέδρασαν ξένοι και Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι αντέτειναν μέσα από ιστορικές πηγές την ελληνικότητα του Βυζαντίου και την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού. Ως αποτέλεσμα της ελληνικής αντίδρασης, αναπτύχθηκαν οι λαογραφικές σπουδές που απαντούσαν στις θεωρίες όσων αμφισβητούσαν την ιστορική συνέχεια του ελληνισμού με βασικό εκπρόσωπο τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο (Τσαντάκη-Ζωγράφου, 2010:85).

εκείνα τα στοιχεία που θα τεκμηριώναν την γνησιότητα της καταγωγής του ελληνικού έθνους.²³

Σήμερα η επιστήμη της Λαογραφίας δείχνει να έχει επαναπροσδιορίσει τους στόχους της έχοντας αποδεσμευτεί από τα τυχόν μεθοδολογικά αποπήματα της πρώιμης περιόδου των μελετών της, που λάμβαναν χώρα με έναν ερασιτεχνικό τρόπο. Η νέα εποχή σηματοδοτεί τη στροφή στις αναπτυσσόμενες μελέτες της για τον λαϊκό πολιτισμό των αστικών και εργατικών τάξεων που στοιχειοθετούν τη νεότερη παράδοση (Μερακλής, 1984:16-17). Ουσιαστικά, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ελληνική λαογραφία ανανέωσε τα μεθοδολογικά της εργαλεία και το πεδίο έρευνας και θεματολογίας της με την εξέταση των νέων όψεων της κοινωνικής και λαϊκής δημιουργίας. Η ανανεωμένη θεματική και μεθοδολογία συνετέλεσαν στη δημιουργία του κλάδου της ‘Νεωτερικής Λαογραφίας’ με την έρευνα να συμπεριλαμβάνει κάθε τόπο που παρουσιάζει λαογραφικά φαινόμενα (Αλεξιάδης, 2012:9-10). Σήμερα η επιστήμη της Λαογραφίας διακρίνεται για την ουσιαστική της σχέση με τα λαογραφικά μουσεία που έχουν ιδρυθεί στην Ελλάδα, αφού συναποτελούν μια ενότητα που λειτουργεί στην υπηρεσία της καταγραφής, ταξινόμησης και ανάδειξης των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού. Η Κυριακίδου-Νέστορος παρατηρεί ότι τα λαογραφικά μουσεία διακρίνονται στη βάση κάποιων τοπικών ορίων που εκτείνονται ανά περιοχή έως εκεί που καλύπτουν τον ‘ανεπίσημο’ πολιτισμό, την τοπική παράδοση και τη συνείδηση της κοινότητας που τα φιλοξενεί. Σύμφωνα με την ίδια, στόχος των λαογραφικών μουσείων αποτελεί η ενίσχυση της συλλογικής μνήμης της κοινότητας (Κυριακίδου-Νέστορος, 1979:143-149).

4.2: Τα Λαογραφικά Μουσεία

Σύμφωνα με τον νέο ορισμό για το μουσείο που εξέδωσε το ‘Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων’ (International Council of Museums/ICOM),²⁴ *«Το Μουσείο είναι ένας μόνιμος, μη κερδοσκοπικός οργανισμός, στην υπηρεσία της κοινωνίας, ο οποίος ερευνά, συλλέγει, συντηρεί, ερμηνεύει και εκθέτει τεκμήρια υλικής και άυλης*

²³ Κακάμπουρα Ρ., (χ.χ.) *Ιστορική Εξέλιξη των Λαογραφικών Σπουδών*, Παρουσίαση, Εκπαιδευτικό Υλικό, ΕΚΠΑ, Αθήνα.

²⁴ Κατά τη Γενική Συνέλευση του ICOM που πραγματοποιήθηκε στην Πράγα στις 24 Αυγούστου 2022 ψηφίστηκε ο νέος ορισμός του Μουσείου, ο οποίος διαδοχικά εντάσσεται στη νομοθεσία των κρατών μελών του ICOM, διαθέσιμο στο: <https://icom-greece.mini.icom.museum>

κληρονομιάς. Ανοιχτά και προσβάσιμα στο κοινό, χωρίς αποκλεισμούς, τα μουσεία προάγουν την ποικιλομορφία και την αειφορία. Λειτουργούν και επικοινωνούν με επαγγελματική δεοντολογία και με τη συμμετοχή των κοινοτήτων, προσφέροντας ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης».

Στους κύριους στόχους ενός μουσείου συμπεριλαμβάνονται:

- α. η επαφή με το κοινό/επισκέπτες
- β. η επαφή, γνώση και διατήρηση του πολιτισμικού παρελθόντος
- γ. η επαφή, γνώση και διάδραση με την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα του τόπου που το φιλοξενεί
- δ. η ανάπτυξη των καλλιτεχνικών και πνευματικών δεξιοτήτων του κοινού
- ε. η συμβολή στην πρόοδο των γνώσεων στα πεδία της ιστορίας και των επιστημονικών εξελίξεων.

Στη σύγχρονη πραγματικότητα τα μουσεία θα πρέπει να αποτινάξουν απαρχαιωμένες τάσεις και ξεπερασμένες πρακτικές του παρελθόντος που τα καθιστούσαν 'αποθήκες' ή χώρους φύλαξης αντικειμένων, έργων τέχνης και μαρτυριών ή αρχαιολογικών ευρημάτων κ.ά. Οι σύγχρονες τάσεις επιτάσσουν να λειτουργούν ως κέντρα διατήρησης, ανάδειξης και προβολής των αγαθών της πολιτιστικής κληρονομιάς και του σύγχρονου πολιτισμού και παράλληλα ως κέντρα παιδείας, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας για το κοινό που επισκέπτεται το χώρο τους είτε δια ζώσης, είτε ψηφιακά μέσα από τις ιστοσελίδες τους.²⁵

Τα λαογραφικά ή αλλιώς εθνογραφικά μουσεία εμφανίστηκαν στην Ευρώπη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα με σκοπό τη διάσωση και διατήρηση του λαϊκού πολιτισμού, νοούμενου και ως εθνικού. Η διάσωση της εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας, που διαφοροποιεί τον ένα λαό από τους άλλους, αποτελούσε βασικό τους μέλημα. Η δημιουργία τους εξυπηρετούσε ανάλογες αντιλήψεις με αυτές των λαογραφικών σπουδών, τις οποίες υπέθαλπε το κίνημα του ρομαντισμού και η εθνική ιδεολογία, καθώς οι μουσειακές πρακτικές που επικρατούσαν τη συγκεκριμένη εποχή στόχευαν στην ενίσχυση της εικόνας του έθνους (Hooper-Greenhill, 1994:1). Η ανάπτυξή τους συνεχίστηκε και κατά τον 20^ο αιώνα στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, ενώ στην Ελλάδα το πρώτο

²⁵ *Οδηγός Διαχείρισης, Οργάνωσης και αναβάθμισης τοπικών λαογραφικών μουσείων, Παραδοσιακών χώρων και Πολιτιστικών Εκδηλώσεων- τοπικών εορτών*, (επιμ. Ανέστος Κ., Γαργαλιάνος Δ., Κανελλόπουλος Κ., & Ρήγας Α.) Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, ΚΕΚ Διάσταση, διαθέσιμο στο: <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM02429/.pdf>

λαογραφικό μουσείο ιδρύθηκε το 1918 με πρωτοβουλία ορισμένων διανοούμενων.²⁶ Από το 1931 ξεκινά τη λειτουργία του το 'Μουσείο Μπενάκη' που εκθέτει τη λαογραφική συλλογή της οικογένειας Μπενάκη με κριτήριο και πάλι την αισθητική αξία των αντικειμένων και την επόμενη εικοσαετία κάνουν την εμφάνισή τους ακόμη κάποια μουσεία με εκθέσεις αντικειμένων λαϊκής τέχνης. Τη δεκαετία του 1970 δημιουργήθηκαν μουσειακοί χώροι σε αρκετές πόλεις της ελληνικής επαρχίας ως πολιτιστικοί φορείς για τη διάσωση του τοπικού πολιτισμού, όπως το 'Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης' το 1970, το 'Εβραϊκό Μουσείο' της Ελλάδας το 1977, το 'Λαογραφικό- Ιστορικό Μουσείο' της Λάρισας το 1981 κ.ά. Αρχικά, η λειτουργία τους ακολουθούσε τις παραδοσιακές μουσειακές πρακτικές που περιλάμβαναν μια μόνιμη έκθεση με σύντομη πληροφόρηση για τα εκθέματα και κατά βάση αισθητικό προσανατολισμό. Το 1978 το Υπουργείο Πολιτισμού συστήνει τη 'Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού' γεγονός που σηματοδοτεί μια στροφή στη συστηματική μελέτη και αντιμετώπιση των θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού, αλλά και τη στήριξη των πολιτιστικών-λαογραφικών φορέων που έχουν επωμιστεί το ρόλο της διάσωσης του λαογραφικού υλικού (Λουκάτος, 1978:86 & Γκιζέλης κ.ά., 1979α:27-28). Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, που ενισχύεται η οργάνωση και λειτουργία των λαογραφικών μουσείων, πολλά τοπικά μουσεία άρχισαν να εμφανίζονται σε αρκετές επαρχιακές πόλεις και χωριά της Ελλάδας τα οποία διέθεταν πλούσια τοπική ιστορία. Παρά τις πολλές ελλείψεις σε τεχνογνωσία, υλικοτεχνική υποδομή και εξειδικευμένο προσωπικό προσπάθησαν να διατηρήσουν μια υποτυπώδη λειτουργία.

Οι σύγχρονες συνθήκες υπαγόρευαν τη νέα αποστολή των λαογραφικών μουσείων η οποία απομακρύνεται από το εθνικό προσανατολισμό προωθώντας τη παιδεία, τον πολιτισμό και την ευαισθητοποίηση του κοινού αναφορικά με την πολιτισμική κληρονομιά και τη λαϊκή παράδοση για τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης και την κατανόηση του παρόντος μέσα από τη γνώση του παρελθόντος. Με βάση το νέο προσανατολισμό και τις σύγχρονες αντιλήψεις που ακολουθήθηκαν στον τομέα των μουσειακών αντικειμένων, τα λαογραφικά μουσεία άρχισαν να υιοθετούν διαφορετικές τακτικές προσέλκυσης κοινού,

²⁶ Το 'Μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων' μετονομάστηκε αργότερα σε 'Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης' και δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Γεωργίου Δροσίνη και άλλων Πανεπιστημιακών. Η συλλογή του απαρτιζόταν από κεντήματα, χειροτεχνήματα, υφαντά αργαλειού, παραδοσιακές φορεσιές κ.λ.π. (Λουκάτος, 1978:86)

αξιοποιώντας την τεχνολογία και τα ψηφιοεπικοινωνιακά μέσα, διενεργώντας εκπαιδευτικές και ερευνητικές δράσεις, υλοποιώντας πολιτισμικές δράσεις και εκδηλώσεις σε συνεργασία με άλλους φορείς, αναπτύσσοντας εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολεία, εκδίδοντας βιβλία, αξιοποιώντας τις μόνιμες εκθέσεις και φιλοξενώντας περιοδικές μέσα από τα δίκτυα μουσείων, αναπτύσσοντας συναφή τμήματα όπως πνευματικά κέντρα, βιβλιοθήκες κ.ά. (Λεοντσίνης, 2008:23 & Γκαζή, Νικηφορίδου, 2004:45).

Από τη δεκαετία του 2000 και μετά, το Υπουργείο Πολιτισμού στην προσπάθειά του να στηρίζει τα λαογραφικά μουσεία και τους τοπικούς λαογραφικούς φορείς και συλλόγους, που σκοπό έχουν τη διαφύλαξη και προβολή στοιχείων της πολιτισμικής ζωής του τόπου που τα φιλοξενεί, προχώρησε στην ίδρυση του 'Τμήματος Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού' το οποίο ανήκει στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτισμικής Κληρονομιάς.²⁷ Το συγκεκριμένο τμήμα είναι αρμόδιο για τη μουσειακή πολιτική και έρευνα των μουσείων της νεότερης πολιτισμικής κληρονομιάς και τη διάδοση καλών πρακτικών σε σχέση με τη διαχείριση των λαογραφικών συλλογών. Σήμερα στον ελλαδικό χώρο λειτουργούν συνολικά 49 λαογραφικά μουσεία²⁸, ενώ αξίζει να σημειωθεί το δίκτυο μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π.) που εστιάζουν στη διάδοση της νεότερης πολιτισμικής κληρονομιάς και εκπονούν αξιόλογες πολιτιστικές δράσεις εκπαιδευτικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα.²⁹ Σημαντική σε αυτήν την κατεύθυνση κρίνεται και η συνεισφορά των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Μπιτσάνη, 2004:44). Είναι γεγονός, ότι στη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης καθίσταται σημαντική η ίδρυση νέων λαογραφικών μουσείων, τα οποία θα διαφυλάσσουν την πολιτισμική ταυτότητα μιας κοινότητας αναδεικνύοντας την ιδιαίτερη κοινωνικο-πολιτισμική της πορεία μέσα στο χρόνο. Η ύπαρξη τους δύναται να λειτουργήσει ως πυρήνας πολιτισμού, παιδείας, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας συμβάλλοντας ποικιλοτρόπως στην κατεύθυνση μιας βιώσιμης ανάπτυξης (Παπαδόπουλος, 1978:21-23).

²⁷ Τμήμα Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/viewyphresia.aspx?iID=1729>

²⁸ Ιστορικά και Λαογραφικά Μουσεία, ΥΠ.ΠΟ.Α., διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp?theme_id=23

²⁹ Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, διαθέσιμο στο: <https://www.piop.gr/> & Δίκτυο Μουσείων Π.Ι.Ο.Π., διαθέσιμο στο: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx>

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

5.1: Ο Δήμος Φυλής

Ο Καλλικρατικός Δήμος Φυλής ανήκει στην περιφέρεια Αττικής και είναι εύκολα προσβάσιμος μέσω της Λεωφόρου Φυλής, της Αττικής Οδού, της Περιφερειακής του Αιγάλεω, αλλά και του σταθμού του Προαστιακού Σιδηροδρόμου στα Άνω Λιόσια. Καλύπτει μια έκταση περίπου 110 τετραγωνικών χιλιομέτρων και ο πληθυσμός του, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, είναι 45.965 κάτοικοι. Τη γεωγραφική του θέση χαρακτηρίζει η ένταξη στην ενότητα του Θριασίου Πεδίου και τα σημαντικά τμήματα του Ορεινού Όγκου της Πάρνηθας και του Όρους Αιγάλεω, τα οποία περιλαμβάνονται στα όριά του (ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024:27,44).

Η έκταση που καταλαμβάνει αρχικά άνηκε στον δήμο Αχαρνών και οι κάτοικοι ονομαζόταν Φυλάσιοι. Το 1840 συστάθηκε ο Δήμος Φυλής με έδρα τη Χασιά και έμβλημα στη σφραγίδα του ένα κισσό (Σκιαδάς, 1994:107). Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Καλλικράτης (Ν.3852/2010), μετά την 1η Ιανουαρίου 2011 από τη συνένωση των προϋπαρχόντων δήμων Φυλής, Άνω Λιοσίων και Ζεφυρίου, προέκυψε ο νέος διευρυμένος Δήμος Φυλής με έδρα τα Άνω Λιόσια (Ν. 3852/2010). Λόγω της μακραίωνης ιστορίας του, που εκτείνεται από την Κλασική Αρχαιότητα έως και σήμερα, παρουσιάζει ένα μεγάλο πολιτιστικό κεφάλαιο καθώς η κάθε περίοδος έχει αφήσει το αποτύπωμά της στις τρεις δημοτικές του ενότητες (Γκλιάτης, χ.χ.)

Η Δημοτική Ενότητα Φυλής (Χασιά) είναι μια απομονωμένη περιοχή η οποία βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του βουνού της Πάρνηθας, στο δρόμο από Αθήνα προς Θήβα (westatticasidestories.gr), και σήμερα αποτελεί μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες περιοχές της Αττικής τόσο για το φυσικό της κάλλος, όσο και για την ιστορικότητά της (Γκλιάτης, χ.χ.) Η Φυλή έπαιξε σημαντικό ρόλο κατά τον αθηναϊκό εμφύλιο πόλεμο, μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, καθώς τον χειμώνα του 404-403 π.Χ. οι δημοκράτες, με επικεφαλής τον Θρασύβουλο, κατέλαβαν το φρούριό της και προετοίμασαν την ανατροπή του καθεστώτος των Τριάκοντα Τυράννων συμβάλλοντας στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Οι επιβλητικοί ορεινοί όγκοι του βουνού της Πάρνηθας, που δεσπόζουν γύρω της, συνδέονται με τις απαρχές και την εξέλιξη ζωής στην περιοχή που η στρατηγική της σημασία καταδεικνύεται από τα υπόλοιπα

οχυρώσεων που υπάρχουν στους λόφους των περιχώρων της. Η αδιάσπαστη συνέχεια στην κατοίκησή της επιβεβαιώνεται με σπουδαία μνημεία και ευρήματα από τα αρχαία χρόνια έως και σήμερα, όπως το αρχαίο φρούριο, το σπήλαιο του Πανός, υδραγωγεία, αρχαία μονοπάτια, σωζόμενα κατάλοιπα της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής, διάφορες αγροικίες, τις γνωστές σε πανελλαδικό επίπεδο Μονές Κλειστών και Αγίου Κυπριανού κ.ά. (ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024:27-30). Επίσης, σε αρκετά σημεία του βουνού υπάρχουν απομεινάρια από τις έως πρόσφατα αγροτικές, κτηνοτροφικές και υλοτομικές δραστηριότητες των Αρβανιτών, οι οποίοι άρχισαν να εποίκίζουν την περιοχή τον 14ο αιώνα, όπως ερείπια παλιών συνοικισμών, μεταβυζαντινές εκκλησίες, αλώνια, πηγάδια κ.ά. (Δήμος Φυλής)

Σήμερα, περιλαμβάνει μια μικρή σε πληθυσμό πόλη που η νέα οικιστική της ανάπτυξη έχει γίνει με σεβασμό στο παραδοσιακό χρώμα. Τα τελευταία χρόνια προσελκύει πολλούς επισκέπτες, ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες, καθώς φημίζεται για τις ταβέρνες της, τις καφετέριες, τα κρεοπωλεία και τα καταστήματα με ντόπια προϊόντα (westatticasidestories.gr).

Η Δημοτική Ενότητα Άνω Λιοσίων τοποθετείται στο βορειοδυτικό άκρο του λεκανοπεδίου Αττικής, 12 χλμ. από το κέντρο της Αθήνας, και περιβάλλεται από τους ορεινούς όγκους της Πάρνηθας και του Ποικίλου όρους. Αποτελεί τόπο μόνιμης εγκατάστασης, διαβίωσης και εξελισσόμενης πληθυσμιακής παρουσίας από την αρχαιότητα έως σήμερα (Γκλιάτης, χ.χ.) Η στρατηγική της θέση αποδεικνύεται από τμήμα τείχους, του λεγόμενου «Δέματος», το οποίο διασώζεται στο δυτικό όριο της και πιθανολογείται πως οικοδομήθηκε το 337 π.Χ. επί Λυκούργου (westatticasidestories.gr) στην είσοδο του λεκανοπεδίου, μεταξύ Πάρνηθας και Αιγάλεω έχοντας μήκος περίπου 4 χλμ. (Στούκας, 2018α). Ευρήματα τα οποία μαρτυρούν την ιστορικότητα της ευρύτερης περιοχής είναι πληθώρα ανακαλύψεων και διάσπαρτων αρχαιοτήτων όπως τάφοι, κεραμικά αγγεία, ερείπια ναών, αγάλματα και σαρκοφάγοι. Η κατοίκηση κατά τα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια επιβεβαιώνεται από πλήθος στοιχείων τα οποία έχουν βρεθεί σε ανασκαφές, όπως ρωμαϊκούς τάφους, λατρευτικούς χώρους (Γκλιάτης, χ.χ.) και αξιόλογες βυζαντινές εκκλησίες (των Αγίων Σαράντα, του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και του Αγίου Γεωργίου του Κεραμιδίου) (westatticasidestories.gr). Κατά την Υστεροβυζαντινή περίοδο επήλθε σημαντική πληθυσμιακή αναδιαμόρφωση λόγω της εγκατάστασης των Αρβανιτών.

Ανάλογα με την εποχή, τα Λιόσια αποτέλεσαν οικιστικό τμήμα των Δήμων Αχαρνών και Φυλής και η πορεία τους συνεχίστηκε τόσο κατά την Επανάσταση, με τους Λιοσιώτες να συμμετέχουν ενεργά και αποφασιστικά στον απελευθερωτικό αγώνα του 19^{ου} αιώνα, όσο και στην αντίσταση και στις μάχες του 20^{ου} αιώνα. Το 1912, με βασιλικό διάταγμα που διαχώρισε την περιοχή σε Άνω και Κάτω Λιόσια (μετέπειτα Νέα και σήμερα Ίλιον), παγιώθηκε το σύγχρονο όνομα της έδρας του Καλλικρατικού Δήμου Φυλής. Το 1972 τα Άνω Λιόσια από κοινότητα γίνονται Δήμος και ξεκινά μια αλματώδης πληθυσμιακή αύξηση η οποία συνδέεται με την εσωτερική μετανάστευση και τη ραγδαία αστικοποίηση (Γκλιάτης, χ.χ.)

Στο πλαίσιο τοποθέτησης των φτωχών εσωτερικών (και αργότερα εξωτερικών) μεταναστών σε όλο το Θριάσιο Πεδίο, εντάσσεται και η εγκατάσταση των Ρομά στην περιοχή (Λερίου κ.ά., 2010:169). Δυστυχώς, τα τελευταία χρόνια η υποβάθμιση συνεχίζεται μέσω μιας σειράς υπερτοπικών λειτουργιών, όπως τον μοναδικό ΧΥΤΑ της Αττικής και το εργοστάσιο ανακύκλωσης, τον Οργανισμό Διαχείρισης Δημόσιου Υλικού (ΟΔΔΥ), το αμαξοστάσιο του ΟΑΣΑ και πολλές ρυπαίνουσες βιομηχανίες, γεγονός που της προσδίδει τον ρόλο της «πίσω πόρτας» του λεκανοπεδίου Αττικής. Ωστόσο, σήμερα αναγνωρίζεται ως μια ταχέως αναπτυσσόμενη πόλη.

Η έκταση που καταλαμβάνει σήμερα η Δημοτική Ενότητα Ζεφυρίου ήταν γνωστή από αρχαιοτάτων χρόνων καθώς ιστορικές αναφορές κάνουν λόγο για εμπλοκή της κατά τον Δεκελεικό πόλεμο (Γκλιάτης, χ.χ.) Στη νεότερη ιστορία, κατέχει σημαντικό ρόλο καθώς στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής λειτούργησε ως κεντρική δίοδος για τη διαφυγή αγωνιστών της αντίστασης (westatticasidestories.gr). Η περιοχή, που μέχρι το 1963 λεγόταν «Κάτω Ζωφριά», με την ίδρυσή της το 1967 μετονομάστηκε σε Κοινότητα Ζεφυρίου. Το 1990 το Ζεφύρι αναγνωρίστηκε ως Δήμος και το 2010 προσαρτήθηκε στον Καλλικρατικό Δήμο Φυλής.

Σήμερα, παρουσιάζει πληθυσμιακές ιδιαιτερότητες καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού αποτελείται από οικονομικά ασθενέστερα στρώματα (Γκλιάτης, χ.χ.), με τους Ρομά να αποτελούν περίπου το 20% του συνόλου των κατοίκων του (westatticasidestories.gr). Επίσης, θεωρείται ως μία από τις περιοχές της Αττικής που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη εγκληματικότητα και παραβατικότητα (Politicalbank.gr).

5.2: Η πολιτιστική πολιτική του Δήμου Φυλής

Σύμφωνα με την έγκριση του πιο πρόσφατου Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Φυλής, η Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας, Παιδείας και Πολιτισμού, στο πλαίσιο της αποστολής της έχει συγκεκριμένες αρμοδιότητες που καθορίζονται από τις ισχύουσες διατάξεις Νόμων, Διαταγμάτων και Υπουργικών Αποφάσεων. Ως εκ τούτου, η εν λόγω Διεύθυνση είναι υπεύθυνη, μεταξύ άλλων, και για το σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νέας Γενιάς ενώ το Γραφείο Θεμάτων Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νέας Γενιάς, που ανήκει σε αυτή, εμφανίζεται να σχεδιάζει, εισηγείται και μεριμνά για:

- την εφαρμογή πολιτιστικών πολιτικών, προγραμμάτων και δράσεων
- την προστασία του τοπικού πολιτισμού και
- την προβολή των πολιτιστικών αγαθών και έργων που παράγονται σε τοπικό επίπεδο (ΦΕΚ Β' 3161/30-12-11).

Ωστόσο, με Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Φυλής (ΦΕΚ 1241/Β/14-06-2011) το 2011 συστάθηκε νέο νομικό πρόσωπο για τους τομείς αρμοδιοτήτων πολιτισμού και αθλητισμού, με την επωνυμία: Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου Πολιτισμού και Αθλητισμού Δήμου Φυλής "ΠΑΡΝΗΘΑ", με έδρα στα Άνω Λιόσια και προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου. Το Διοικητικό του Συμβούλιο αποτελείται από δεκαπέντε μέλη: έξι Δημοτικούς Συμβούλους και εννέα δημότες που έχουν σχέση με τον Πολιτισμό και τον Αθλητισμό. Από το 2014 μέχρι σήμερα Πρόεδρος είναι ο Γεώργιος Μαυροειδής, εκλεγμένος Δημοτικός Σύμβουλος Φυλής στις Δημοτικές Εκλογές του 2014 και 2019.

Οι πόροι του προέρχονται από:

- Τον Δήμο: ετήσια επιχορήγηση 5.000.000 € και τυχόν επιπλέον επιχορήγηση
- Το Κράτος: επιχορηγήσεις και παροχές
- Νομικά ή φυσικά πρόσωπα: επιχορηγήσεις, παροχές, εισφορές, δωρεές, κληρονομίες και κληροδοσίες
- Την περιουσία του: έσοδα και πρόσοδοι
- Ευρωπαϊκά Προγράμματα: επιχορηγήσεις
- Δημότες: έσοδα από το αντίτιμο των υπηρεσιών που τους παρέχονται.

Σκοπός ίδρυσής του όσον αφορά τον πολιτιστικό τομέα, μεταξύ άλλων, είναι:

- να διασώζει και να προάγει την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου έτσι ώστε να αναβαθμίζεται το πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων
- να συγκεντρώνει και να καταγράφει όλα τα ιστορικά, λαογραφικά, πολιτιστικά στοιχεία του τόπου
- να συγκεντρώνει, να εκθέτει και να συντηρεί όλα τα αντικείμενα και τα στοιχεία που έπαιξαν ρόλο στην παραδοσιακή ζωή των κατοίκων καθώς και την εξέλιξη της λαϊκής παράδοσης
- να δημιουργεί τοπικό ιστορικό αρχείο και να οργανώνει σχετικές εκδηλώσεις
- να διατηρεί και να διαδίδει τα ήθη και έθιμα και να οργανώνει εκδηλώσεις
- να ερευνά, να μελετά, να συλλέγει και να εκδίδει πολιτιστικά και ιστορικά συγγράμματα σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή
- να εφαρμόζει, να διαχειρίζεται και να αξιοποιεί Κοινοτικά, Εθνικά και Περιφερειακά Προγράμματα και χρηματοδοτήσεις
- να αναπτύσσει διαπεριφερειακές συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς τοπικών πολιτισμών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- να υλοποιεί πολιτικές έτσι ώστε να αναδεικνύεται και να προστατεύεται ο τοπικός πολιτισμός και να προβάλλονται τα πολιτιστικά αγαθά μέσω της δημιουργίας μουσείων, πινακοθηκών, πολιτιστικών κέντρων κ.ά.
- να διοργανώνει διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις (Ν.Π.Δ.Δ. «Η ΠΑΡΝΗΘΑ»), όπως :
 - 20-22 Μαΐου: Εκδηλώσεις Εορτασμού Άγιου Κωνσταντίνου & Ελένης στα Άνω Λιόσια
 - 14-15 Αυγούστου: Εκδηλώσεις Εορτασμού Παναγίας στην Φυλή
 - 7-9 Σεπτεμβρίου: Εκδηλώσεις Εορτασμού Παναγίας Γρηγορούσας στο Ζεφύρι
 - 20-21 Σεπτεμβρίου: Εκδηλώσεις Εορτασμού Παναγίας Κανάλας στα Άνω Λιόσια (*ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024:136*).

Ο συγκεκριμένος οργανισμός, όπως δηλώνει ο Δήμαρχος Φυλής κ. Χρήστος Παππούς στο καλωσόρισμα στη επίσημη ιστοσελίδα του, χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την επίτευξη των στόχων στον τομέα του Πολιτισμού, που αποτελεί για τον Δήμο βασική προτεραιότητα. Επίσης, όσον αφορά στην ανάδειξη της παράδοσης και της ιστορίας του τόπου, ο ίδιος θεωρεί ότι κάνει σπουδαία δουλειά μέσω της συνεργασίας με τους Πολιτιστικούς Φορείς (Ν.Π.Δ.Δ. «Η ΠΑΡΝΗΘΑ»).

Επιπροσθέτως, με βάση το «Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Φυλής 2020-2024», ο Δήμος προτίθεται να αναπτύξει έργα, δράσεις και πολιτικές για αυτή την περίοδο ώστε να αναβαθμίσει την κοινωνική αλληλεγγύη και συμμετοχή, την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτιστική ταυτότητα κ.ά. Ανάμεσα στους μακροχρόνιους στρατηγικούς στόχους, που εντάσσονται στο Στρατηγικό Σχέδιο και εκφράζουν τις κύριες αναπτυξιακές επιδιώξεις, βρίσκεται και η προώθηση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Στους κύριους άξονες για την επίτευξη του οράματος, εμπεριέχεται η ‘Διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και τόνωση της ιστορικής μνήμης’, εφόσον η διατήρηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς «είναι σημαντικό θέμα τοπικής ανάπτυξης» (*ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024:222-224,257*). Ο μεσοπρόθεσμος χρονικός ορίζοντας, περιλαμβάνει τέσσερις ιεραρχημένους Άξονες Προτεραιότητας οι οποίοι εκφράζουν τις πολιτικές που πρόκειται να αναπτυχθούν για την περίοδο 2020-2024 και υποδιαιρούνται σε μέτρα. Το ΜΕΤΡΟ 2.4, που ενσωματώνεται στον Άξονα 2: ‘Κοινωνική Πολιτική, Υγεία, Παιδεία, Πολιτισμός και Αθλητισμός’, περιλαμβάνει τους στόχους για τον Πολιτισμό μεταξύ των οποίων είναι και (ό.π.:228-229):

- ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγραμμάτων υποστήριξης της επισκεψιμότητας των πολιτιστικών και ιστορικών μνημείων
- η ψηφιοποίηση του πολιτιστικού προϊόντος
- η συμμετοχή σε πολιτιστικά δίκτυα και η υλοποίηση πολιτιστικών ανταλλαγών
- η παροχή υπηρεσιών συμβούλου για την κατάθεση προτάσεων στα πλαίσια προγραμμάτων Leader, Interreg κ.ά. (ό.π.:238)

Συμπληρωματικά αξίζει να αναφερθεί το όραμα του Δημάρχου, που ως επικεφαλής του Δήμου δηλώνει πως θέλει να τον αναδείξει σε σημαντικό εναλλακτικό προορισμό της Αττικής δίνοντας έμφαση στην καινοτομία και την αειφόρο ανάπτυξη και σχεδιάζοντας διάφορες δράσεις, όπως: την προβολή των μοναστηριών και πεζοπορικών μονοπατιών ή αναρριχητικών διαδρομών της Πάρνηθας, τη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των υπάρχοντων δραστηριοτήτων και τη διοργάνωση νέων, τα φεστιβάλ και τις βιοκλιματικές έξυπνες παρεμβάσεις στον ελεύθερο χώρο με τη δημιουργία οικοπάρκων (Reporter.gr, 2022). Επίσης, έχει πολλές φορές εκφράσει την απόφασή του να αποσυνδεθεί το όνομα του τόπου από την ύπαρξη της χωματερής (fyllarhos.gr) καθώς επιθυμεί να δοθεί μια νέα ώθηση και να αλλάξει το brand name του. Θεμελιώδη αναπτυξιακό άξονα έχει θέσει την

τουριστική (Politicalbank.gr, 2022) και πολιτιστική ανάδειξη και προβολή που θα συμβάλει στην αξιοποίηση των κρυμμένων θησαυρών της Αττικής προσφέροντας στήριξη στους επιχειρηματίες της περιοχής (Reporter.gr, 2022). Όπως υποστηρίζει, επίκεντρο της τουριστικής ανάπτυξης θα αποτελέσει η Δημοτική Ενότητα Φυλής, η οποία με τις δεκάδες επιχειρήσεις εστίασης και ψυχαγωγίας αλλά και το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα που διαθέτει (Λεονταρίδης, 2022), θα μετατραπεί σε χειμερινό τουριστικό προορισμό και θα γίνει «μια Αράχωβα της Αττικής» (Ράπτης, 2021).

5.3: Η νεώτερη πολιτιστική κληρονομιά του Δήμου Φυλής

Περίπου το 1382, μετά από πρόσκληση των Καταλανών έγινε η πρώτη μαζική εγκατάσταση Αρβανιτών στην Αττική (Στούκας, 2018β), μιας φυλής ορθόδοξων χριστιανών με δικά τους ήθη και έθιμα, δικό τους πολιτισμό και δική τους γλώσσα (Πάγκαλος, 2007) που χρησιμοποιήθηκαν από τους Βυζαντινούς Δεσπότες του Μορέως και από Φράγκους ηγεμόνες, επειδή ήταν φημισμένοι και ικανοί πολεμιστές (Στούκας, 2020). Η κάθοδός τους από τον χώρο της Ιλλυρίας και της Ηπείρου και η πρώτη φάση εποικισμού τους στις σημερινές παρυφές Αττικής έγινε με σκοπό την άμυνα και την πύκνωση του πληθυσμού που ζούσε σε περάσματα σημαντικής σημασίας προς την Αθήνα (Μιχαήλ-Δέδε, 1997:115).

Η εγκατάσταση τους στην περιοχή του Δήμου Φυλής ξεκίνησε από το 1383 (westatticasidestories.gr), καθώς όπως γράφει ο Κώστας Μπίρης: «...πλησιέστερα προς την Αθήνα και στα πιο καίρια στρατηγικά σημεία ετοποθετήθηκαν οι αρχηγοί των εποίκων, οι περίφημοι για την αρχοντιά τους και για την πολεμική τους αξία Λιόσηδες...» (Μπίρης, 1960:111). Έτσι οι (Αρβανίτες) Λιωσαίοι εγκαταστάθηκαν στη βορεινή παρυφή του Λεκανοπεδίου της Αθήνας (στα Λιόσια, στο Καματερό και στην Χασιά) για να φυλάσσουν και να προασπίζουν τον δρόμο του Θριασίου και τον δρόμο της Φυλής, από τις εχθρικές επιδρομές (Μιχαήλ-Δέδε, 1997:115).

Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές, το τοπωνύμιο των Άνω Λιοσίων έχει αρβανίτικη προέλευση. Προέρχεται από τον ιδρυτή τους Πέτρο Λιώσα, ο οποίος άνηκε σε έναν από τους δύο ισχυρούς οίκους του Δεσποτάτου της Ηπείρου και η φατρία του εγκαταστάθηκε στην περιοχή. Άλλωστε σήμερα στον Δήμο Φυλής ζουν αρκετές οικογένειες που φέρουν το επώνυμο του (Γκλιάτης Σπ., χ.χ.) Αυτό που θεωρείται βέβαιο είναι πως αρχικά ο πληθυσμός αποτελούνταν από Αρβανίτες, με τις αντίστοιχες ιδιομορφίες και πολιτισμικές καταβολές, από τους

οποίους οι περισσότεροι ήταν δίγλωσσοι καθώς, εκτός από ελληνικά, μιλούσαν και την αρβανίτικη γλώσσα (Λερίου, 2010:16,78).

Οι Αρβανίτες έως το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας έμειναν στην περιοχή ασχολούμενοι κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία (westatticasidestories.gr). Παρέμειναν αμιγώς ορθόδοξοι σχηματίζοντας σχεδόν συμπαγείς αρβανίτικους οικισμούς, όπως τα Λιόσια και τη Χασιά (Φυλή), που βασίζονταν σε σχέσεις εντοπιότητας και συγγενικών δεσμών (Λερίου, 2010:20,93). Κατά την επανάσταση του 1821 συνέβαλαν σημαντικά στην απελευθέρωση της τουρκοκρατούμενης Αθήνας (Πάγκαλος, 2007).

Τα Άνω Λιόσια ή Λιοσιώτικα Καλύβια, όπως ονομαζόταν η ευρύτερη περιοχή, συγκροτήθηκαν λίγο πριν από την ελληνική επανάσταση. Οι Λιοσιώτες μαζί με τους Χασιώτες και τους Μενιδιάτες, συσπειρώθηκαν και αγωνίστηκαν υπό τις διαταγές του Καπετάν Μελέτη Βασιλείου (Λερίου, 2010:93,99), ενός Χασιώτη χωρικού που υπήρξε οπλαρχηγός της Επανάστασης. Συνέβαλλε αποφασιστικά στην οργάνωση των επιχειρήσεων των επαναστατικών δυνάμεων στην Αττική και ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στην μετέπειτα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους (ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024:30-31). Επίσης, θεωρείται σημαντικό να αναφερθεί πως η τελευταία μάχη για την απελευθέρωση της Αθήνας πραγματοποιήθηκε το 1829 στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη των Άνω Λιοσίων, που τότε ήταν ένα μικρό χωριό με 180 κατοίκους, όλους Αρβανίτες (westatticasidestories.gr). Άλλωστε όπως γράφει ο Θεόδωρος Πάγκαλος, η Αθήνα απελευθερώθηκε από ορθόδοξους Αρβανίτες οπλαρχηγούς (Πάγκαλος, 2007) που είχαν δικά τους ήθη και έθιμα, ιδιαίτερο λαϊκό πολιτισμό και το αρβανίτικο γλωσσικό ιδίωμα (Λερίου, 2010:19).

Μετά την Επανάσταση, οι Αρβανίτες της Αττικής ενσωματώθηκαν στις δομές και στις λειτουργίες του νεοελληνικού κράτους (Πάγκαλος, 2007). Στα Άνω Λιόσια και στη Χασιά, διαμορφώθηκαν σχεδόν συμπαγείς αρβανίτικοι οικισμοί που παρέμειναν έντονα αγροτικοί και κτηνοτροφικοί έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για χωριά με λιγιστά σπίτια, από τα οποία κάποια σώζονται ακόμα και σήμερα. Σε αυτά διέμεναν πολυμελείς οικογένειες που πολλές φορές ξεπερνούσαν τα δέκα άτομα. Τα περισσότερα ήταν πλινθόκτιστα, φτιαγμένα κατά τον παραδοσιακό αρβανίτικο τρόπο και για το χτίσιμό τους απαιτούνταν η συλλογική εργασία συγγενών και φίλων. Έτσι αποδεικνύεται η εσωτερική αλληλεγγύη που ενέπνεε τα αρβανίτικα σόγια, καθώς οι διακλαδώσεις της κάθε φάρας για πολλά

χρόνια λειτουργούσαν ως βασικά στοιχεία της κοινωνικής συγκρότησης. Οι Αρβανίτες της περιοχής αποτέλεσαν μια κλειστή ομάδα με πατριαρχικό χαρακτήρα και δραστηριότητες που σχετίζονταν σχεδόν αποκλειστικά με τον πρωτογενή τομέα καθώς, παρά τις αντιξοότητες, οι μικρές γεωκτηνοτροφικές τους κοινότητες κατάφεραν έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα να διατηρήσουν αναλλοίωτο τον παραδοσιακό χαρακτήρα τους. Ωστόσο, οι αλλαγές στο τέλος του ίδιου αιώνα επέφεραν το τέλος της παραδοσιακής αντίληψης για τη ζωή, επηρεάζοντας και τα δύο αρβανιτοχώρια των Άνω Λιοσίων και της Χασιάς. Το αποτέλεσμα ήταν την περίοδο 1950-1970, όταν ξεκίνησε η εσωτερική μετανάστευση στην Αθήνα, να αρχίσουν να αποδιαιρθρώνονται. Σταδιακά υπέστησαν μια «εσωτερική διάβρωση» και επήλθε η λήθη των μεγάλων προφορικών αφηγήσεων που μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά.

Προφανώς αυτό ήταν το έναυσμα που οδήγησε στη δημιουργία δύο πολιτιστικών ενώσεων για τη διατήρηση, τη διάδοση και την προβολή των πολιτισμικών στοιχείων του τόπου τα οποία άρχισαν να χάνονται (Λερίου, 2010:141-143,169):

- Ο Σύλλογος Αρβανίτικου Πολιτισμού Άνω Λιοσίων «Η Γρίζα» ιδρύθηκε το 1988 με κύριο σκοπό την ανάδειξη της τοπικής παράδοσης των Άνω Λιοσίων μέσα από την ανεύρεση, την καταγραφή, τη διατήρηση, την προβολή και τη διάδοσή της. Όπως αναφέρεται στη σελίδα του στο Facebook, έως σήμερα έχει δημιουργήσει μια μόνιμη λαογραφική έκθεση, έχει διοργανώσει εκθέσεις λαογραφικού και ιστορικού περιεχομένου, πολιτιστικές εκδηλώσεις και διαλέξεις σε συνεργασία με άλλους πολιτιστικούς φορείς, έχει εκδώσει ιστορικά και λαογραφικά έντυπα και συμμετέχει με το χορευτικό του τμήμα σε φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις εντός και εκτός Ελλάδας. Ιδιαίτερα σημαντικός θεωρείται ο ρόλος του να ενημερώνει, με αδιάσειστα διεπιστημονικά και ιστορικά στοιχεία ειδικών επιστημόνων από την διεθνή βιβλιογραφία, ότι οι Έλληνες Αρβανίτες ήταν αμιγώς ελληνικός πληθυσμός που μετακινήθηκε νότια και εγκαταστάθηκε σε διάφορες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας και κυρίως της Αττικής (Σύλλογος Γρίζα).

- Ο Παραδοσιακός Πολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Φυλής «Φυλασία» ιδρύθηκε το 2006 με σκοπό να προβάλλει, να καλλιεργεί, να αναπτύσσει και να διαδίδει τα τοπικά έθιμα και τις λαϊκές παραδόσεις, να ερευνά και να αναδεικνύει την ιστορία και την Πολιτιστική Κληρονομιά της Φυλής, να ασχολείται με τα λαογραφικά και πολιτιστικά θέματα, να διοργανώνει πολιτιστικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, να

αναπτύσσει σχέσεις με άλλους συλλόγους και συνεργασίες με επιστημονικούς και πνευματικούς οργανισμούς, συνδέσμους, ομοσπονδίες και γενικά με κάθε ελληνικό ή διεθνή προοδευτικό φορέα, να συνδέει τις δραστηριότητές του με τις κοινωνικές & πολιτιστικές εκδηλώσεις της Δημοτικής Ενότητας Φυλής, να δραστηριοποιείται και να συμμετέχει σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά θέματα, να ενδυναμώνει τους δεσμούς και το πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των μελών του και να συμβάλει στην ίδρυση λαογραφικού μουσείου (fylasia.blogspot.com).

Ο Δήμαρχος Φυλής, αναφέρει πως η ιστορία του τόπου του, αν και μακραίωνη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, δεν είναι γνωστή στο ευρύτερο κοινό. Ανάγεται στην Ελληνική Αρχαιότητα και συνεχίζεται έως τα Βυζαντινά χρόνια όπου λαμβάνει χώρα η εγκατάσταση των Αρβανιτών, γεγονός μεγάλης ιστορικής σημασίας καθώς αποτελεί την αφετηρία για τη διαμόρφωση της νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς του (Λερίου, 2010:9). Ο κ. Γιώργος Μαυροειδής, Πρόεδρος του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα', τονίζει «τον εμβληματικό ρόλο του αρβανίτικου στοιχείου» στον Δήμο Φυλής (aftodioikisionline.gr) καθώς 'τα θεμέλια του έβαλαν' κάτοικοι αρβανίτικης καταγωγής, απόγονοι των μεγάλων αρβανιτών αγωνιστών του 1821 (PRESS ΝΠΔΔ-Η ΠΑΡΝΗΘΑ, 2022). Ο κ. Σπύρος Μπρέμπος, πρώην Αντιδήμαρχος Δημοτικής Ενότητας Φυλής, λέει ότι τόσο η Φυλή όσο και τα Άνω Λιόσια είναι στη βάση τους αρβανιτοχώρια, όπως και τα υπόλοιπα χωριά της Αττικής, και η πολιτιστική διάσταση που αφορά τον αρβανίτικο πολιτισμό τους είναι άγνωστη στους περισσότερους (myota.gr).

Στις μέρες μας ο σημαντικότερος πυρήνας αρβανιτοφωνίας στην Αττική, βάσει του μέσου όρου ηλικίας των ομιλητών ή όσων έχουν παθητική γνώση της γλώσσας, βρίσκεται κυρίως στη Φυλή (Χασιά) και δευτερευόντως σε πόλεις και οικισμούς της δυτικής Αττικής, όπως στη Μάνδρα, στα Βίλια και στον Ασπρόπυργο. Ωστόσο σ' όλη σχεδόν την Αττική εντοπίζονται πολυάριθμοι παθητικοί γνώστες της αρβανίτικης γλώσσας όπως στα Άνω Λιόσια, στις Αχαρνές (Μενίδι), στη Βάρη και στη Μεταμόρφωση (Κουκουβάουνες) (Λερίου, 2010:19).

6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

6.1: Ο σκοπός της έρευνας

Βασική υπόθεση της παρούσας εργασίας αποτελεί ο λαϊκός πολιτισμός και η συμβολή του στο πλαίσιο μιας τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης. Επειδή η νεότερη πολιτιστική κληρονομιά του Δήμου Φυλής εμφανίζει ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά, καθώς έχει να κάνει με την παράδοση των Αρβανιτών και την παρουσία τους στην περιοχή από τον 14^ο αιώνα, θα διερευνηθεί ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η ορθή αξιοποίησή της στη δημιουργία όρων μιας βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Συνεπώς, θα εξετασθούν αφενός η υφιστάμενη πολιτιστική πολιτική αναφορικά με τη νεότερη πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, υλική και άυλη, και αφετέρου οι δυνατότητες που υπάρχουν για την ίδρυση ενός Λαογραφικού Μουσείου το οποίο θα λειτουργήσει ως θεματοφύλακάς της. Μέσα από τη μελέτη αναμένεται να αναδειχθούν τρόποι που θα οδηγήσουν στην αποτελεσματική διαχείριση της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς του και προτάσεις που θα καταφέρουν να ενδυναμώσουν την πολιτιστική του ταυτότητα.

Σκοπός της μελέτης είναι η ανάδειξη της σπουδαιότητας της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου στη συγκρότηση μιας ισχυρής πολιτιστικής ταυτότητας που δύναται να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός νέου 'brand name'. Η σύνδεση του πολιτισμού με τον τουρισμό μπορεί καθιστώντας θελκτικότερο το πολιτιστικό προϊόν και αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητα, να δώσει μια δεύτερη ευκαιρία και ώθηση σε έναν Δήμο που για αρκετά χρόνια υποβαθμίζεται.

Τα ερευνητικά ερωτήματα, που συνδέονται με τη μελέτη περίπτωσης και συγκεκριμένα με τον Δήμο Φυλής, είναι τα εξής:

- α. Κατά πόσο χρησιμοποιούνται τα σύγχρονα 'εργαλεία' ώστε να επιτυγχάνεται η ορθότερη διαχείριση και αξιοποίηση της πολιτιστικής του κληρονομιάς;
- β. Πως μπορεί ο Λαϊκός Πολιτισμός να λειτουργήσει ως πυλώνας για την πολιτιστική του ανάπτυξη;
- γ. Υπάρχουν οι δυνατότητες για την ίδρυση ενός Λαογραφικού Μουσείου που θα συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ισχυρής πολιτιστικής ταυτότητας και στην αναβάθμιση του brand name του;
- δ. Με ποιους τρόπους δύναται η ανάδειξη της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς να συνδεθεί με την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη;

6.2: Η μεθοδολογία της έρευνας

Ως έρευνα ορίζεται η μεθοδική αναζήτηση που διεξάγεται από κάποιον έτσι ώστε, ανακαλύπτοντας σημαντικά πράγματα ή απόψεις να αποκομίσει επιπλέον γνώσεις που θα φανούν χρήσιμες τόσο στον ίδιο όσο και στους άλλους (Howard, Sharp, 1996:27). Η διάκριση της έρευνας σε «ποσοτική» και «ποιοτική» πηγάζει κυρίως από τις διαφορές που η ερευνητική διαδικασία παρουσιάζει σε όλα τα στάδια (Τσιώλης, 2013:1-2). Ωστόσο ο ερευνητικός σχεδιασμός, τόσο της ποιοτικής όσο και της ποσοτικής έρευνας, θα πρέπει να είναι συνεπής ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί προς επίλυση (Mason, 2003:9). Συνήθως μέσα από την επιλογή μιας μελέτης περίπτωσης, με δική της 'ταυτότητα', λειτουργικά μέρη και χωροχρονικά όρια, δίνεται έμφαση σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο με σκοπό την ανάδειξη της συνθετότητάς του, της μοναδικότητάς του, των δομών του, της λειτουργίας και των δράσεών του αλλά και της ενσωμάτωσης και αλληλεπίδρασής του με άλλα πλαίσια (Μαγγόπουλος, 2014:73).

Η ποιοτική προσέγγιση συνδέεται με τις έννοιες της «συνέπειας» και του «άξιου εμπιστοσύνης» (Bassegy, 1999:75), καθώς τα ερευνώμενα φαινόμενα μελετώνται μέσα από την οπτική, τις εμπειρίες και τις ιστορίες όσων συμμετέχουν σε αυτά. Σκοπός της έρευνας είναι η ανακάλυψη νέων πτυχών και διαστάσεων και η κατανόηση σε βάθος του εξεταζόμενου αντικειμένου μέσω μιας ολιστικής εξέτασης. Η θεωρητική επεξεργασία και η εμπειρική διερεύνηση διαπλέκονται διαλεκτικά τροφοδοτώντας η μία την άλλη. Η εμπλοκή του ερευνητή θεωρείται επιβεβλημένη καθώς οι παρατηρήσεις, οι εντυπώσεις και τα συναισθήματά του, καταγράφονται και αξιοποιούνται κατά την ερμηνεία των δεδομένων (Τσιώλης, 2013:3). Όμως είναι σημαντικό η αξιολόγηση να μην περιορίζεται μόνο στην απλή αποτύπωση, αλλά να παρακινεί σε αναστοχασμό (Μαγγόπουλος, 2014:82).

Στην ποιοτική έρευνα, οι σημαντικότερες μέθοδοι συλλογής ποιοτικών δεδομένων είναι: η παρατήρηση, η συνέντευξη και οι ομάδες εστίασης (Ισαρη, Πουρκός, 2015:15). Η ποιοτική συνέντευξη θεωρείται πιο διαδεδομένη καθώς δύναται να προσφέρει πληροφορίες υψηλότερης ποιότητας με μικρότερο βαθμό στατιστικής μεροληψίας συγκριτικά με τις άλλες μεθόδους (Howard, Sharp, 1996:216). Ωστόσο, ισχύουν κάποιοι επιστημολογικοί περιορισμοί καθώς οι ερευνητές δεν μπορούν να γνωρίζουν τι ακριβώς σκέφτονται οι συνεντευξιαζόμενοι που, αν και έχουν τη δυνατότητα να απαντήσουν ελεύθερα, δίνουν πληροφορίες μόνο για τις διαστάσεις που επιλέγουν να αποκαλύψουν.

Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα και δημιουργική μέθοδο παραγωγής ερευνητικών δεδομένων που προσφέρει τη δυνατότητα να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, εμπειρίας και δραστηριότητας (Ισαρη, Πουρκός, 2015:96,99). Ο Burgess την αποκαλεί συζήτηση «με κάποιο σκοπό» (Mason, 2003:89), ενώ ο Cohen την παρομοιάζει με τη διαδικασία του ψαρέματος που «απαιτεί προσεκτική προετοιμασία, πολλή υπομονή και μεγάλη εξάσκηση» (Bell, 2007:207). Ουσιαστικά αποτελεί μια σε βάθος συζήτηση κατά την οποία ο συνεντευκτής αλληλεπιδρώντας με τον ερωτώμενο καθορίζει μια γενική κατεύθυνση, επιδιώκοντας να πάρει απαντήσεις για συγκεκριμένα ζητήματα (Babbie, 2018:557). Ανάλογα με τον βαθμό δόμησης ή τυποποίησης των ερωτημάτων, διακρίνεται στην ημιδομημένη, που αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, και στη μη δομημένη, που είναι ανοικτή και περιλαμβάνει ευρείες θεματικές (Ισαρη, Πουρκός, 2015:97).

Η διερεύνηση του θέματος της παρούσας εργασίας αφορά τον Δήμο Φυλής και επιλέχθηκε επειδή για την ερευνήτρια είναι ουσιαστικό και ενδιαφέρον καθώς σχετίζεται με προσωπικές της εμπειρίες (Mason, 2003:29). Συγκεκριμένα, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η υπάρχουσα πολιτιστική πολιτική που ασκείται στον εν λόγω Δήμο είναι αποτελεσματική, να εντοπιστούν τυχόν δυνατότητες και αδυναμίες και να γίνουν προτάσεις, θα εξετασθεί κατά πόσο χρησιμοποιούνται τα σύγχρονα ‘εργαλεία’ ώστε να επιτυγχάνεται η ορθότερη διαχείριση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, πως μπορεί ο Λαϊκός Πολιτισμός να λειτουργήσει ως πυλώνας για την πολιτιστική ανάπτυξη, εάν υπάρχουν οι δυνατότητες για την ίδρυση ενός Λαογραφικού Μουσείου που θα συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας ισχυρής πολιτιστικής ταυτότητας και στην αναβάθμιση του brand name και τέλος θα αναζητηθούν τρόποι με τους οποίους η ανάδειξη της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς δύναται να συνδεθεί με την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη.

Ως κύρια μέθοδος παραγωγής δεδομένων θα χρησιμοποιηθεί η ποιοτική συνέντευξη και συγκεκριμένα η ημιδομημένη συνέντευξη σε βάθος, η οποία συνήθως προτιμάται από νέους ποιοτικούς μελετητές λόγω της ευελιξίας που παρουσιάζει στην τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον συνεντευξιζόμενο, στην εμβάθυνση σε θέματα για τα οποία κάποιος συμμετέχων κρίνεται κατάλληλος, στη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις αλλά και στη δυνατότητα κάποιες από αυτές να προστεθούν ή να αφαιρεθούν από τη συζήτηση (Ισαρη, Πουρκός, 2015:97).

6.3: Τα στάδια της έρευνας

Για το υπό μελέτη φαινόμενο, η έρευνα βασίστηκε τόσο σε δευτερογενή δεδομένα, όπως βιβλιογραφία, αρθρογραφία, δικτυογραφία κ.ά., όσο και σε πρωτογενή, όπως επισκέψεις σε διάφορους χώρους, συνεντεύξεις κ.ά. προκειμένου να αντληθούν όσο το δυνατόν πιο πλούσιες πληροφορίες που να οδηγούν σε μια γνωσιακή εμπάθυνση (Ισαρη, Πουρκός, 2015:81).

Ως εκ τούτου πραγματοποιήθηκαν έξι προσωπικές συνεντεύξεις από στελέχη στον τομέα του πολιτισμού, τα οποία κρίθηκαν ως τα πλέον κατάλληλα με γνώμονα την αρμοδιότητά τους στις πολιτιστικές δράσεις του Δήμου Φυλής. Η διαδικασία διεξήχθη τον Μάιο του 2023 στον χώρο των συμμετεχόντων οι οποίοι δέχθηκαν να λάβουν μέρος αφού είχαν εκ των προτέρων ενημερωθεί για το θέμα, τον σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας γραπτώς, μέσω της αποστολής ηλεκτρονικού μηνύματος, αλλά και προφορικά, πριν από την αρχή της κάθε συνέντευξης (Bell, 2007:205-206). Επίσης τους είχε γνωστοποιηθεί το δικαίωμα, να αποσύρουν τη συναίνεσή τους σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας έκριναν ότι δεν τηρείται η απαιτούμενη δεοντολογία (Ισαρη, Πουρκός, 2015:85). Οι απαντήσεις ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν εφόσον όλοι οι ερωτώμενοι ήταν σύμφωνοι να καταγραφούν τα σχόλιά τους (Bell, 2007:215). Ως κύρια μέθοδος παραγωγής δεδομένων επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη και ως πηγές δεδομένων οι γνώσεις, οι απόψεις, οι αντιλήψεις, οι ερμηνείες, οι εμπειρίες και οι διαδράσεις των συνεντευξιαζόμενων καθώς θεωρήθηκε ότι μπορούν να αναδείξουν σημαντικές ιδιότητες της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία μελετάται (Mason, 2003:84,91). Το σύνολο των ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν, κατά κάποιον τρόπο ήταν προκαθορισμένες, λειτουργώντας ως κατευθυντήριοι άξονες που εστίαζαν σε θέματα που αφορούσαν τα ερευνητικά ερωτήματα (Ισαρη, Πουρκός, 2015:98).

Αφού ολοκληρώθηκε η μετεγγραφή των συνεντεύξεων, επιχειρήθηκε να δοθεί απάντηση στα κεντρικά ερωτήματα της έρευνας. Για την απόδοση νοήματος, τα ποιοτικά δεδομένα επεξεργάστηκαν με βάση τη λογική της θεματικής ανάλυσης, μια ευέλικτης μεθόδου συστηματικής αναγνώρισης, οργάνωσης και κατανόησης επαναλαμβανόμενων νοηματικών μοτίβων, που αποτελεί βασικό εργαλείο για την ποιοτική έρευνα. Στην αναζήτηση των θεμάτων που αναδύθηκαν μέσα από το σύνολο των δεδομένων, κατευθυντήριο ρόλο είχαν τα ερευνητικά ερωτήματα (Τσιώλης, 2018:97-98).

7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

7.1: Συνεντεύξεις

Οι ερωτήσεις που τέθηκαν εστιάζονταν σε θέματα τα οποία σχετίζονταν με τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης. Αφορούσαν τις εμπειρίες των ατόμων που συμμετείχαν στην ερευνητική διαδικασία και ήταν κατανοητές, ανοικτές και ευέλικτες δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αναπτύσσουν τις απόψεις τους ελεύθερα και σε βάθος, δίχως οι απαντήσεις τους να καθοδηγούνται έμμεσα από την ερευνήτρια (Ισαρη, Πουρκός, 2015:98). Στόχο είχαν, εξετάζοντας τις πολιτιστικές υποδομές, δράσεις και εκδηλώσεις που χρησιμοποιούνται για την ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού του Δήμου Φυλής, να καταδείξουν την υφιστάμενη κατάσταση έτσι ώστε μέσα από τον εντοπισμό των αδυναμιών και την ανάδειξη των δυνατοτήτων, να προταθούν λύσεις για την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς του που δύναται να οδηγήσει σε μια βιώσιμη ανάπτυξη.

1^η Συνέντευξη: Ο Τέγος Ιωάννης είναι 57 ετών, κάτοχος πτυχίου Διοίκησης Επιχειρήσεων. Ζει και εργάζεται στα Άνω Λιόσια και, τα τελευταία 7 χρόνια, είναι Προϊστάμενος της Διεύθυνσης Κοινωνικής Προστασίας Παιδείας και Πολιτισμού του Δήμου Φυλής. Επίσης, επί σειρά ετών, υπήρξε μέλος και Πρόεδρος στον Σύλλογο Ηπειρωτών Άνω Λιοσίων.

2^η Συνέντευξη: Ο Γιώργος Μαυροειδής είναι 55 ετών και απόφοιτος Γενικού Λυκείου. Ζει και εργάζεται στα Άνω Λιόσια όπου διατηρεί βιβλιοπωλείο. Από το 2015 μέχρι σήμερα είναι Πρόεδρος του ΝΠΔΔ Πολιτισμού και Αθλητισμού “Η ΠΑΡΝΗΘΑ”.³⁰

3^η Συνέντευξη: Η Μαρία Πλαβούκου είναι 56 ετών, πτυχιούχος Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Ζει και εργάζεται στα Άνω Λιόσια. Από το 2014, είναι Προϊσταμένη στο Τμήμα Πολιτισμού, Αθλητισμού, Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς του Δήμου Ελευσίνας.³¹

³⁰ Εκλέχθηκε Δημοτικός Σύμβουλος Φυλής στις Δημοτικές Εκλογές του 2014 και του 2019 με την παράταξη του Δημάρχου Χρήστου Παππού.

³¹ Συγγραφέας του βιβλίου ‘*Ερανίσματα Λαογραφίας*’, που αναφέρεται στην Ιστορία και τον Πολιτισμό των Ελλήνων Αρβανιτών στα Άνω Λιόσια. Δραστηριοποιείται πολλά χρόνια στα αθλητικά και πολιτιστικά δρώμενα του Δήμου Φυλής και την περίοδο 1989-91 υπήρξε μέλος και δασκάλα Χορού στον πολιτιστικό σύλλογο ‘Η Γρίζα’.

4^η Συνέντευξη: Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης είναι 41 ετών και έχει σπουδάσει Διοίκηση Επιχειρήσεων. Ζει και εργάζεται στα Άνω Λιόσια όπου διατηρεί κατάστημα με αξεσουάρ αυτοκινήτου. Τα τελευταία 9 χρόνια είναι Πρόεδρος στον Πολιτιστικό Σύλλογο Αρβανίτικου Πολιτισμού Άνω Λιοσίων ‘Η Γρίζα’ που ιδρύθηκε το 1987 και έχει σήμερα πάνω από 600 μέλη.

5^η Συνέντευξη: Η Ιωάννα Τσεβά είναι 65 ετών, ζει και εργάζεται στη ΔΕ Φυλής (Χασιά) ως αγρότισσα. Από το 2006 συμμετέχει ενεργά στα τοπικά πολιτιστικά θέματα της περιοχής της και από το 2008 είναι Πρόεδρος του Συλλόγου Γυναικών Φυλής ‘Φυλασία’ που ιδρύθηκε το 2006 και έχει 285 μέλη.

6^η Συνέντευξη: Η Δήμητρα Σιώπη είναι 43 ετών, κάτοχος πτυχίου Οικονομικών Επιστημών, κατοικεί στα Άνω Λιόσια και εργάζεται στη ΣΤΑ.ΣΥ. Τα τελευταία δύο χρόνια είναι Πρόεδρος του Συλλόγου Μακεδόνων και Θρακών Φυλής, που ιδρύθηκε το 1992 και έχει 115 μέλη.

7.2: Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων που παράχθηκαν μέσα από την τεχνική της ημιδομημένης συνέντευξης. Για την παρουσίασή τους δόθηκε έμφαση στα μοτίβα νοήματος που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας και αξιοποιήθηκαν πληροφορίες οι οποίες αντλήθηκαν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση (Τσώλης, 2018:98-99).

1. Τα σύγχρονα ‘εργαλεία’ που χρησιμοποιεί ο Δήμος Φυλής για την ορθή διαχείριση και αξιοποίηση της πολιτιστικής του κληρονομιάς.

Οι ερωτήσεις 1, 2, 3 και 4 θεωρήθηκαν κατάλληλες για την απάντηση του πρώτου ερευνητικού ερωτήματος.

Η πρώτη ερώτηση αφορούσε στον υπεύθυνο για τη χάραξη και την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου Φυλής.

Σχετικά με τη **χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής**, οι τρεις από τους έξι ερωτώμενους απάντησαν ότι δεν υπάρχει. Συγκεκριμένα ο κ. Τέγος (Σ1) ανέφερε: «Δεν υπάρχει συγκεκριμένη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής στον Δήμο Φυλής», η κ. Σιώπη (Σ6): «Δεν υπάρχει κανείς στον Δήμο για τη χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής» και η κ. Πλαβούκου (Σ3): «Θα πρέπει λοιπόν, να υπάρχει ισχυρό ερέθισμα ως προς την επίτευξη κάποιας πολιτιστικής πολιτικής-παρέμβασης». Ο

κ. Καραϊσκάκης (Σ4) και η κ. Τσεβά (Σ5) είπαν ότι υπεύθυνο είναι το ΝΠΔΔ 'Η ΠΑΡΝΗΘΑ' ενώ ο κ. Μαυροειδής (Σ2), Πρόεδρος του ΝΠΔΔ, πω: «Την πολιτιστική πολιτική του Δήμου Φυλής χαράζει το κορυφαίο συλλογικό του όργανο, δηλαδή το Δημοτικό Συμβούλιο».

Όσον αφορά την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής, η κ. Πλαβούκου (Σ3) θεωρεί ότι «Ο Δήμος έχει θεσμικά την δυνατότητα υλοποίησης πολιτιστικής πολιτικής». Ο κ. Μαυροειδής (Σ2) υποστήριξε πω «το ΝΠΔΔ ΠΑΡΝΗΘΑ, [...], είναι αρμόδιο για την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου» και μαζί του συμφώνησαν οι κ. Καραϊσκάκης (Σ4) και κ. Τσεβά (Σ5). Αντίθετα ο κ. Τέγος (Σ1) είπε πω: «Η πολιτική ασκείται σε μεγάλο βαθμό από τους πολιτιστικούς συλλόγους και τους φορείς οι οποίοι εμπλέκονται στα πολιτιστικά δρώμενα».

► Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται εμφανής η έλλειψη χάραξης πολιτιστικής πολιτικής που, θέτοντας σαφείς στόχους με διάρκεια και συνέπεια, θα μπορούσε να αναδείξει την τοπική πολιτιστική κληρονομιά. **Ο Δήμος Φυλής, υλοποιεί απλώς «δράσεις πολιτιστικής παράδοσης μέσω χορευτικών και εκδηλώσεων που διενεργούνται κατά τη διάρκεια του έτους» (Σ1), αν και βάσει του Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας, η Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας, Παιδείας και Πολιτισμού στο πλαίσιο της αποστολής της είναι αρμόδια μέσω του Γραφείου Θεμάτων Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νέας Γενιάς, να σχεδιάζει, να εισηγείται και να μεριμνά για την εφαρμογή πολιτιστικών πολιτικών, προγραμμάτων και δράσεων.**

Η δεύτερη ερώτηση, εξέταζε την ύπαρξη μακροχρόνιου σχεδιασμού για τον τομέα του πολιτισμού στον Δήμο Φυλής.

Ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε πω: «Ασκείται μια τακτική, δεν υπάρχει στρατηγικός σχεδιασμός στον τομέα του πολιτισμού», η κ. Πλαβούκου (Σ3): Δυστυχώς στον Δήμο Φυλής δεν υπήρξε ποτέ σοβαρός και μακροχρόνιος σχεδιασμός [...], η πολιτική του Δήμου μέχρι τώρα, προσπαθούσε μόνο να προσφέρει κάποιες διευκολύνσεις-χορηγίες, διοργανώσεις και φεστιβάλ χορού», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4): «Δυστυχώς όχι. Οι περισσότερες δράσεις είναι τα χορευτικά και ελάχιστες άλλες δράσεις που αναφέρονται στα πολιτιστικά δρώμενα των διάφορων περιοχών», η κ. Τσεβά (Σ5) προφανώς δεν κατάλαβε την ερώτηση λέγοντας πω: «ο Δήμος Φυλής ασχολείται με το πολιτιστικό κομμάτι και στέκεται πάντα κοντά στους πολιτιστικούς συλλόγους με ετήσιες χορηγίες, ενδυμασίες κ.ά.» και η κ.

Σιώπη (Σ6) ότι: «από άποψη Δήμου δεν μας έχει κοινοποιηθεί ποτέ ούτε μας έχει ζητηθεί στοχοθεσία, όραμα κ.τ.λ. Οι δράσεις του Δήμου είναι υποστηρικτικές ως προς τους συλλόγους». Μόνο ο κ. Μαυροειδής (Σ2) υποστήριξε πως «υπάρχει μακροχρόνια πολιτιστική πολιτική. Οι άξονές της περιγράφονται στους σκοπούς του ΝΠΔΔ ΠΑΡΝΗΘΑ», δίχως όμως να αναφέρει το «Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Φυλής» όπου περιλαμβάνονται οι μακροχρόνιοι στρατηγικοί στόχοι για τον πολιτισμό την περίοδο 2020-2024.

► Οι περισσότερες απόψεις συγκλίνουν στην ανυπαρξία στρατηγικού πλάνου δράσης για το επόμενο χρονικό διάστημα. Έτσι συμπεραίνεται ότι **ο Δήμος Φυλής δεν εφαρμόζει συγκεκριμένο στρατηγικό σχεδιασμό στον τομέα του πολιτισμού** ο οποίος θα μπορούσε να συμβάλει στην προώθηση της πολιτιστικής του ανάπτυξης, η οποία αναφέρεται ως ένας μακροχρόνιος στρατηγικός στόχος του «Επιχειρησιακού Προγράμματος Δήμου Φυλής 2020-2024», καθώς το Νομικό Πρόσωπο 'Η Πάρνηθα' που «υλοποιεί τις πολιτιστικές δράσεις [...], εφαρμόζει τις πολιτικές που κρίνει στους πολιτιστικούς και περισσότερο στους αθλητικούς συλλόγους» (Σ1).

Η τρίτη ερώτηση αναζητούσε τις βασικές διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης για τον τομέα του πολιτισμού στον Δήμο Φυλής καθώς και την αξιοποίηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων ή εναλλακτικών τρόπων χρηματοδότησης.

Στο πρώτο σκέλος της ερώτησης, οι περισσότεροι συνεντευξιζόμενοι συμφώνησαν πως η κύρια πηγή χρηματοδότησης προέρχεται από τον προϋπολογισμό του Δήμου ενώ η κ. Σιώπη (Σ6) ανέφερε πως ο Δήμος διαθέτει στον σύλλογό της τον χώρο και μια μικρή επιχορήγηση η οποία όμως δεν επαρκεί για την κάλυψη όλων των λειτουργικών εξόδων.

Όσον αφορά τη αναζήτηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων ή εναλλακτικών τρόπων χρηματοδότησης, ο κ. Μαυροειδής (Σ2) είπε ότι: «Για τα έργα που αναφέρονται στον Πολιτισμό αναζητούνται πηγές χρηματοδότησης. [...] Η αναζήτηση χορηγιών αποτελεί επίδιωξη του Δήμου Φυλής, όμως δεν είναι εύκολη...», ο κ. Τέγος (Σ1) πως δεν γνωρίζει «αυτή τη στιγμή αν γίνονται ενέργειες για την αναζήτηση ευρωπαϊκών κονδυλίων», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) ότι: «Ευρωπαϊκά Προγράμματα δεν αξιοποιούνται. Παλιότερα υπήρξαν χορηγοί...» και μόνο οι κ. Τσεβά (Σ5) και Σιώπη (Σ6) ανέφεραν πως οι σύλλογοί τους είναι αποδέκτες

χορηγιών ενώ μάλιστα η δεύτερη πρόσθεσε πως, ως σύλλογος, κάνουν προσπάθεια να ενταχθούν σε διάφορα Ευρωπαϊκά Προγράμματα.

► Ένας από τους σκοπούς ίδρυσης του ΝΠΔΔ ‘Η Πάρνηθα’, είναι να εφαρμόζει, να διαχειρίζεται και να αξιοποιεί Κοινοτικά, Εθνικά και Περιφερειακά Προγράμματα και χρηματοδοτήσεις. Ωστόσο, βάσει των παραπάνω απαντήσεων αναδεικνύονται **αδυναμίες στην απορρόφηση ευρωπαϊκών κονδυλίων και χορηγιών, στην αναζήτηση εναλλακτικών μορφών χρηματοδότησης αλλά και στην ορθή χρήση των τοπικών πόρων και των διαθέσιμων χρηματοδοτικών εργαλείων**, καθώς ο Δήμος Φυλής, που αποτελεί την κύρια πηγή χρηματοδότησης για τον πολιτιστικό του τομέα, ενώ «μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για υλοποίηση πολλών προγραμμάτων μέσα από Erasmus⁺ ευρωπαϊκά προγράμματα και την ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού που θα προσφέρει εμπειρίες, δυνατότητες, προοπτικές...» (Σ3), αρκείται στο να «διαθέτει ένα κονδύλι [...] στους πολιτιστικούς φορείς της περιοχής λειτουργώντας επικουρικά στην κάλυψη των εξόδων για τις εκδηλώσεις τους» (Σ1).

Η τέταρτη ερώτηση είχε σχέση με την πολιτιστική επικοινωνία του Δήμου Φυλής.

Όλοι οι συμμετέχοντες είπαν ότι αξιοποιείται η χρήση του διαδικτύου και των ποικίλων εφαρμογών του, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι ιστοσελίδες, οι ιστότοποι κ.ά., ενώ οι κ. Τέγος (Σ1) και Σιώπη (Σ6) πρόσθεσαν τους ‘γνωστούς και φίλους’. Επιπλέον ο κ. Τέγος (Σ1) ανέφερε ‘τα πανό’ που τοποθετούνται σε κάποια σημεία του Δήμου, ο κ. Μαυροειδής (Σ2) τον ‘γραπτό Τύπο’, η κ. Τσεβά (Σ5) ‘τις αφισοκολλήσεις’ και η κ. Σιώπη (Σ6) ‘τις τηλεφωνικές κλήσεις’ οι οποίες γίνονται «με βάση το μητρώο» του συλλόγου της.

► Όπως διαπιστώνεται **στην πολιτιστική επικοινωνία του Δήμου δεν εφαρμόζεται ένα στρατηγικό σχέδιο**. Μολονότι αξιοποιούνται τόσο οι δυνατότητες που προσφέρουν η χρήση του διαδικτύου όσο και η άμεση επαφή με τους δημότες, δεν ακολουθείται μια στρατηγική και συστηματική προσέγγιση η οποία να βασίζεται στην εκπλήρωση συγκεκριμένων στόχων και στην προσέλκυση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου κοινού.

2. Η σημασία του Λαϊκού Πολιτισμού στην πολιτιστική ανάπτυξη του Δήμου Φυλής.

Για την απάντηση του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος, θεωρήθηκαν κατάλληλες οι ερωτήσεις 5, 6, 7.

Η πέμπτη ερώτηση αφορούσε την πρόθεση και τις ενέργειες του Δήμου Φυλής προκειμένου να διασώσει και να αναδείξει την τοπική πολιτιστική κληρονομιά και ιδιαίτερα την αρβανίτικη παράδοση.

Ο κ. Μαυροειδής (Σ2) απάντησε πως: «Η διάσωση και ανάδειξη της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν διακηρυγμένους στόχους και σκοπούς του Δήμου Φυλής...», ενώ ο κ. Τέγος (Σ1) ότι: «δεν υπάρχει ένας στρατηγικός σχεδιασμός όσον αφορά τη συνολική προβολή της πολιτιστικής παράδοσης της περιοχής [...] οι δύο τοπικοί σύλλογοι προσπαθούν με τον τρόπο τους να διατηρήσουν τον τοπικό πολιτισμό της περιοχής», η κ. Πλαβούκου (Σ3) πως: «Υπάρχει πρόθεση από τον Δήμο, απλά μέχρι τώρα όλες οι προσπάθειες ήταν αποτέλεσμα προσφοράς και δουλειάς του τοπικού συλλόγου αρβανίτικου πολιτισμού και [...] αυτό το επίτευγμα θα πρέπει να γίνει με συνεργασία: Δήμου – Συλλόγου και φυσικά με τον ορισμό μιας συγκεκριμένης αποδεκτής ομάδας επιστημόνων-ερευνητών», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) ότι η: «Σήμερα η διοίκηση του Δήμου ενδιαφέρεται να αναδείξει όχι μόνο τον αρβανίτικο πολιτισμό. Βοηθά όλους τους πολιτιστικούς συλλόγους στηρίζοντας την υλοποίηση κάποιων δράσεων», η κ. Τσεβά (Σ5) πως: «Ο Δήμος Φυλής έχει καταφέρει να καθιερώσει την αρβανίτικη κληρονομιά του μέσω των συλλόγων...» και η κ. Σιώπη (Σ6) ότι: «Ο Δήμος έχει αφήσει την ανάδειξη της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς στους συλλόγους και αυτός τους υποστηρίζει» και ενώ υπάρχουν η διάθεση και οι πόροι, λείπουν οι κατάλληλοι άνθρωποι με ‘στόχο και όραμα’.

► Η διάσωση και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου εμπεριέχεται αφενός στους κύριους άξονές του «Επιχειρησιακού Προγράμματος Δήμου Φυλής 2020-2024», όπου αναφέρεται πως πρόκειται για ένα «σημαντικό θέμα τοπικής ανάπτυξης», και αφετέρου στους κύριους σκοπούς σύστασης του ΝΠΔΔ ‘Πάρνηθα’. Ωστόσο, όπως καταδεικνύεται από τις απαντήσεις όλων των συμμετεχόντων, **την πρωτοβουλία για την ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, που θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό πλεονέκτημα για τη βιώσιμη ανάπτυξη, ο Δήμος την έχει αφήσει εξολοκλήρου στους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους.**

Η έκτη ερώτηση αναζητούσε τις δράσεις μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η διατήρηση και διάδοση των αρβανίτικων ηθών και εθίμων του τόπου.

Όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι αυτές υλοποιούνται κυρίως από τους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους της περιοχής, εκτός από την κ. Σιώπη (Σ6) που είπε ότι δεν γίνονται και την κ. Πλαβούκου (Σ3) η οποία ανέφερε ότι παλαιότερα γινόταν αναβίωση ηθών και εθίμων σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τη διατήρηση και διάδοση των αρβανίτικων ηθών και εθίμων του τόπου ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε ότι πραγματοποιείται: «Μέσω εκδηλώσεων που διοργανώνονται επί τω πλείστον από τους συλλόγους [...] Οι σύλλογοι έχουν την πρωτοβουλία και ο Δήμος επικουρικά έρχεται και τους στηρίζει», ο κ. Μαυροειδής (Σ2): «μέσω των αντίστοιχων πολιτιστικών συλλόγων. [...] Διατηρούν τμήματα παραδοσιακών χορών και εκμάθησης παραδοσιακών μουσικών οργάνων, βεστιάρια παραδοσιακών στολών, διοργανώνουν εκθέσεις αντικειμένων και τοπικών προϊόντων και διαλέξεις με θεματολογία από το λαϊκό μας πολιτισμό. Συμμετέχουν, επίσης, σε παραδοσιακά πανηγύρια με τα χορευτικά τους τμήματα και πλαισιώνουν τοπικά έθιμα, όπως η λιτάνευση της Εικόνας της Ι.Μ. Κλειστών. [...] Οι δράσεις των πολιτιστικών συλλόγων υποστηρίζονται και χρηματοδοτούνται από το ΝΠΔΔ ΠΑΡΝΗΘΑ...», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4): μέσω των χορευτικών τμημάτων, τεσσάρων εκδόσεων με πλούσιο φωτογραφικό υλικό για την τοπική ιστορία των Άνω Λιοσίων και επισκέψεων ενός σχολείου στον χώρο του συλλόγου και η κ. Τσεβά (Σ5): μέσα από διάφορες δράσεις των τοπικών συλλόγων που προχωρούν σε «εκμάθηση αρβανίτικων χορών και τραγουδιών, της αρβανίτικης ενδυμασίας και των τοπικών εδεσμάτων» κ.ά.

► Από τις προηγούμενες απαντήσεις, αναδεικνύεται για μια ακόμη φορά η ευθύνη της Δημοτικής Αρχής στην ελλιπή αξιοποίηση της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς μολονότι ανάμεσα στους κύριους σκοπούς σύστασης του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα', είναι και η διατήρηση και διάδοση των ηθών και των εθίμων του τόπου μέσω των οποίων θα μπορούσε να ενισχυθεί η πολιτιστική ταυτότητα του Δήμου. Ωστόσο, η υλοποίησή τους έχει ανατεθεί στους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους χωρίς να ακολουθείται συγκεκριμένος στρατηγικός σχεδιασμός.

Η έβδομη ερώτηση είχε σχέση με τον βαθμό συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας σε δράσεις για τη διατήρηση και διάδοση των αρβανίτικων ηθών και εθίμων του τόπου.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι συμφώνησαν πως βρίσκεται σε ικανοποιητικό επίπεδο, ενώ ο κ. Τέγος (Σ1) πρόσθεσε ότι ο κόσμος συμμετέχει γιατί «θέλει να γνωρίσει και τον αρβανίτικο πολιτισμό» και ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) πως η συμμετοχή είναι πιο έντονη ειδικότερα σε όσες δράσεις «αφορούν τη διασκέδαση».

► **Η ικανοποιητική συμμετοχή των κατοίκων στις δράσεις που έχουν σχέση με τη διατήρηση και διάδοση των αρβανίτικων ηθών και εθίμων, αποτελεί ένα πολύ θετικό στοιχείο** καθώς φανερώνει την ύπαρξη ενδιαφέροντος για την τοπική παράδοση. Ωστόσο, για τη διατήρησή της είναι αναγκαία η διάδοση γνώσεων για τον πολιτισμό και την ιστορία του τόπου μέσα από δράσεις που να στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση και στη συμμετοχή των νέων ανθρώπων.

3. Η συμβολή της ίδρυσης ενός Λαογραφικού Μουσείου στη διαμόρφωση μιας ισχυρής πολιτιστικής ταυτότητας και στην αναβάθμιση του brand name του Δήμου Φυλής.

Οι ερωτήσεις 8,9,10 θεωρήθηκαν κατάλληλες για την απάντηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος.

Η όγδοη ερώτηση αφορούσε τη συγκέντρωση, τη συντήρηση και την έκθεση αντικειμένων και στοιχείων που έπαιξαν ρόλο στην παραδοσιακή ζωή των κατοίκων και την εξέλιξη της λαϊκής παράδοσης.

Ο κ. Τέγος (Σ1) είπε ότι παλαιότερα είχε δημιουργηθεί στα Άνω Λιόσια ένας χώρος που λειτουργούσε ως εκθετήριο και ήταν επισκέψιμος κάποιες φορές την εβδομάδα και ο κ. Μαυροειδής (Σ2) πως: «Οι πολιτιστικοί σύλλογοι συλλέγουν, συντηρούν και εκθέτουν αντικείμενα ή άλλο υλικό που αναφέρεται στη λαϊκή παράδοση. Από την πλευρά του ο Δήμος Φυλής διατηρεί μια συλλογή αντικειμένων λαϊκού πολιτισμού στη Δημοτική Ενότητα Φυλής [...] Υπάρχει, επίσης, συλλογή αντικειμένων από την πολιτιστική μας κληρονομιά στον Ι.Ν. Αγίου Ιωάννη Άνω Λιοσίων». Η κ. Πλαβούκου (Σ3) ανέφερε ότι: «Αυτή η προσπάθεια έχει ξεκινήσει εδώ και πολλά χρόνια, από τον τοπικό σύλλογο αρβανίτικου πολιτισμού. Απλά θα πρέπει να γίνουν πιο στοχευμένες και

αποτελεσματικές κινήσεις», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) πωσ: «πολλά τέτοια αντικείμενα, έχουν συντηρηθεί και τα περισσότερα είναι, συγκεντρωμένα σε έναν χώρο» προσθέτοντας ότι στο κοντινό μέλλον σκοπεύει να τα εκθέσει στη νέα στέγη η οποία πρόσφατα παραχωρήθηκε στον σύλλογο της 'Γρίζας' από τον Δήμο, η κ. Τσεβά (Σ5) ότι στον χώρο του συλλόγου της 'Φυλασίας' «υπάρχουν αυθεντικές παραδοσιακές γυναικείες φορεσιές, είδη προικός, είδη οικιακής χρήσης, έπιπλα κ.ά.» και η κ. Σιώπη (Σ6) είπε ότι δεν έχει γνώση για αυτό το θέμα.

► Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών, που φανερώνουν τον τρόπο ζωής του παρελθόντος μεταφέροντας στο παρόν στοιχεία από την ιστορία κάθε τόπου, είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς μέσω της συντήρησης, προώθησης και διάδοσής τους διαφυλάσσεται η πολιτιστική κληρονομιά. **Μολονότι στον Δήμο Φυλής έως σήμερα έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για τη συγκέντρωση και διαφύλαξη τοπικών πολιτιστικών στοιχείων, αυτά δεν εκθέτονται σε έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο που να είναι επισκέψιμος για το ευρύ κοινό με συγκεκριμένο ωράριο λειτουργίας.** Το αποτέλεσμα είναι να βρίσκονται διασκορπισμένα και να μην αξιοποιούνται κατάλληλα ώστε να συμβάλλουν στην ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου. Ωστόσο ανάμεσα στους κύριους σκοπούς σύστασης του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα', μέσω του οποίου ασκείται η πολιτιστική πολιτική του Δήμου, είναι και η συγκέντρωση, συντήρηση και έκθεση όλων των αντικειμένων και των στοιχείων που έπαιξαν ρόλο στην παραδοσιακή ζωή των κατοίκων καθώς και στην εξέλιξη της λαϊκής παράδοσης.

Η ένατη ερώτηση εξετάζει τις δυνατότητες ίδρυσης ενός λαογραφικού μουσείου καθώς και της συμβολής του στην ενδυνάμωση της πολιτιστικής ταυτότητας και την αναβάθμιση του brand name του Δήμου.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος της ερώτησης που έχει σχέση με τις δυνατότητες ίδρυσης του λαογραφικού μουσείου, ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε ότι: «Εάν ο Δήμος Φυλής θέλει να εντάξει στις άμεσες προτεραιότητές του την ίδρυση ενός λαογραφικού μουσείου για να αναδείξει την τοπική του παράδοση είναι καθαρά θέμα επιλογών και χάραξης στρατηγικής», ο κ. Μαυροειδής (Σ2) πωσ: «Σαφώς και υπάρχουν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία του σε μεσοπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα» αλλά «Εμπόδια στη δημιουργία Μουσείου είναι η εύρεση κατάλληλου κτιρίου ή η χρηματοδότηση της ανέγερσης νέου, οι νομικές και άλλες προϋποθέσεις, η στελέχωση και η φύλαξή του», η κ. Πλαβούκου (Σ3) είπε ότι:

«χρειάζονται συγκεκριμένες και στοχευμένες κινήσεις», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) πως ο σύλλογός του έχει αποφασίσει να δημιουργήσει «μια λαογραφική έκθεση η οποία θα είναι επισκέψιμη», η κ. Τσεβά (Σ5) ότι χρειάζονται «οι απαραίτητες αδειοδοτήσεις από το Υπουργείο Πολιτισμού» και η κ. Σιώπη (Σ6) πως «Υπάρχουν δυνατότητες για την ίδρυσή του».

► Βάσει των παραπάνω, συμπεραίνεται ότι μολονότι απαιτούνται πολλές νομικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες, **υπάρχουν οι δυνατότητες ίδρυσης ενός Λαογραφικού Μουσείου στον Δήμο Φυλής.**

Για το δεύτερο σκέλος της ερώτησης, που είχε ως στόχο να διερευνήσει εάν ένα Λαογραφικό Μουσείο δύναται να ενδυναμώσει την πολιτιστική ταυτότητα και να αναβαθμίσει το brand name του Δήμου, όλοι οι ερωτώμενοι είχαν θετική άποψη. Συγκεκριμένα ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε ότι: «Η ανάδειξη του πολιτισμού πάντα επιφέρει θετική εικόνα. Ο Δήμος μας [...] δεν μπορεί να ακούγεται μόνο για τα αρνητικά, αλλά θα πρέπει να προβάλλει και τα θετικά του στοιχεία», ο κ. Μαυροειδής (Σ2) πως: «Η δημιουργία Μουσείου θα μπορούσε να συμβάλει στην ενδυνάμωση της πολιτιστικής ταυτότητας του Δήμου και στη βελτίωση της εικόνας του. Παράλληλα θα συστηματοποιούσε την διάσωση, συντήρηση και διατήρηση αντικειμένων ιστορικής αξίας», η κ. Πλαβούκου (Σ3) είπε ότι: «θα ήταν πολύ σημαντικό για τον Δήμο», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) πως: «Σίγουρα θα συνέβαλε», η κ. Τσεβά (Σ5) ότι: «θα αποτελούσε όνειρο ζωής για την αρβανίτικη παράδοση» και η κ. Σιώπη (Σ6) πως «θα μπορούσε να συμβάλει» εάν υπήρχε ο «κατάλληλος διαχειριστής».

► Από τις προηγούμενες απαντήσεις προκύπτει ότι **η ίδρυση ενός λαογραφικού μουσείου μπορεί**, διατηρώντας το ενδιαφέρον της κοινωνίας για το πρόσφατο παρελθόν του Δήμου Φυλής, **να ενδυναμώσει την πολιτιστική του ταυτότητα και να αλλάξει το brand name του**, εκπληρώνοντας το όραμα του Δημάρχου. Άλλωστε ανάμεσα στους κύριους σκοπούς σύστασης του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα', περιλαμβάνεται και η ανάδειξη και προστασία του τοπικού πολιτισμού και η προβολή των πολιτιστικών αγαθών μέσω της δημιουργίας μουσείων, πινακοθηκών, πολιτιστικών κέντρων κ.ά.

Η δέκατη ερώτηση μελετούσε τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να εμπλακεί η τοπική κοινωνία στη λειτουργία ενός λαογραφικού μουσείου.

Η κ. Πλαβούκου (Σ3) είπε πως μπορούν «να προταθούν πολλές λύσεις αφού πρώτα ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας», η οποία όπως ανέφερε ο κ. Μαυροειδής (Σ2): «έχει εκφραστεί με σαφήνεια υπέρ της δημιουργίας λαογραφικού μουσείου». Ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε με δράσεις «όλων των πολιτιστικών φορέων που θέλουν να αναδείξουν την τοπική παράδοση», ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4): «Μέσα από πολλές δράσεις και επισκέψεις», η κ. Τσεβά (Σ5) με τη συλλογή διαφόρων αντικειμένων, τη διοργάνωση δράσεων και ξεναγήσεων και η κ. Σιώπη (Σ6) μέσω της ανάδειξης της ιστορίας του Δήμου, της διαφορετικότητας, της καινοτομίας και της αξιοποίησης της τεχνολογίας.

► **Ο διευρυμένος ρόλος ενός σύγχρονου μουσείου, εκτός από τη διαφύλαξη, περιλαμβάνει και τη διοργάνωση διαφόρων πολιτιστικών δράσεων που προάγουν την ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας.** Έτσι δύναται να λειτουργήσει ως ένας ζωντανός οργανισμός συμβάλλοντας στην πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Δήμου Φυλής. Άλλωστε οι κάτοικοι όπως αναφέρει η Πρόεδρος της ‘Φυλασίας’ (Σ5), ‘σίγουρα’ θα συμμετείχαν αφού και παλαιότερα υπήρξαν δωρητές διαφόρων αντικειμένων.

4. Η σύνδεση της ανάδειξης της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς του Δήμου Φυλής, με τη βιώσιμη ανάπτυξή του.

Για την απάντηση του τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος, θεωρήθηκαν κατάλληλες οι ερωτήσεις 11,12,13.

Η ενδέκατη ερώτηση εξέταζε αν η ανάδειξη του αρβανίτικου πολιτισμού μπορεί να συμβάλει στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του Δήμου Φυλής.

Όλοι οι ερωτηθέντες αναγνώρισαν τη σπουδαιότητα της ανάδειξης του αρβανίτικου πολιτισμού για την περιοχή κάνοντας διάφορες προτάσεις. Συγκεκριμένα, ο κ. Τέγος (Σ1) πρότεινε την «αναβίωση τοπικών παραδόσεων» και τη διοργάνωση πολιτιστικών δράσεων, ο κ. Μαυροειδής (Σ2) την προβολή του λαϊκού πολιτισμού που «αποτελεί, ήδη, βασικό αναπτυξιακό πυλώνα του Δήμου Φυλής» και την «τουριστική προβολή», η κ. Πλαβούκου (Σ3) την προβολή «μέσω της τηλεόρασης, της διαφήμισης, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης», την προώθηση προϊόντων προς πώληση, την αναβίωση εθίμων και τη διοργάνωση εκδηλώσεων, ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) τη διοργάνωση δράσεων «που να ξεπερνούν

τα όρια του Δήμου» και η κ. Τσεβά (Σ5) την «κατασκευή τοπικών φορεσιών και παραδοσιακών προϊόντων» και τη συμμετοχή των δημοτών «σε τοπικά, αρβανίτικα δρώμενα, χοροεσπερίδες και αναβιώσεις παλιών τοπικών πανηγυριών, γάμων κ.ά.» Η κ. Σιώπη (Σ6) είπε πως: «ο Δήμος θα μπορούσε να γίνει πόλος έλξης αν πρόβαλε το συγκριτικό του πλεονέκτημα. Για παράδειγμα θα μπορούσε κάθε χρόνο να αναβιώνει ο αρβανίτικος γάμος με τον παραδοσιακό χορό και τις τοπικές φορεσιές.»

► **Η ανάδειξη της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου** αδιαμφισβήτητα δύναται να ενισχύσει την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητά του. Ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή των κατοίκων και προσελκύοντας επισκέπτες **μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα της βιώσιμης ανάπτυξης.**

Η δωδέκατη ερώτηση είχε ως στόχο να διερευνήσει εάν έχουν αναπτυχθεί συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς τοπικών πολιτισμών που διαθέτουν παρόμοια πολιτιστική παράδοση εντός ή εκτός Ελλάδας.

Ο κ. Τέγος (Σ1) απάντησε ότι συνεργασίες έχουν γίνει «σε εθνικό επίπεδο» μεταξύ συλλόγων αλλά και με τον Δήμο, ο κ. Μαυροειδής (Σ2) πως αναπτύσσονται συνεργασίες είτε μέσω των «πολιτιστικών συλλόγων» ή «με αδελφοποιημένους Δήμους» ή με την «Κατά καιρούς» συμμετοχή των πολιτιστικών συλλόγων σε εκδηλώσεις του εξωτερικού και η κ. Πλαβούκου (Σ3) ότι «Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για συνεργασίες εντός και εκτός Αττικής» σε επίπεδο συλλόγων. Όσον αφορά τους πολιτιστικούς συλλόγους, ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) ανέφερε πως ο σύλλογός του «έχει ταξιδέψει σχεδόν σε όλη την Ελλάδα» και «Πριν αρκετά χρόνια» είχε επισκεφθεί την Κάτω Ιταλία, η κ. Τσεβά (Σ5) ότι ο σύλλογός της συνεχώς αναπτύσσει «συνεργασίες που αφορούν άλλους Δήμους από όλη την Ελλάδα» συμμετέχοντας σε διάφορες εκδηλώσεις και η κ. Σιώπη (Σ6) πως δεν γνωρίζει για τους άλλους, αλλά ο δικός της σύλλογος «δεν έχει αναπτύξει».

► Η πολιτιστική δράση του Δήμου Φυλής δεν θα πρέπει να περιορίζεται στα στενά εδαφικά όρια της περιοχής του, αλλά να επεκτείνεται και προς τα έξω προκειμένου μέσω της επικοινωνίας και της σύναψης συνεργασιών με άλλους δήμους, επιχειρήσεις, πανεπιστημιακά ιδρύματα κ.ά., να προωθείται η πολιτιστική

του ανάπτυξη. Ωστόσο, αν και ένας από τους κύριους σκοπούς σύστασης του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα' είναι να αναπτύσσει διαπεριφερειακές συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς τοπικών πολιτισμών, όπως αναφέρει ο Πρόεδρος του (Σ2), **οι συνεργασίες αναπτύσσονται «Κατά καιρούς» κυρίως με τη συμμετοχή των χορευτικών των πολιτιστικών συλλόγων σε διάφορες εκδηλώσεις κυρίως εντός Ελλάδας.**

Η δεκατηρίτη ερώτηση εξέταζε εάν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά των Αρβανιτών του Δήμου Φυλής αξιοποιούνται επαρκώς ζητώντας από τους συνεντευξιζόμενους να κάνουν προτάσεις.

Οι απαντήσεις του κ. Τέγου (Σ1), της κ. Πλαβούκου (Σ3), του κ. Καραϊσκάκη (Σ4) και της κ. Σιώπη (Σ6) συνέκλιναν στην ανεπαρκή αξιοποίηση των ιδιαίτερων στοιχείων και χαρακτηριστικών του τόπου από τον Δήμο Φυλής, σε αντίθεση με τον κ. Μαυροειδή (Σ2) και την κ. Τσεβά (Σ5) οι οποίοι δήλωσαν ικανοποιημένοι. Συγκεκριμένα, ο κ. Τέγος (Σ1) είπε πως αυτά «Αξιοποιούνται μεμονωμένα περισσότερο, όχι τόσο στρατηγικά» δίνοντας έμφαση στην «έλλειψη συνέχειας» των δράσεων και ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) ότι: «όταν εμπλέκονται οι πολιτικοί με τον πολιτισμό, [...], προσπαθούν να μην ξεχωρίζουν τον έναν πολιτιστικό σύλλογο από τους άλλους...» με αποτέλεσμα, όπως ανέφερε η κ. Σιώπη (Σ6), η αξιοποίησή τους να «έχει εξασθενήσει πάρα πολύ τα τελευταία χρόνια».

Όσον αφορά τις προτάσεις, ο κ. Τέγος (Σ1) υποστήριξε ότι θα πρέπει «να είναι πιο οργανωμένη η διαδικασία η οποία θα αναδειξεί τα στοιχεία αυτά και με τέτοιο τρόπο που να υπάρχει μια συνέχεια», «Ο Δήμος [...] να είναι ακόμα πιο κοντά στους συλλόγους» διαθέτοντάς 'χρόνο, χώρο και χρήμα', «άμεση συνεργασία των φορέων», «μεγαλύτερη εξωστρέφεια», «συνεργασία με άλλους αρβανίτικους συλλόγους εντός και εκτός Αττικής» και «διοργάνωση δράσεων οι οποίες θα αρχίσουν σταδιακά να επεκτείνονται και να αυξάνονται», ο κ. Μαυροειδής (Σ2) μίλησε για «συνεργασία των σχολείων», δημιουργία Μουσείου, έρευνα και καταγραφή, η κ. Πλαβούκου (Σ3) για «άνοιγμα συνεργασιών, νέες ιδέες, νέα μέλη» και ανθρώπους με 'ιδέες και όραμα', ο κ. Καραϊσκάκης (Σ4) για την προσέλκυση περισσότερου κόσμου «καλώντας αρβανίτικους συλλόγους από άλλες περιοχές, εκθέτοντας κάποια πολιτιστικά στοιχεία από κοινού σε μεγάλους υπαίθριους χώρους, προβάλλοντάς τα στο διαδίκτυο κ.ά.» και η κ. Σιώπη (Σ6) για την ανάγκη στοχευμένης αξιοποίησης και προβολής της πλούσιας παράδοσης του

τόπου, εύρεσης πολιτιστικού διαχειριστή, εφαρμογής στοχοθεσίας και στρατηγικού σχεδιασμού.

► Οι δύο Δημοτικές Ενότητες Άνω Λιοσίων και Φυλής παρουσιάζουν πλούσιο λαογραφικό ενδιαφέρον, καθώς λόγω της αρβανίτικης παράδοσης διαθέτουν ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά όπως γλώσσα, ήθη και έθιμα, ενδυμασίες, γαστρονομία κ.ά. Ωστόσο, **αν και οι λύσεις που προτάθηκαν ήταν πολλές και διαφορετικές**, είναι φανερό ότι **τα στοιχεία της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αξιοποιούνται επαρκώς έτσι ώστε αυτή να λειτουργήσει ως μοχλός τοπικής ανάπτυξης για τον Δήμο**. Αυτό προφανώς οφείλεται, τόσο στην έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού και του κατάλληλου πολιτιστικού διαχειριστή, που ανέφερε η κ. Σιώπη (Σ6), όσο και στη βούληση της εκάστοτε δημοτικής αρχής η οποία δεν θέτει ως προτεραιότητα την ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού ‘προκειμένου να διατηρήσει τις ισορροπίες’ με τους άλλους πολιτιστικούς συλλόγους του Δήμου, όπως είπε ο Πρόεδρος της ‘Γρίζας’ (Σ4). Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από την απάντηση του Προέδρου του ΝΠΔΔ ‘Η Πάρνηθα’ (Σ2) που στην 5^η Ερώτηση δηλώνει ότι «Η διατήρηση και διάδοση της παράδοσης δεν αφορά μόνο στον αρβανίτικο πολιτισμό, καθώς λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, στο Δήμο Φυλής κατοικούν δημότες που κατάγονται από όλες τις γεωγραφικές περιφέρειες της Χώρας και έχουν μεταφέρει, σε αυτόν, τα ήθη και έθιμα του τόπου τους» ενώ ο ίδιος το 2022 τόνιζε «τον εμβληματικό ρόλο του αρβανίτικου στοιχείου» που έβαλε ‘τα θεμέλια’ στον Δήμο.

7.3: Ανάλυση SWOT

Προκειμένου να γίνουν προτάσεις για την ορθή ανάδειξη και αξιοποίηση της αρβανίτικης παράδοσης, που συνθέτει την ιδιαίτερη πολιτιστική φυσιογνωμία του Δήμου Φυλής και δύναται να συμβάλει στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική του ανάπτυξη, θα πρέπει να εξεταστεί η υφιστάμενη κατάσταση μέσω της εφαρμογής της SWOT ανάλυσης. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να ληφθούν υπόψη ο πραγματικός αλλά και ο ψηφιακός χώρος μέσα στο οποίο δραστηριοποιείται ο Δήμος Φυλής και να εξεταστούν όλοι οι παράγοντες τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον που μπορεί να επηρεάζουν τη διαμόρφωση της πολιτιστικής του πολιτικής και διαχείρισης (Γκαντζιάς, Κορρές, 2011:49-50).

Εσωτερικό Περιβάλλον	Δυνατά σημεία (Strengths)	Αδύνατα σημεία (Weakness)
	<ul style="list-style-type: none"> - Πλούσια πολιτιστική κληρονομιά - Πλούσιο λαογραφικό ενδιαφέρον - Φυσικό περιβάλλον της Πάρνηθας - Θρησκευτικά μνημεία - Ιστορικά μνημεία - Αρβανίτικη παράδοση - Δύο τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι με: <ul style="list-style-type: none"> • παραχώρηση πολιτιστικών κέντρων • ετήσια οικονομική ενίσχυση και • στήριξη των δράσεων από τον Δήμο - Τοπικά πανηγύρια με πολυήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις σε ετήσια βάση - Θρησκευτικές αναβιώσεις - Συλλογές διάφορων παραδοσιακών αντικειμένων - Τέσσερις εκδόσεις ιστορικών και λαογραφικών εντύπων - Επίσημη Ιστοσελίδα του Δήμου Φυλής και του ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα' - Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης Δήμου, ΝΠΔΔ 'Η Πάρνηθα' και Τοπικών Συλλόγων - Έσοδα ΧΥΤΑ Φυλής - Η ΔΕ Φυλής: <ul style="list-style-type: none"> • Παραδοσιακή οικιστική ανάπτυξη • Επιχειρήσεις εστίασης και ψυχαγωγίας • Τουριστική προβολή • Εύκολη προσβασιμότητα - Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Φυλής 2020-2024 	<ul style="list-style-type: none"> - Έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού - Έλλειψη χάραξης πολιτιστικής πολιτικής - Έλλειψη επιστημονικού προσωπικού - Έλλειψη πολιτιστικού διαχειριστή - Εξάρτηση από την εκάστοτε διοίκηση του Δήμου - Έλλειψη συντονισμού μεταξύ πολιτιστικών φορέων - Αλληλοεπικάλυψη και κατακερματισμός αρμοδιοτήτων - Έλλειψη συνέχειας των πολιτιστικών δράσεων - Ανεπαρκής αξιοποίηση της αρβανίτικης παράδοσης του τόπου - Ανάθεση πρωτοβουλίας για την ανάδειξη και προστασία του τοπικού πολιτισμού στους συλλόγους - Εσωστρέφεια της δημοτικής αρχής και των τοπικών συλλόγων - Αδυναμίες στην πολιτιστική επικοινωνία - Ανεπαρκής ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας - Κύρια πηγή χρηματοδότησης για τον πολιτιστικό τομέα ο Δήμος. <ul style="list-style-type: none"> - Προβλήματα στην: <ul style="list-style-type: none"> • Απορρόφηση ευρωπαϊκών κονδυλίων και χορηγιών • Εύρεση εναλλακτικών μορφών χρηματοδότησης και • Χρήση τοπικών πόρων και διαθέσιμων χρηματοδοτικών εργαλείων - Έλλειψη Λαογραφικού Μουσείου: <ul style="list-style-type: none"> • Ανάγκη για πλήρωση προσωπικού • Ανάγκη εύρεσης κατάλληλου κτιρίου ή της χρηματοδότησης για ανέγερση νέου - Εγκατάσταση Αθίγγανων στις ΔΕ Άνω Λιοσίων και Ζεφυρίου - Λειτουργία ΧΥΤΑ Φυλής - Μεγάλη εγκληματικότητα και παραβατικότητα στη ΔΕ Ζεφυρίου

	Ευκαιρίες (Opportunities)	Απειλές (Threats)
Εξωτερικό Περιβάλλον	<ul style="list-style-type: none"> - Ικανοποιητική συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στις πολιτιστικές δράσεις - Ενδιαφέρον κοινού για την τοπική ιστορία - Μεγάλη επισκεψιμότητα στη ΔΕ Φυλής - Δυνατότητα συνεργασίας με πολιτιστικούς φορείς στην Ελλάδα και στο εξωτερικό - Δυνατότητες ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού - Δυνατότητες αξιοποίησης ευρωπαϊκών προγραμμάτων - Δυνατότητες εύρεσης εναλλακτικών τρόπων χρηματοδότησης - Δυνατότητες αποτελεσματικότερης αξιοποίησης του διαδικτύου για την προβολή των δράσεων - Δυνατότητες κοινωνικής δικτύωσης - Δυνατότητες αξιοποίησης νέων τεχνολογιών - Δυνατότητες ίδρυσης Λαογραφικού Μουσείου 	<ul style="list-style-type: none"> - Οικονομική κρίση που επιφέρει μειώσεις στις κρατικές δαπάνες για τον πολιτισμό - Αύξηση ανταγωνισμού λόγω ‘ψηφιακού μετασχηματισμού’ στον τομέα του Πολιτισμού - Ανταγωνισμός με όμορους δήμους με κοινή πολιτιστική κληρονομιά - Κακή φήμη του Δήμου Φυλής - Νομικό και θεσμικό πλαίσιο που επηρεάζει τόσο την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, όσο και την ίδρυση Λαογραφικού Μουσείου

Οι πηγές αντλήθηκαν από την αρθρογραφία, τις ποιοτικές συνεντεύξεις αλλά και την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου και του ΝΠΔΔ ‘Η Πάρνηθα’.

7.4: Αξιολόγηση υφιστάμενης κατάστασης

Αξιολογώντας την υφιστάμενη κατάσταση συμπεραίνεται ότι ο Δήμος Φυλής διαθέτει νεότερη πολιτιστική κληρονομιά με ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά, πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα, υπέροχο φυσικό περιβάλλον καθώς και σημαντικούς οικονομικούς πόρους. Μολονότι η ευθύνη για τη χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής ενός τόπου ανήκει κυρίως στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, ο εν λόγω Δήμος δεν εφαρμόζει συγκεκριμένη πολιτική για τον τομέα του πολιτισμού που να περιλαμβάνει στους κύριους σκοπούς της τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής του ταυτότητας. Επιπροσθέτως, η πολιτιστική διαχείριση παρουσιάζει γενικότερα μια δυσλειτουργία καθώς διαπιστώνονται: έλλειψη συντονισμού μεταξύ πολιτιστικών φορέων, έλλειψη συνέχειας των πολιτιστικών δράσεων, εξάρτηση από την εκάστοτε δημοτική αρχή, αλληλοεπικάλυψη και κατακερματισμό αρμοδιοτήτων, έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού κ.ά.

Η πολιτιστική πολιτική ασκείται μέσω του ΝΠΔΔ Πολιτισμού και Αθλητισμού "Η Πάρνηθα" το οποίο στηρίζει τους πολιτιστικούς συλλόγους της περιοχής και διοργανώνει κάποιες εκδηλώσεις, συνήθως στο πλαίσιο του εορτασμού των πολιούχων Αγίων της πόλης, χωρίς όμως να παρουσιάζεται συντονισμένη δράση. Το αποτέλεσμα είναι να μην εκπληρώνονται πλήρως κάποιοι από τους κύριους σκοπούς ίδρυσής του, όπως είναι η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. Την πρωτοβουλία για τη διαφύλαξη και την προβολή του τοπικού πολιτισμού έχουν αποκλειστικά αναλάβει οι τοπικοί σύλλογοι οι οποίοι όμως δεν είναι αρκετά εξωστρεφείς. Ως εκ τούτου, η ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες και ελλείψεις σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού, δράσεων και υποδομών που θα συνέβαλαν στην προβολή του τόπου και στην προσέλκυση επισκεπτών.

Συνεπώς, εφόσον η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν τίθεται ως προτεραιότητα, τα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του τόπου δεν αξιοποιούνται επαρκώς έτσι ώστε να αποτελέσουν συγκριτικό πλεονέκτημα συμβάλλοντας στη βιώσιμη ανάπτυξή του.

8^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

8.1: Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία τόσο μέσα από τη βιβλιογραφία, όσο και την αρθρογραφία και την ποιοτική έρευνα, αναδεικνύεται η σπουδαιότητα του αρβανίτικου πολιτισμού για τον Δήμο Φυλής.

Στο θεωρητικό μέρος, γίνεται εμφανής η αναγνώριση του πολιτισμού ως ο τέταρτος πυλώνας της βιώσιμης ανάπτυξης αλλά και η σύνδεση του με τους άλλους τρεις: την κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον. Επίσης αναδεικνύεται ο ρόλος των Ο.Τ.Α., οι οποίοι όντας υπεύθυνοι για τη διοίκηση των τοπικών υποθέσεων, καλούνται να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν την κατάλληλη πολιτιστική πολιτική και διαχείριση με στόχο την προστασία, διατήρηση και αποτελεσματική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής τους.

Στο εμπειρικό μέρος, εξετάζοντας τα ποιοτικά δεδομένα των συνεντεύξεων με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα, προκύπτει ότι:

α. Ο Δήμος Φυλής δεν αξιοποιεί επαρκώς τα σύγχρονα ‘εργαλεία’ για την ορθή διαχείριση και ανάδειξη της πολιτιστικής του κληρονομιάς, καθώς δεν υπάρχει χάραξη πολιτιστικής πολιτικής, ούτε μακροχρόνιος σχεδιασμός που θα επέτρεπαν τον συντονισμό πολιτιστικών υπηρεσιών και δραστηριοτήτων με σαφείς και συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Οι πολιτιστικές δράσεις, που υλοποιούνται από το ΝΠΔΔ ‘Η ΠΑΡΝΗΘΑ’ και τους Πολιτιστικούς Συλλόγους, συνήθως περιορίζονται στα στενά εδαφικά όρια της περιοχής δίχως να αναδεικνύουν την τοπική πολιτιστική ταυτότητα προς τα έξω. Πηγή χρηματοδότησης για τον τομέα του πολιτισμού αποτελεί κυρίως ο προϋπολογισμός του Δήμου με αποτέλεσμα την οικονομική, και όχι μόνο, εξάρτηση από την εκάστοτε δημοτική αρχή χωρίς να αξιοποιούνται κατάλληλα οι τοπικοί πόροι και τα διαθέσιμα χρηματοδοτικά εργαλεία, τα ευρωπαϊκά προγράμματα και οι εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης, όπως ο θεσμός της χορηγίας. Για την προβολή των πολιτιστικών εκδηλώσεων χρησιμοποιείται το διαδίκτυο και οι εφαρμογές του, χωρίς όμως να εφαρμόζεται μια αποτελεσματική επικοινωνιακή πολιτική.

β. Ο Λαϊκός Πολιτισμός θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην πολιτιστική ανάπτυξη του Δήμου Φυλής, ωστόσο λείπει η βούληση της δημοτικής αρχής να αξιοποιήσει επαρκώς τον πολιτισμό του τόπου. Μολονότι ο Δήμος, μέσω του ΝΠΔΔ ‘Η ΠΑΡΝΗΘΑ’, στέκεται αρωγός στις πολιτιστικές δράσεις μέσα από

τις οποίες διατηρούνται και διαδίδονται των αρβανίτικα ήθη και έθιμα, η ανάδειξη της Αρβανίτικης Παράδοσης έχει ανατεθεί εξολοκλήρου στους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους δίχως να ακολουθείται συγκεκριμένος στρατηγικός σχεδιασμός. Το μόνο ενθαρρυντικό στοιχείο είναι η ικανοποιητική συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, που φανερώνει την ύπαρξη ενδιαφέροντος.

γ. Το Λαογραφικό Μουσείο δύναται να ενδυναμώσει την πολιτιστική ταυτότητα και να βελτιώσει την εικόνα του Δήμου, καθώς με τις δράσεις του θα συνέβαλλε ουσιαστικά στην ανάδειξη της περιοχής σε πόλο έλξης πολιτιστικού τουρισμού προάγοντας την ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας. Όσον αφορά την ίδρυσή του διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν οι προϋποθέσεις εφόσον σήμερα συντηρούνται συλλογές διαφόρων αντικειμένων λαϊκού πολιτισμού, όπως αυθεντικές παραδοσιακές γυναικείες φορεσιές, είδη προικός, είδη οικιακής χρήσης, έπιπλα κ.ά., και ο Δήμος μπορεί να ανταπεξέλθει οικονομικά λόγω των σημαντικών εσόδων από τη λειτουργία του ΧΥΤΑ Φυλής. Τα μόνα εμπόδια για τη δημιουργία του είναι η εκπλήρωση των νομικών και άλλων εκκρεμοτήτων, η εύρεση κτιρίου, κατάλληλου διαχειριστή και προσωπικού για τη στελέχωση και την φύλαξή του.

δ. Προκειμένου η ανάδειξη της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς του Δήμου Φυλής να συνδεθεί με τη βιώσιμη ανάπτυξη απαιτούνται τόσο η ενίσχυση της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας όσο και η προσέλκυση επισκεπτών που δύναται να οδηγήσουν στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική του ανάπτυξη. Ωστόσο, έως σήμερα, η πολιτιστική δράση του Δήμου δεν ακολουθεί μια πολιτική εξωστρέφειας και οι συνεργασίες που αναπτύσσονται είναι κυρίως σε επίπεδο συλλόγων με αντίστοιχους φορείς τοπικών πολιτισμών. Συνεπώς, τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά του τόπου δεν αξιοποιούνται επαρκώς έτσι ώστε να συμβάλλουν στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Ο Δήμος Φυλής δίνοντας προτεραιότητα στην ανάδειξη της νεότερης πολιτιστικής του κληρονομιάς και έχοντας σαφείς και συγκεκριμένες κατευθύνσεις, θα κατάφερνε μέσω ενός οργανωμένου σχεδίου μάρκετινγκ να προβάλλει τη διαφορετικότητα και τη μοναδικότητά του ενισχύοντας την πολιτιστική του ταυτότητα. Η Δημοτική Αρχή του εντάσσοντας τον πολιτισμό στην αναπτυξιακή της πολιτική, ακολουθώντας πολιτικές και κατευθύνσεις βιώσιμης ανάπτυξης και κερδίζοντας τη συναίνεση των κατοίκων, θα μπορούσε να

προωθήσει το τοπικό πολιτιστικό κεφάλαιο και εκτός των στενών εδαφικών του ορίων ενισχύοντας την ανταγωνιστικότητά του και δημιουργώντας προϋποθέσεις για τουριστική ανάπτυξη. Η εφαρμογή πολιτιστικής στρατηγικής που θα περιλάμβανε τον κατάλληλο πολιτιστικό σχεδιασμό και προγραμματισμό συντονισμένων κινήσεων, θα συνέδεε την ταυτότητα του Δήμου με νέες πολιτιστικές εικόνες βελτιώνοντας την εικόνα και τη φήμη του, προσελκύοντας το ενδιαφέρον κατοίκων, επισκεπτών και επιχειρήσεων και οδηγώντας στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Σημαντική θα ήταν η ίδρυση ενός σύγχρονου Λαογραφικού Μουσείου στη μικρή σε πληθυσμό πόλη της Δημοτικής Ενότητας Φυλής, που έχει διατηρήσει το παραδοσιακό χρώμα και διαθέτει πολλά καταστήματα εστίασης και ψυχαγωγίας. Ο συγκεκριμένος πολιτιστικός οργανισμός θα λειτουργούσε ως ένα ζωντανό κύτταρο της κοινωνίας καθώς, εκτός από θεματοφύλακας της πολιτιστικής κληρονομιάς, θα διοργάνωνε πολυποίκιλες δράσεις τόσο στο πραγματικό όσο και στο ψηφιακό περιβάλλον.

8.2: Προτάσεις

Το πολιτιστικό απόθεμα του Δήμου Φυλής είναι αδιαμφισβήτητα πλούσιο όμως προκειμένου η τοπική πολιτιστική κληρονομιά να διασφαλίσει τη βιωσιμότητά της και να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης, θα πρέπει η ανάδειξή της να συμπεριληφθεί ως κύριο μέλημα στην αναπτυξιακή του πολιτική. Συγκεκριμένα από πλευράς Δήμου, απαιτείται:

- Η εφαρμογή της κατάλληλης πολιτιστικής πολιτικής που προϋποθέτει:
 - ενιαίο και συλλογικό σχεδιασμό που ως κύριο στόχο θα έχει την ανάδειξη της αρβανίτικης παράδοσης του τόπου
 - άριστο συντονισμό των ενεργειών στο πλαίσιο της υλοποίησης των επιμέρους στόχων και πρωτοβουλιών που θα διασφαλίζει την αντιπροσώπευση όλων των ομάδων συμφερόντων της περιοχής προκειμένου να υπάρχει γνώση, αποδοχή και συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας
 - συνεχή έλεγχο και αναπροσαρμογή στην πραγμάτωση των μακροπρόθεσμων στόχων αλλά και των βραχυπρόθεσμων ενεργειών έτσι ώστε να καλύπτονται τα υφιστάμενα κενά και να εφαρμόζονται νέες ιδέες που θα βελτιώνουν την αναπτυξιακή πραγματικότητα.

- Η συγκρότηση ομάδας πολιτιστικής πολιτικής από εξειδικευμένους πολιτιστικούς διαχειριστές που θα μεριμνά για την επίτευξη των στόχων της πολιτιστικής πολιτικής και θα συντονίζει τις πολιτιστικές δράσεις.
- Η χρήση του πολιτιστικού μάρκετινγκ, του οποίου ο σωστός σχεδιασμός προϋποθέτει την παροχή πληροφοριών βάσει δημοσκοπήσεων και ερευνών ώστε να συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση και στη συμμετοχή του ευρύ κοινού.
- Η ψηφιοποίηση και η προβολή της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς στο διαδίκτυο με δημιουργική αντίληψη, ποιότητα έκφρασης, εξωστρέφεια, προσαρμοστικότητα, συνεχή εκπαίδευση και ενημέρωση που θα προσφέρει τη δυνατότητα πρόσβασης και κατανόησης σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό καθώς θα επιτρέπει τις πολυγλωσσικές προσεγγίσεις.
- Η ανάπτυξη διακρατικών πολιτιστικών συνεργασιών με στόχο την ανάδειξη των κοινών πολιτιστικών στοιχείων, όπως οι αδελφοποιήσεις πόλεων που δημιουργούν δεσμούς με άλλες περιοχές πολιτιστικού ενδιαφέροντος επιτρέποντας την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού μεταξύ τους.
- Η πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού που να μπορεί να σχεδιάσει και να υλοποιήσει προγράμματα πολιτιστικής και τουριστικής ανάπτυξης, να αξιοποιήσει τα ευρωπαϊκά εργαλεία χρηματοδότησης και να υλοποιήσει τον ψηφιακό μετασχηματισμό του πολιτιστικού αποθέματος καθώς και η ανάπτυξη και αξιοποίηση των ικανοτήτων του υπάρχοντος ανθρώπινου δυναμικού.
- Η ευαισθητοποίηση και η τόνωση του ενδιαφέροντος κατοίκων και φορέων στα θέματα του τοπικού πολιτισμού ώστε να εμπλακούν στην ανάδειξή του.
- Η διοργάνωση πολιτιστικών δράσεων που θα προβάλλουν τον πολιτισμό και την ιστορία του τόπου με την υποστήριξη της τοπικής κοινωνίας.
- Η προστασία και ανάδειξη της υλικής και άυλης τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς:
 - Για τα υλικά πολιτιστικά αγαθά θα πρέπει να διασφαλιστεί ο εντοπισμός, η συστηματική καταγραφή και αρχειοθέτηση, η επιστημονική μελέτη και ερμηνεία, η συντήρηση, η αποκατάσταση, η παρουσίαση των κινητών σε μουσείο με τη συμβολή των νέων τεχνολογιών και των ακίνητων στον ευρύτερο χώρο τους καθώς και η υποδοχή επισκεπτών.
 - Για τα άυλα πολιτιστικά αγαθά θα πρέπει να εξασφαλιστεί η συλλογή, καταγραφή και προβολή μέσω δράσεων που να αποσκοπούν στη διατήρηση και στη δημιουργική προσαρμογή τους στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

• Η ίδρυση ενός σύγχρονου λαογραφικού μουσείου που, ακολουθώντας το παράδειγμα του Bilbao, θα συμβάλει στην εκπλήρωση όλων των παραπάνω στόχων καθώς δύναται να βελτιώσει σημαντικά την εικόνα της περιοχής προσελκύνοντας χιλιάδες επισκέπτες. Επιπροσθέτως, η κατασκευή των έργων υποδομής του, η λειτουργία του και η παροχή των πολιτιστικών υπηρεσιών του, θα δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας και θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού ο οποίος συνεισφέρει στη βιώσιμη ανάπτυξη και σέβεται τις αρχές της.

Ο συγκεκριμένος πολιτιστικός οργανισμός, εκτός από θεματοφύλακας της πολιτιστικής κληρονομιάς, θα λειτουργεί και ως χώρος συνάντησης, διαλόγου και επικοινωνίας καλλιεργώντας την επαφή και την αλληλεπίδραση με το ευρύ κοινό τόσο στο πραγματικό όσο και στο ψηφιακό περιβάλλον. Με τη χρήση καινοτόμων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών θα προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο εκπαίδευση, μόρφωση και ψυχαγωγία μεταβιβάζοντας γνώσεις και αναπτύσσοντας δεξιότητες, συμμετοχικές προσεγγίσεις και συνεργασίες μέσα από:

- την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για όλες τις ηλικίες, μαθημάτων και εργαστηρίων, μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων, ξεναγήσεων, διαλέξεων κ.ά.
- τη διοργάνωση φεστιβάλ, συναυλιών, ειδικών δράσεων, αναβίωσης εθίμων κ.ά.
- τη δημιουργία δικτύων συνεργασίας και ανταλλαγών με ανώτατα εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, πολιτιστικούς φορείς, εξειδικευμένους επιστήμονες κ.ά.
- τη συμμετοχή σε συνέδρια, συμπόσια, ημερίδες κ.ά., εντός και εκτός Ελλάδας
- την ανάπτυξη ισχυρής διαδικτυακής παρουσίας
- την παραγωγή και διάθεση πληροφοριακού υλικού σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή, αντιγράφων, πολιτιστικών προϊόντων και ειδών
- τη διατήρηση πωλητηρίου, εστιατορίου, καφέ, βιβλιοθήκης-αρχείου

Κύρια πηγή χρηματοδότησης θα είναι η εκμετάλλευση των πόρων, των κεφαλαίων και των υποδομών, δηλαδή η αυτοχρηματοδότησή του από:

- εισφορές σε χρήμα ή σε είδος από μέλη, ιδιώτες, επιχειρήσεις και
- εισοδήματα από την παροχή υπηρεσιών, τη διοργάνωση εκδηλώσεων και την πώληση ειδών.

Η χρηματοδότησή από το εξωτερικό περιβάλλον μπορεί να προέρχεται από:

- οικονομικές εισφορές από ιδιωτικούς φορείς, με τη μορφή δωρεών ή χορηγιών, από κοινωφελή ιδρύματα και από διεθνείς οργανισμούς
- επιχορηγήσεις από τον κρατικό προϋπολογισμό

- συμμετοχή σε προγράμματα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και
- σύγχρονους τρόπους χρηματοδότησης: δάνεια από τράπεζες, χρήση μεθόδων 'leasing', 'factoring', 'crowd funding' κ.ά. (Καραγιάννη, Δεληθέου, 2021)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανάπτυξη, μέσω του διασυνοριακού έργου (Connect) το οποίο εντάσσεται στο πρόγραμμα Interreg «Ελλάδα-πΓΔΜ 2014-2020», του σύγχρονου Λαογραφικού Μουσείου του Δήμου Βόλβης στον χώρο ενός πρώην Δημοτικού Σχολείου που ανακαινίσθηκε με χρηματοδότηση από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007-2013» (Παπαθανασίου, 2017).

8.3: Επίλογος

Στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια, εξετάζοντας την πολιτιστική πολιτική και διαχείριση του Δήμου Φυλής σε σχέση με την ανάδειξη της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του, να καταδειχθεί ο σημαντικός ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει ο Λαϊκός Πολιτισμός στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου.

Ο εν λόγω Δήμος, προκειμένου να αναβαθμίσει την ποιότητας ζωής, απαιτείται να αναλάβει τον αναπτυξιακό του ρόλο συντονίζοντας τις πολιτιστικές του υπηρεσίες. Αξιοποιώντας την αρβανίτικη πολιτιστική παράδοση, που συνθέτει την ιδιαίτερη πολιτιστική του φυσιογνωμία, θα μπορούσε να ενδυναμώσει την πολιτιστική του ταυτότητα αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητά του. Η διοργάνωση πολιτιστικών δράσεων θα συνέβαλλε στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και στη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων καθώς θα δημιουργούνταν θέσεις απασχόλησης, εισοδήματα στην τοπική οικονομία και ευρύτατα περιθώρια συνεργειών με άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, όπως με τον τουρισμό. Σημαντικός αρωγός στην επίτευξη μιας βιώσιμης ανάπτυξης θα ήταν ένα Λαογραφικό Μουσείο το οποίο θα λειτουργούσε ως ένας σύγχρονος πολιτιστικός οργανισμός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασοπούλου Α., Γλύτση Ε., Χαμπούρη-Ιωαννίδου Αικ., 2002, *Οι Διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων: Πολιτιστικό Πλαίσιο*, Τόμος Β', Πάτρα: ΕΑΠ.
- Αλεξιάδης Μ., 2012, *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Αυδίκος Ε., 2012, *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Πρακτικά 4^ο Πανελληνίου Συνεδρίου 19, 20 & 21 Οκτωβρίου 2012.
- Babbie E., 2018, *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Bell J., 2007, *Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία. Οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Βενετσανοπούλου Μ., 2006, *Η Κρατική Συμβολή στον Τουρισμό, Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού, Ιστορική Εξέλιξη Θεσμικό Πλαίσιο*, Αθήνα: Interbooks.
- Βνιεράτου Μ., Γεωργίου Α., κ.α., 2003, *Πολιτιστική Πολιτική και Διοίκηση: Πολιτιστική Διαχείριση*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Bianchini F., Parkinson M., 1994, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Ε.Τ.Α.Α.
- Γκαζή Α., Νικηφορίδου Α., 2004, 'Κείμενα για Μουσεία και Εκθέσεις Προβληματισμός, Μεθοδολογία, Μελέτη Περίπτωσης', Μουσειολογία 2, σσ. 2-50, διαθέσιμο στο: <http://museology.ct.aegean.gr/articles/2007112175832.pdf>
- Γκατζιάς Γ., 2008, *Η διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών: Οι τεχνολογικές και οικονομικές διαστάσεις των πολιτιστικών αγαθών στην κοινωνία των πληροφοριών και της γνώσης*, στο ΕΔΥ ΔΠΜ51, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γκαντζιάς Γ., 2015, *Πολιτιστική Πολιτική, Διαχείριση, Διοίκηση και Γενικό (Δημόσιο) Συμφέρον*, Σημειώσεις στη Πολιτιστική Πολιτική και Διοίκηση, ΜΠΣ ΔΠΜ, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γκαντζιάς Γ., Κορρές Γ., 2011, *Πολιτιστική Οικονομία και Χορηγίες: Οικονομική Διαχείριση και Ανάπτυξη Πολιτισμικών Μονάδων*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γκιζέλης Γ., Αντωνακοπούλου Η., Γαρδίκη Ο., Καλπουρτζής Ε., Λασκαράτου Χ., 1979^α, *Οργάνωση και χωροκατανομή των ελληνικών λαογραφικών μουσείων και συλλογών. Έκθεση, τόμος Α'.* Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Γκλιάτης Σπ., χ.χ., *Προσκύνημα στις εκκλησιές του τόπου μας*, Άνω Λιόσια: Εκδότης Δήμος Φυλης.
- Δέφνερ Α., Μακρυγιώργου Σ., 2012, «*Η σημασία του πολιτισμού στο branding και marketing ενός τόπου: Τα μουσεία σαν βασικό εργαλείο αυτών για την Ελλάδα του σήμερα*», 1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Marketing και Branding Τόπου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Ζορμπά Μ., 2014, «*Πολιτική του Πολιτισμού-Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα*», Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Girard A. S., 1972, *Cultural Development: Experiences and Policies*, UNESCO.

- Howard K., Sharp J.A., 1996, *Η επιστημονική μελέτη : οδηγός σχεδιασμού και διαχείρισης πανεπιστημιακών ερευνητικών εργασιών*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Herzfeld M., 2002, *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, (μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης), Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Hooper-Greenhill E., 1994, *Museum and Gallery Education*, Leicester: Leicester University Press.
- Ioannidis J., 2006, “Civil Society and Cultural Development in Greece: Reconsidering the Antinomies of Cultural Voluntarism at the Threshold of the 21st Century”, *Voluntary Action*, Vol. 7, No 3.
- Ίσαρη Φ., Πουρκός, Μ., 2015, *Εισαγωγή στην Ποιοτική Έρευνα. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, διαθέσιμο στο: [Kallipos: Εισαγωγή στην Ποιοτική Έρευνα](#)
- Ιωαννίδης Ι., 2013, «Ενδογενής τοπική πολιτιστική ανάπτυξη σε περιβάλλον κρίσης: Ο πολιτισμός ως παράγοντας κοινωνικής συνοχής», 11^ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο - Ευρωπαϊκή Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης ERSA-GR ‘*Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη*’, Πανεπιστήμιο Πατρών, 14-15 Ιουνίου 2013, διαθέσιμο στο: http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/47_ioannidis_ersagr13.pdf
- Κακάμπουρα Ρ., χ.χ., *Ιστορική Εξέλιξη των Λαογραφικών Σπουδών*, Παρουσίαση, Εκπαιδευτικό Υλικό, Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Καμηλάκη-Πολυμέρου Α., Καραμανές Ε., 2011, *Λαογραφία: Παραδοσιακός Πολιτισμός*, Έκδοση: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων, διαθέσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1015>
- Καμηλάκη-Πολυμέρου Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ., Ποτηρόπουλος Π., & Καραχρήστος Ι., 2017, *Λαϊκός Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη*, Αθήνα: Εκπαιδευτικό Υλικό ΕΚΔΔΑ.
- Καραγιάννη Μ., Δεληθέου Β., 2021, *Τοπικές Ανθρωποενότητες*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ερωδιός
- Καραλή Λ., 1998², *Λεξικό Αρχαιολογικών – Περιβαλλοντικών Όρων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Καραμπάτσου-Παχάκη Κ., Αγγελίδου Φ., Αναστασάκου Ζ. Ν. κ.ά., 2000, *Ο πολιτισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Κιουρτσάκης Γ., 1983, *Προφορική παράδοση και ομαδική Δημιουργία: Το παράδειγμα του Καραγκιόζη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Κλάδος Γ., 1994, ‘Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία’, στο *Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση, το χθες και η πορεία στο αύριο*, Εκδόσεις ΕΕΤΑΑ.
- Κόνσολα Ν., 1990, *Πολιτιστική Δραστηριότητα και Κρατική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

- Κόνσολα Ν., 1995, *Η Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κόνσολα Ν., 2006, *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Κορρές Γ., 2002, «*Οικονομία του Πολιτισμού: Οικονομική Διαχείριση*», Πάτρα: ΕΑΠ.
- Κορρές Γ., 2021, «*Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελληνική Οικονομία: Τουρισμός και Ανάπτυξη*», Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, διαθέσιμο στο:
<https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/GEO173/EE%26Elliniki-Oikonomia-enotita10.pdf>
- Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1979, 'Σκέψεις για ένα τοπικό λαογραφικό μουσείο', *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πορεία, σσ.143-149.
- Landorf C., 2009, "*Managing for sustainable tourism: a review of six cultural World Heritage Sites*", *Journal of Sustainable Tourism*, pp.53-70.
- Λέανδρος Ν., 2012, *Οικονομική Κρίση και Σύγχρονη Ανάπτυξη: Η Οπτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Λεοντίνης Γ., 2008, *Σύγχρονο Πολιτικό Κράτος, Παγκοσμιότητα και Πολιτιστική Κληρονομιά*, Επιστήμες Αγωγής, Θεματικό Τεύχος.
- Λερίου Α. κ.ά., 2010, *ΑΝΩ ΛΙΟΣΙΑ. ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ*, Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις Α.Ε.
- Lickorish L., Jenkins C., 2004, *Μια εισαγωγή στον τουρισμό*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Λουκάτος Δ., 1992, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: Εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Mason J., 2003, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Μερακλής Μ., 1984, *Ελληνική Λαογραφία – Κοινωνική Συγκρότηση*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Μερακλής Μ., 2011, *Ελληνική Λαογραφία – Κοινωνική Συγκρότηση, Ήθη και Έθιμα. Λαϊκή Τέχνη*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Middleton V., Hawkins R., (2004) *Τουριστικό Μάρκετινγκ για Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Μιχαήλ-Δέδε Μ., 1997, *Οι Έλληνες Αρβανίτες, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών*, Αθήνα: Εκδόσεις «Δωδώνη».
- Μπεριάτος Η., 2002, «*Περιστικά Δάση, τα πράσινα "τείχη" των ελληνικών πόλεων: Δυνατότητες προστασίας και ανάδειξης*», Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σειρά Ερευνητικών Έργων, 8 (14): 343-354.

Μπίρης Κ., 1960, *Αρβανίτες οι Δωριείς του Νεώτερου Ελληνισμού: Ιστορία των Ελλήνων Αρβανιτών*, Αθήνα: Εκτυπώσεις OFFSET.

Μπιτσάνη Ε., 2004, *Πολιτιστική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Παλάσκας Θ., Παπαθεοδώρου Α., Τσαμπρά Μ., 2006, *Η Πολιτιστική Κληρονομιά ως Παράγων Ανάπτυξης της Ελληνικής Οικονομίας*, Ακαδημία Αθηνών- Γραφείο Οικονομικών Μελετών.

Παπαβασιλείου Β., Φώκιαλη Π., Νικολάου Ε., Ματζάνος Δ., Καΐλα Μ., 2017, «Κοινωνική και πολιτισμική βιωσιμότητα», Ρόδος: ΠΜΣ "Περιβαλλοντική εκπαίδευση", ΤΕΠΑΕΣ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Παπαδόπουλος Σ., 1978, *Από τις τοπικές συλλογές στα σύγχρονα μουσεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Καραβία Α.

Πασχαλίδης Γ., Χαμπούρη-Ιωαννίδου Α., 2002, *Οι διαστάσεις των πολιτιστικών φαινομένων: Εισαγωγή στον Πολιτισμό*, Τόμος Α', Πάτρα: ΕΑΠ.

Παυλογεωργάτος Γ., 2003, *Διατήρηση της Υλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο.

Παυλογεωργάτος Γ., Κωνσταντογλου Μ., 2005, 'Πολιτιστικός τουρισμός: Η περίπτωση της Ελλάδας', στο Βερνίκος Ν. «Πολιτιστικές βιομηχανίες, διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά», Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Πούλιος Ι., 'Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη', στο Πούλιος Ι., Αλιβιζάτου Μ., Αραμπατζής Γ., Γιαννακίδης Α., Καραχάλης Ν., Μάσχα Ε., Μούλιου Μ., Παπαδάκη Μ., Προσύλης Χ., Τουλούπα Σ., 2015, *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, διαθέσιμο στο: [Kallipos: Cultural Management, Local Community and Sustainable Development](#)

Σκιαδάς Ε., 1994, *Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912*, Αθήνα: Εκδόσεις Μικρός Ρωμηός ΕΠΕ.

Τσάρτας Π., 1996, *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Τσομπάνογλου Γ., Δούρβος Λ., 2019, «Επιχειρηματικότητα και δίκτυα σε αγροτικές περιοχές. Σύνθετα προβλήματα και ευκαιρίες κοινοτικής διακυβέρνησης του αγροτικού χώρου», στο Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία, Τόμος 2^{ος}.

Τσιώλης Γ., 2013, «Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί 'ριζικής ασυμβατότητας' στο συνδυασμό ή τη συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων», στο Μ. Πουρκός (επιμ.) *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Ίων, σσ.271-292, διαθέσιμο στο: [\(PDF\) Γ. Τσιώλης: Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί 'ριζικής ασυμβατότητας' στο συνδυασμό ή τη συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων. Στο Μ. Πουρκός \(Επιμ.\) Δυνατότητες και όρια της μείξης των](#)

[μεθοδολογιών στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Ίων. 2013. Σελ. 271-292. \(researchgate.net\)](#)

Τσιώλης Γ., 2018, «Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων», στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές - Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης*, Πανεπιστήμιο Κρήτης: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής έρευνας, σσ.97-125. διαθέσιμο στο: [\(PDF\) Γ. Τσιώλης \(2018\) Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης \(επιμ.\), Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές – Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης. Πανεπιστήμιο Κρήτης – Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής έρευνας. Σελ. 97-125. \(researchgate.net\)](#)

Tylor E., 1920, (αρχ. έκδ. 1871), *Primitive culture*, London: John Murray διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.42334/page/n15/mode/2up?view=theater>

Ψύλλα, Μ., (1992), «*Η πολιτιστική διάσταση της Τοπικής Ανάπτυξης*», στο Τοπική Αυτοδιοίκηση-Αποκέντρωση, τ.2, Αθήνα.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ/ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ιωαννίδης Ι., 2002, *Ο Εθελεντικός Τομέας ως Παράγοντας Τοπικής Πολιτιστικής Ανάπτυξης*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Καραχάλης Ν., 2007, *Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη: Ο ρόλος των πολιτιστικών και τουριστικών περιοχών στις σύγχρονες πόλεις*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Κορκά, Α., 2019, *Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά- Συγκριτική Μελέτη Δικαίων*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Νομική σχολή, ΕΚΠΑ.

Μπιτσάνη Ε., 2002, *Πολιτισμός και Τοπική Κοινωνία, Η Τοπική Πολιτιστική Ανάπτυξη και ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης 1980-2000*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τσαντάκη- Ζωγράφου Μ., 2010, *Λαογραφικά Μουσεία Κεντρικής Μακεδονίας. Αξιοποίηση λαογραφικών συλλογών για προσχολικές ομάδες παιδιών*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

aftodioikisionline.gr, 2022, 'Αρβανίτικο γλέντι με τα ΟΛΑ του στο Δήμο Φυλής', διαθέσιμο στο: [Αρβανίτικο γλέντι με τα ΟΛΑ του στο Δήμο Φυλής - Δήμος Φυλής - Aftodioikisi Online](#)

Bassey M., 1999, *Case study research in educational settings*, Buckingham: Open University press, διαθέσιμο στο: [Case Study Research In Educational Settings - Bassey, Michael - Βιβλία Google](#)

Λεονταρίδης Μ., 2022, «Συνάντηση του Υπουργού Τουρισμού Βασίλη Κικίλια με το Δήμαρχο Φυλής Χρήστο Παππού», διαθέσιμο στο:

[Συνάντηση του Υπουργού Τουρισμού Βασίλη Κικίλια με το Δήμαρχο Φυλής Χρήστο Παππού - Aftodioikisi.gr](#)

Μαγγόπουλος Γ., 2014, «Η μελέτη περίπτωσης ως ερευνητική στρατηγική στην αξιολόγηση προγραμμάτων: θεωρητικοί προβληματισμοί», στο *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 16(64), διαθέσιμο στο:

[Προβολή του Η μελέτη περίπτωσης ως ερευνητική στρατηγική στην αξιολόγηση προγραμμάτων: θεωρητικοί προβληματισμοί \(uth.gr\)](#)

myota.gr, 2019, «Ένα άλλο brand name για την Φυλή», διαθέσιμο στο: [Ένα άλλο brand name για την Φυλή | My-OTA.gr \(myota.gr\)](#)

Πάγκαλος Θ., 2007, «Οι Αρβανίτες της Αττικής και η συμβολή τους στην εθνική παλιγγενεσία», διαθέσιμο στο: [Οι Αρβανίτες της Αττικής και η συμβολή τους στην εθνική παλιγγενεσία | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](#)

Παπαθανασίου Γ., 2017, «Σύγχρονο Λαογραφικό Μουσείο στον Άνω Σταυρό από το δήμο Βόλβης», διαθέσιμο στο: [Σύγχρονο Λαογραφικό Μουσείο στον Άνω Σταυρό από το δήμο Βόλβης \(ertnews.gr\)](#)

Politicalbank.gr, 2022, διαθέσιμο στο: [Politicalbank.gr - Τουριστικό brand name στο Δήμο Φυλής, με το Ζεφύρι και τη Ζωφριά;](#)

PRESS ΝΠΔΔ-Η ΠΑΡΝΗΘΑ, 2022, «ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗΣ: Οι Αρβανίτες πολέμησαν στην πρώτη γραμμή σε όλους τους αγώνες του Έθνους» διαθέσιμο στο: [ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗΣ: Οι Αρβανίτες πολέμησαν στην πρώτη γραμμή σε όλους τους αγώνες του Έθνους - ΝΠΔΔ Δήμου Φυλής "Η Πάρνηθα" \(npdd-panitha.gr\)](#)

Ράπτης Χ., 2021, «Αράχωβα η Φυλή», διαθέσιμο στο: [Αράχωβα ή Φυλή - ΤΟ ΒΗΜΑ \(tovima.gr\)](#)

Reporter.gr, 2022, «Γκερέκου για Δήμο Φυλής: Προσπάθεια αλλαγής του brand name», διαθέσιμο στο: [Γκερέκου για Δήμο Φυλής: Προσπάθεια αλλαγής του brand name \(reporter.gr\)](#)

Στούκας Μ., 2018 α, «Οι Αρβανίτες της Αττικής», διαθέσιμο στο: [Οι Αρβανίτες της Αττικής \(protothema.gr\)](#)

Στούκας Μ., 2018 β, «Τοπωνύμια της Αττικής: Ποια από αυτά είναι αρβανίτικα;», διαθέσιμο στο: [Τοπωνύμια της Αττικής: Ποια από αυτά είναι αρβανίτικα; \(protothema.gr\)](#)

Στούκας Μ., 2020, «Οι Αρβανίτες και η γλώσσα τους», διαθέσιμο στο: [Οι Αρβανίτες και η γλώσσα τους \(protothema.gr\)](#)

fylarhos.gr, χ.χ., «Χρήστος Παππούς: Το όνομα του Δήμου Φυλής θα αποσυνδεθεί από τη χωματερή», διαθέσιμο στο: [Χρήστος Παππούς: Το όνομα του Δήμου Φυλής θα αποσυνδεθεί από τη χωματερή | Φύλαρχος \(fylarhos.gr\)](#)

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Agenda 21 for culture, διαθέσιμο στο:

https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21_en.pdf

Culture and Local Development, διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/lead-forum/publications/Culture%20and%20Local%20Development.pdf>

Δελτίο Τύπου ΥΠ. ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ, διαθέσιμο στο: <https://mintour.gov.gr/vasilis-kikilias-protagonistis-o-toyrismos-kai-to-2023-alla-i-prospatheia-prepei-na-einai-synechis/>

Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη, διαθέσιμο στο: https://www.citybranding.gr/2016/05/blog-post_16.html

Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ΥΠΠΟΑ, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/viewyphresia.aspx?iID=1724>

Δίκτυο Μουσείων Π.Ι.Ο.Π., διαθέσιμο στο: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx>

Δήμος Φυλής, Επίσημη Διαδικτυακή Πύλη, διαθέσιμο στο: [ΓΝΩΡΙΣΤΕ ΤΟΝ ΔΗΜΟ - Δήμος Φυλής \(fyli.gr\)](http://www.fyli.gr)

EUR-Lex, Αειφόρος ανάπτυξη, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development

fylasia.blogspot.com, διαθέσιμο στο: [ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΦΥΛΗΣ "ΦΥΛΑΣΙΑ": 2014 \(fylasia.blogspot.com\)](http://www.fylasia.blogspot.com)

ICOM, διαθέσιμο στο: <https://icom-greece.mini.icom.museum>

Ιστορικά και Λαογραφικά Μουσεία, ΥΠ.ΠΟ.Α., διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp?theme_id=23

Κύρωση του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων, διαθέσιμο στο: https://www.eetaa.gr/kodikas/dkk-fek114a_2006.pdf

Λαϊκός Πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά, ΠΜΣ, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, διαθέσιμο στο: <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/laikos-pol%CE%B9tismos/>

MONDIACULT, 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.unesco.org/en/mondiacult2022>

Ν.Π.Δ.Δ. «Η ΠΑΡΝΗΘΑ», 2023, διαθέσιμο στο: [Αρχική - ΝΠΔΔ Δήμου Φυλής "Η Πάρνηθα" \(npdd-parnitha.gr\)](http://www.npdd-parnitha.gr)

Οδηγός Διαχείρισης, Οργάνωσης και αναβάθμισης τοπικών λαογραφικών μουσείων, Παραδοσιακών χώρων και Πολιτιστικών Εκδηλώσεων- τοπικών εορτών, (επιμ. Ανέστος Κ., Γαργαλιάνος Δ., Κανελόπουλος Κ., Ρήγας Α.,) Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, ΚΕΚ Διάσταση, διαθέσιμο στο: <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM02429/.pdf>

Παγκόσμια Διάσκεψη της UNESCO για τις Πολιτιστικές Πολιτικές και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη - MONDIACULT 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=4369>

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, διαθέσιμο στο: <https://www.piop.gr/>

Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών, Στρατιωτικό Εγχειρίδιο, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373519>

Σύλλογος Γρίζα, διαθέσιμο στο: [ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΑΝΩ ΛΙΟΣΙΩΝ "Η ΓΡΙΖΑ" | Facebook](#)

Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ), *Ορισμοί Στατιστικών Τουρισμού*, Αθήνα 2008, διαθέσιμο στο: <https://sete.gr/meletes-statistika/>

Τμήμα Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού, διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/viewyphresia.aspx?iID=1729>

Τουρισμός και ΑΕΠ, διαθέσιμο στο: <https://www.euro2day.gr/news/economy/article/2150529/phgh-zohs-gia-to-aep-o-toyrismos.html>

UNESCO, 1992, Final Report International Conference on Education 43rd Session, Geneva, 14-19 September 1992, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000093611.locale=en>

UNESCO, 2009, ‘Cultural Diversity: A key Dimension of Sustainable Development’, στο: UNESCO Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue, διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202>

UNDP, 2013, Creative Economy Report. WIDENING LOCAL DEVELOPMENT PATHWAYS, διαθέσιμο στο: <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>

West Attica Side Stories, διαθέσιμο στο: [Δήμος Φυλής | West Attica Side Stories](#)

World Heritage List, διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/en/list>

KANONISΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ - ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΥ ΦΥΛΗΣ 2020-2024, 2021, International Forum Training & Consulting (ΦΟΡΟΥΜ ΔΙΕΘΝΗΣ-ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΗ & ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ Ε.Π.Ε.)

Ν. 3028/2002 (ΦΕΚ 153/ 28-6-2002), *Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-arxaiotites/n-3028-2002.html>

Ν. 3852 (ΦΕΚ Α' 87/7-6-2010), *Νέα Αρχιτεκτονική της ΑυτοΔιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης*, διαθέσιμο στο: [ΝΟΜΟΣ 3852/2010 \(Κωδικοποιημένος\) - ΦΕΚ Α 87/07.06.2010 - Καλλικράτης \(kodiko.gr\)](#)

ΦΕΚ 3161/Β/30-12-2011, *Έγκριση του Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Φυλής*.

[ΦΕΚ 1241/Β/14-06-2011](#), *Σύσταση νέου νομικού προσώπου για τους τομείς αρμοδιοτήτων πολιτισμού και αθλητισμού, με την επωνυμία «Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου Πολιτισμού και Αθλητισμού Δήμου Φυλής, «Η ΠΑΡΝΗΘΑ»*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: ΚΟΡΜΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

1^η Ερώτηση: Ποιος είναι υπεύθυνος για τη χάραξη και την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής στον Δήμο Φυλής;

2^η Ερώτηση: Υπάρχει μακροχρόνιος σχεδιασμός ανεξάρτητα με την εκάστοτε διοίκηση ή κάποιο πλάνο δράσης για το επόμενο χρονικό διάστημα για τον τομέα του πολιτισμού στον Δήμο Φυλής; Αν ναι, που εστιάζεται;

3^η Ερώτηση: Ποιες είναι οι βασικές διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης για τον τομέα του πολιτισμού στον Δήμο Φυλής; Αναζητούνται ευρωπαϊκά προγράμματα ή εναλλακτικοί τρόποι χρηματοδότησης, όπως για παράδειγμα χορηγίες για την υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων;

4^η Ερώτηση: Ποια είναι η επικοινωνιακή πολιτική που εφαρμόζει ο Δήμος Φυλής για να προβάλει τις πολιτιστικές του δράσεις; Υπάρχει μέριμνα ώστε αυτές να διαφημίζονται και πέρα από τον τόπο και αν ναι, με ποιους τρόπους;

5^η Ερώτηση: Υπάρχει πρόθεση, από πλευράς Δήμου, να διασωθεί και να αναδειχθεί η τοπική πολιτιστική κληρονομιά και ειδικότερα ο αρβανίτικος πολιτισμός; Αν ναι, με ποιους τρόπους το επιτυγχάνει;

6^η Ερώτηση: Μέσα από ποιες δράσεις διατηρούνται και διαδίδονται τα αρβανίτικα ήθη και έθιμα του τόπου;

7^η Ερώτηση: Πόσο ικανοποιητική θεωρείτε πως είναι η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στις δράσεις αυτές;

8^η Ερώτηση: Συγκεντρώνονται και συντηρούνται αντικείμενα και στοιχεία που έπαιξαν ρόλο στην παραδοσιακή ζωή των κατοίκων και την εξέλιξη της λαϊκής παράδοσης και αν ναι, που εκθέτονται;

9^η Ερώτηση: Κατά πόσο η ίδρυση ενός λαογραφικού μουσείου θα μπορούσε να συμβάλει στην ενδυνάμωση της πολιτιστικής ταυτότητας και την αναβάθμιση του brand name του Δήμου Φυλής; Υπάρχουν δυνατότητες για την ίδρυσή του;

10^η Ερώτηση: Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να εμπλακεί η τοπική κοινωνία έτσι ώστε να στηρίζει την ίδρυση του λαογραφικού μουσείου και να συμμετέχει στις δράσεις του;

11^η Ερώτηση: Πιστεύετε πως η ανάδειξη του αρβανίτικου πολιτισμού θα μπορούσε να συμβάλει στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του Δήμου Φυλής; Αν ναι, με ποιους τρόπους;

12^η Ερώτηση: Έχουν αναπτυχθεί συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς τοπικών πολιτισμών, όπως για παράδειγμα με άλλους δήμους ή συλλόγους που διαθέτουν παρόμοια πολιτιστική παράδοση εντός ή εκτός Ελλάδας; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;

13^η Ερώτηση: Θεωρείτε πως τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία και χαρακτηριστικά των Αρβανιτών του Δήμου Φυλής αξιοποιούνται επαρκώς; Ποιες άλλες ενέργειες/δράσεις θα πρέπει να συμπεριληφθούν;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ: ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1, διαθέσιμη στο: [Μένει κι επιμένει στον Ιστορικό Κέντρο των Άνω Λιοσίων η "Γρίζα" | Φύλαρχος \(fylarhos.gr\)](http://www.fylarhos.gr)

Εικόνα 2, διαθέσιμη στο: [ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΦΥΛΗΣ "ΦΥΛΑΣΙΑ": Λαογραφικό Μουσείο Συλλόγου \(fylasia.blogspot.com\)](http://www.fylasia.blogspot.com)

Εικόνα 3, διαθέσιμη στο: [ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΦΥΛΗΣ "ΦΥΛΑΣΙΑ": Λαογραφικό Μουσείο Συλλόγου \(fylasia.blogspot.com\)](http://www.fylasia.blogspot.com)

Εικόνα 4, διαθέσιμη στο: [Τα Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα των Άνω Λιουσίων έγαλε η ΓΡΙΖΑ στον Ιερόνυμο | Φύλαρχος \(fyfarhos.gr\)](#)

Εικόνα 5, διαθέσιμη στο: [Δυναμικό παρόν από Δήμο και πολιτιστικούς συλλόγους της Φυλής στο Σύνταγμα για την απελευθέρωση της Αθήνας από τον Χασιώτη οπλαρχηγό Μελέτη Βασιλείου | Φύλαρχος \(fyfarhos.gr\)](#)

Εικόνα 6, διαθέσιμη στο: [Δυναμική εκπροσώπηση του Δήμου Φυλής στις εκδηλώσεις για την έξοδο του Μεσολογγίου | Φύλαρχος \(fyfarhos.gr\)](#)

Εικόνα 7, διαθέσιμη στο: [Η Αφρόκρεμα των Αρβανίτικων Συλλόγων στο Αντάμωμα της Γρίζας | Φύλαρχος \(fylarhos.gr\)](http://www.fylarhos.gr)

Εικόνα 8, διαθέσιμη στο: [Με επισημότητα και Αρβανίτικη παράδοση τιμήθηκε η μνήμη των πολιούγων των Άνω Λιοσίων | Φύλαρχος \(fylarhos.gr\)](http://www.fylarhos.gr)

Εικόνα 10, διαθέσιμη στο: [Το μήνυμα της ΓΡΙΖΑΣ για το τάμα των Προγόνων... | Φύλαρχος \(fylarhos.gr\)](http://www.fylarhos.gr)

Εικόνα 11, διαθέσιμη στο: [ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ-ΧΑΣΙΑ-EPT-1-03-1024x683.jpg \(1024x683\) \(fyli.gr\)](#)

Εικόνα 12, διαθέσιμη στο: [ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ-ΧΑΣΙΑ-EPT-1-13-1024x683.jpg \(1024x683\) \(fyli.gr\)](#)

Εικόνα 13, διαθέσιμη στο: [25/11/2018 ΕΚΔΡΟΜΗ ΜΟΝΗ ΚΛΕΙΣΤΩΝ – ΠΥΛΗ – ΧΑΣΙΑ – Patakis Travel – Εκδρομές, Ταξίδια, Ταξιδιωτικά γραφεία, Προσφορές ταξιδιών](#)